

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

ROMANOSLAVICA

Vol. L, nr.4

Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

**UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LIMBI ȘI LITERATURI STRĂINE
ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN ROMÂNIA**

Departamentul de filologie rusă și slavă

ROMANOSLAVICA

Vol. L, nr.4

**Volumul cuprinde lucrările prezentate
la sesiunea științifică internațională
„Zilele culturilor slave în România”.
București, 2-4 octombrie 2014**

editura universității din bucurești®

2014

Referenți științifici: prof.dr. Octavia Nedelcu (Universitatea din București)
conf.dr. Sorin Paliga (Universitatea din București)

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Constantin Geambașu, prof.dr. Mihai Mitu, conf.dr. Mariana Manguilea,
Prof.dr. Antoaneta Olteanu (redactor responsabil)

COMITETUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Virgil Șoptoreanu, cercet.dr. Irina Sedakova (Institutul de Slavistică și Balcanistică, Moscova),
prof.dr. Mieczysław Dąbrowski (Universitatea din Varșovia), prof.dr. Panaiot Karaghiozov
(Universitatea „Kliment Ohridski”, Sofia), conf.dr. Antoni Moisei (Universitatea din Cernăuți), conf.dr.
Ewa Kocój (Universitatea Jagiellonă, Cracovia), prof.dr. Corneliu Barborică, prof.dr. Dorin Gămulescu,
prof.dr. Jiva Milin, prof.dr. Onufrie Vințeler, asist. Camelia Dinu (secretar de redacție)

Tehnoredactare: prof.dr. Antoaneta Olteanu

© Asociația Slaviștilor din România (Romanian Association of Slavic Studies)
kgeambasu@yahoo.com
mariana.slave@yahoo.fr
antoaneta_o@yahoo.com

IMPORTANT:

Materialele nepublicate nu se înapoiază.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

LINGVISTICĂ

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

UTJECAJ SOCIOLINGVISTIČKIH ODSUTANJA NA PROCJENU IZGOVORA NEIZVORNIH GOVORNIKA HRVATSKOGA JEZIKA

Ivančica BANKOVIĆ-MANDIĆ, Marica ČILAŠ MIKULIĆ

This research will try to describe the impact of sociolinguistic deviations (inadequate expressions, grammatical and lexical deviations) on evaluation of pronunciation. It is assumed that in the assessment of pronunciation can not be separated or completely ignored sociolinguistic deviations and that is due to them pronunciation of some speakers evaluated worse. In previous studies it is shown that the evaluators of foreign pronunciations (native speakers of Croatian language) are very strict. Especially in evaluation of the quality of pronunciation for some professions such as doctors and teachers. They are more tolerant toward pronunciation in the services sector and very tolerant toward pronunciation of foreign students who are studying programs on the Croatian language. In the literature we find similar data for other languages – Slovenian evaluators are also very strict to foreign pronunciation of Slovenian as L2. For the purposes of this paper the recorded speech of non-native speakers will be transcribed and analyzed.

Keywords: sociolinguistic deviations, foreign accent, Croatian as L2

Uvod

U Zajedničkom europskom referentnom okviru za učenje, poučavanje i vrednovanje jezika (Zeroju)¹ navedeno je da sve ljudske kompetencije na određeni način pridonose sposobnostima komuniciranja korisnika jezika i mogu se smatrati aspektima komunikacijske kompetencije (2005: 104). Opće kompetencije obuhvaćaju deklarativno znanje (poznavanje svijeta i sociokulturno znanje te interkulturnu svijest), vještine i umijeća (društvene vještine, životne vještine, stručne i profesionalne vještine, vještine za slobodno vrijeme) te egzistencijalne kompetencije (stajališta, vrijednosti, vjerovanja, kognitivni stilovi, crte ličnosti i sposobnost učenja). Da bi realizirali svoje komunikacijske namjere, korisnici aktiviraju svoje

¹ Zeroj je hrvatska kratica za englesku kraticu CEFRL – Common European Framework of Reference for Languages.

opće sposobnosti i komunikacijsku kompetenciju koja se u užem smislu sastoji od jezične, sociolingvističke i pragmatičke kompetencije. U Zeroju su navedeni opisnici za jezičnu kompetenciju na različitim razinama znanja (A1-C2) koju čine leksička kompetencija, gramatička kompetencija, semantička kompetencija, fonološka kompetencija, ortografska kompetencija i ortoepska kompetencija. Opisana je i sociolingvistička kompetencija te pragmatička kroz jezične funkcije i jezičnu primjerenost.

Korisnik inoga jezika teži sveobuhvatnomu znanju – želi posjedovati komunikacijsku kompetenciju koja uključuje nekoliko međudjelujućih razina znanja (Medved Krajnović 2010: 9), odnosno teži:

- znanju samoga jezika (fonetsko-fonološka, morfo-sintaktička, leksičko-semantička i diskursna razina)
- pragmatičkomu znanju (znanje o društveno prikladnoj uporabi jezika sukladno komunikacijskomu kontekstu)
- općemu enciklopedijskomu znanju (povezanom s onime o čemu se komunicira)
- specifičnomu kulturološkomu znanju (sociokulturna kompetencija).

Suvremena tumačenja višejezičnosti govore o visokoj komunikacijskoj kompetenciji koja ne mora nužno podrazumijevati visoku ovladanost svim jezičnim razinama (Medved Krajnović 2010). Od svih navedenih kompetencija u području hrvatskoga kao inoga jezika najmanje je istraživana sociokulturna kompetencija.² U ovome se radu bavimo suodnosom gramatičke, semantičke, leksičke i ortoepske kompetencije u stjecanju komunikacijske kompetencije na inome jeziku. U dosadašnjim istraživanjima uočene su određene sličnosti u jezičnome razvoju prvoga i inoga jezika, što će biti istaknuto u sljedećem odlomku.

Proces gramatikalizacije kao posljedica potrebe za komunikacijom

Tijekom jezičnoga razvoja jezične se funkcije pridružuju jezičnim oblicima, odnosno strukturama. Riječ je o procesu gramatikalizacije koji se pokreće zbog potreba za komunikacijom. Postupnim jezičnim razvojem automatizira se kognitivna obrada. Givón (1979) govori o pragmatičkome modalitetu iz kojega se zbog jezičnoga i kognitivnoga razvoja prelazi u sintaktički modalitet. U pragmatičkoj fazi dijete se, ili korisnik inoga jezika, u izražavanju značenja oslanja na kontekst i izvanjezično znanje, zatim na leksik, a u sintaktičkoj fazi češće i stabilnije rabi

² Prvi radovi o hrvatskome kao inome jeziku pojavili su se prije dvadesetak godina. *Službeni* početak razvoja proučavanja i poučavanja hrvatskoga kao inoga jezika obilježen je izlaskom knjige *Hrvatski kao drugi i strani jezik* (2005) skupine autora predvođene Z. Jelaskom. Danas se radovi koji tematiziraju proučavanje i poučavanje inojezičnoga hrvatskoga uglavnom objavljuju u časopisu *Lahor*. Za hrvatski je objavljen i *Hrvatski B1: opisni okvir referentne razine B1* (Grgić i dr. 2013), dok je opisni okvir razine B2 u pripremi za tisak.

gramatičke elemente za izražavanje značenja. U početku jezičnoga razvoja, prema Givónu (1979), prevladavaju iskazi u kojima se prvo kaže o čemu je riječ, a onda se o tome daje daljnja informacija (*Pas, lijep*). Zatim slijede gramatički složeniji iskazi koji zahtijevaju usklađivnje sintaktičkih struktura (*Ovaj pas je lijep*). Na nižim je stupnjevima jezičnoga umijeća podjednak broj glagola i imenica, a na višim se razinama komunikacijskoga umijeća broj imenica povećava (korisnik govori izravni i neizravni objekt) i povećava se uporaba složenijih i zavisnih konstrukcija. U počecima jezičnoga razvoja upotrebljavaju se rečenice povezane uglavnom samo sastavnim vezikom.

Slično Givónu, Kleina i Perdua zanimao je jezični razvoj, ali ne razvoj prvoga već inoga jezika. Oni su, naime, istraživali organiziranje informacija korisnika inoga jezika s različitim prvim jezikom na različitim stupnjevima jezičnoga znanja (Klein i Perdu 1992). Zanimalo ih je kako korisnici inoga jezika na različitim stupnjevima jezičnoga znanja organiziraju informacije u svojim iskazima. Dokazali su da međujezik postoji kao jezični sustav sa svojim gramatičkim načelima te da je neovisan i o prvome jeziku i o ciljanome jeziku. Ipak, ne može se govoriti o potpunoj neovisnosti jer u trećoj fazi – fazi gramatikalizacije, kako navode isti autori, kod proizvodnje složenijih iskaza dolazi do više prijenosa iz prvoga jezika. Svi su njihovi ispitanici prolazili sličnim razvojnim fazama: imenička, imeničko-glagolska i faza gramatikalizacije. Njihovo je istraživanje potvrdilo i činjenicu da velik dio učenika fosilizira razvoj jezika na drugoj fazi budući da je ona dovoljna za prikladno komuniciranje u određenim kontekstima.

Givónov se model može proširiti nultom razinom ili predimeničkom fazom koja podrazumijeva kontekst i izvanjezično znanje, a ostvaruje se pokazivanjem (razg. komuniciranjem rukama i nogama). Nakon toga slijedi imenička faza u kojoj se nižu izrazi, uglavnom imenice i pokoji pridjev. U sljedećoj fazi prevladavaju glagoli. Glagolske su kategorije izravnije povezane s govornim činom od drugih kategorija – u najtješnjem odnosu s govornim činom jest kategorija lica i zamjenice (Pranjeković 2013). Prava gramatikalizacija po našem mišljenju (i komunikacija u užem smislu) počinje s glagolima. U sljedećoj, naprednijoj, fazi prisutni su složeni imenički izrazi (izravni i neizravni objekti).

Izgovorna obilježja hrvatskoga jezika kao drugoga i stranoga

Istraživanjem percepcije stranoga izgovora neizvornih govornika hrvatskoga jezika iz 2012. (Banković–Mandić 2012) pokazalo se da je izgovor neizvornih

govornika u govoru uglavnom strože procijenjen od izgovora u čitanju. Nestručni su izvorni govornici (oni koji se ne bave poučavanjem hrvatskoga kao drugoga ili stranoga) strogi procjenitelji i zahtjevni su prema izgovoru neizvornih govornika liječnika i nastavnika, blaži u procjenama prihvatljivosti izgovora djelatnika u uslužnim djelatnostima i vrlo tolerantni prema izgovoru stranih studenata koji studiraju sveučilišne programe na hrvatskome jeziku. Stručni procjenitelji (lektori i fonetičari koji se bave poučavanjem inojezičnoga hrvatskoga) blaži su u ocjenjivanju izgovora neizvornih govornika. Ova je građa obuhvaćala 119 zvučnih zapisa neizvornih govornika, preciznije 119 zapisa čitanoga teksta i 119 zapisa govorenoga teksta. Izgovor su procjenjivali nestručni procjenitelji (N=60) i stručni procjenitelji (N=3). Svi su govornici čitali isti tekst i opisivali istu sliku. Ocjene izgovora u govorenju većeg broja neizvornih govornika bila je niža od ocjene izgovora u čitanju.

Cilj istraživanja i hipoteza

Na istoj građi temelji se i ovo istraživanje u kojemu se željelo ispitati zašto je izgovor neizvornih govornika u govorenju puno strože ocijenjen nego u čitanju.

Pretpostavka je bila da su na lošiju procjenu izgovora u govorenju (u odnosu na izgovor u čitanju) utjecala gramatička i sociolingvistička odstupanja.

Građa i metodologija

Za potrebe ovoga istraživanja transkribiran je govoreni tekst onih govornika koji su u govorenju ocijenjeni lošije nego u čitanju za jednu brojčanu vrijednost.

U transkribiranome govorenome tekstu opisana su uočena gramatičko-leksička odstupanja i (ne)primjereni izrazi za koje se pretpostavlja da su utjecali na nižu ocjenu govorenoga teksta. Analizirane varijable bile su omjer imenica i glagola, morfološka odstupanja, broj složenijih konstrukcija – zavisne rečenice (broj zavisnih veznika) i neprimjereni izrazi.

Rezultati

Ocjene govornika prikazane su u tablici 1 srednjim vrijednostima – kao aritmetička sredina i mod. U koloni koja je zatamnjena prikazana je razlika ocjene izgovora nestručnih procjenitelja u govorenju i čitanju.

Tablica 1: Govornici s ocjenom izgovora u govorenju lošijom od ocjene izgovora u čitanju

R.br .	Jezik i razina	Nestručni procjenitelji					Nestručni procjenitelj - čitanje i govor AS	Stručni procjenitelji - čitanje i govor AS/MOD
		ČITANJE AS	ČITANJE MOD	GOVOR AS	GOVOR MOD	Razlika ocjene u čitanju i govorenju		
	ambrosio-1536-port-1	3,27	3	2,17	2	1,1	2,72	3
	anamaria-1948-sp-1	3,08	3	1,93	2	1,15	2,5	3
	bernhard-nj-3	4,38	5	3,43	3	0,95	3,9	5
	carina-nj-2	5,10	6	3,90	3	1,2	4,5	4,67 M5
	caterina-1539-tal-2	4,78	5	3,70	4	1,08	4,24	6
	daniel-1929-sp-1	4,00	4	2,43	2	1,57	3,22	3,67 M4
	erico-1534-sp-1	4,05	4	3,08	3	0,97	3,57	4,67 M5
	gisela-nj-1	5,27	5	4,22	5	1,05	4,75	3,67 M4
	gvadalup-e-sp-1	3,60	3	2,65	3	0,95	3,13	5
	judith-nj-1	4,18	3	2,80	3	1,38	3,49	3,67 M4
	natalia-1929-ukraj-1	5,27	6	3,62	4	1,65	4,45	5,33 M6
	paul-1539-eng-2	4,95	6	3,60	3	1,35	4,28	5,67 M6
	steiner-1443-norv-1	4,00	4	1,82	2	2,18	2,91	5

	susan-1533-eng-2	5,08	6	3,62	3	1,46	4,35	5,67 M6
	susan-eng-1b	5,45	6	3,48	3	1,97	4,47	4,67 M5

Najviše je govornika početne razine koji imaju razliku ocjene izgovora u govorenju nižu za jednu brojčanu vrijednost ili više. Četvero je govornika srednje razine i jedan napredne razine poznavanja hrvatskoga jezika.

U tablici 2 prikazane su glagolske različenice i pojavnice te atributi koje su upotrijebili ispitanici s lošijom ocjenom izgovora u govorenome tekstu. Ovu smo skupinu ispitanika nazvali prvom skupinom govornika.

Tablica 2: Broj imenica, glagola i atributa prve skupine govornika

Redni broj	Jezik i razina	Br. glagol. različenica	Br. glagol. pojavnica	Br. imenič. različenica	Br. imenič. pojavnica	Br. razl. atributa	Br. pojav. atributa
1.	anamaria-1948-sp-1	2	3	1	1	1	1
2.	bernhard-nj-3	6	10	5	3	10	12
3.	carina-nj-2	5	8	4	5	4	5
4.	caterina-1539-tal-	3	3	4	4	4	6
5.	daniel-1929-sp-1	2	2	3	3	2	4
6.	erico-1534-sp-1	2	5	6	6	5	5
7.	gvadalupe-sp-1	3	3	3	3	1	1
8.	j-1	2	2	6	7	4	7
9.	natalia-1929-ukraj-1	2	3	3	3	1	1
10.	paul-1539-eng-2	3	3	3	3	3	3
11.	steiner-1443-norv-1	2	2	1	1	0	0
12.	susan-1533-eng-2	3	3	4	4	2	2
13.	susan-eng-1b	4	5	4	4	2	2
14.	ambrosio-1536-port-1	1	1	2	2	4	4
15.	gisela-nj-1	4	4	4	4	4	4
16.	ian-eng-1	4	5	2	3	2	4

Uspoređujemo li broj različenica glagola i imenica, od 16 iskaza u njih 5 nešto je veći broj glagola (+1 ili +2), u 7 iskaza veći je broj imenica (+1 ili +4), a u 2 iskaza jednak je broj različenica glagola i imenica.

Ako uspoređujemo broj pojava glagola i imenica, od 16 iskaza u 6 iskaza veći je broj glagola (+1/+2/+3/+4), u 6 iskaza veći je broj imenica (+1/+5), a u 4 iskaza jednak je broj pojava glagola i imenica.

Pokazatelji složenijih konstrukcija koje neizvorni govornici upotrebljavaju jesu broj i sastav veznika.

Ispitanici ove skupine upotrijebili su samo 3 veznika: sastavni veznik *i*, odnosnu zamjenicu *koji* u funkciji veznika atributne zavisnosložene rečenice i veznik objektne rečenice *da*. Vrsta i broj veznika donosi se u tablici 3.

Tablica 3: Veznici i njihov broj prve skupine govornika

Redni broj	Jezik i razina	Br.sast.veznika <i>i</i>	Br.zav.veznika <i>koji</i>	Br.zav.veznika <i>da</i>
1.	anamaria-1948-sp-1	0	0	0
2.	bernhard-nj-3	4	0	1
3.	carina-nj-2	3	1	3
4.	caterina-1539-tal-	2	0	0
5.	daniel-1929-sp-1	0	0	0
6.	erico-1534-sp-1	1	0	0
7.	gvadalupe-sp-1	0	0	0
8.	judith-nj-1	4	0	0
9.	natalia-1929-ukraj-1	0	0	0
10.	paul-1539-eng-2	1	0	0
11.	steiner-1443-norv-1	1	0	0
12.	susan-1533-eng-2	2	0	0
13.	susan-eng-1b	3	0	0
14.	ambrosio-1536-port-1	1	0	0

15.	gisela-nj-1	2	0	0
16.	ian-eng-1	0	0	0

Govoreni tekst govornika koji su lošiji u govorenju nego u čitanju uspoređen je s govorenim tekstom govornika čiji je izgovor u govoru ocijenjen približno istom ocjenom kao izgovor prve skupine govornika u čitanju. Ovu smo skupinu nazvali drugom skupinom. U tablici 4 naveden je omjer glagolskih i imeničkih različenica te atributa druge skupine govornika. Govornici ove skupine proizveli su opise bogatije i po broju glagola, imenica i po broju atributa od ispitanika prve skupine.

Tablica 4: Broj imenica, glagola i atributa druge skupine govornika

Redni broj	Jezik i razina	Br. glagol. različenica	Br. glagol. pojavnica	Br. imenič. različenica	Br. imenič. pojavnica	Br. razl. atributa	Br. pojav. atributa
1.	argentina-1903-sp1	6	9	8	8	5	7
2.	antonia-nj-2	6	7	4	4	2	2
3.	aus-1343-nj-3	5	6	4	4	4	7
4.	toni-eng-3	3	4	3	3	5	5
5.	viktorija-1935-sp-1.	2	6	2	2	3	4
6.	yu-kin-3	4	7	5	5	4	5
7.	susan-1533-eng-2	3	3	4	4	2	2
8.	thomas-nj-1	3	4	3	3	3	3
9.	scott-eng-3	6	11	6	6	6	10
10.	susanne-nj-3	3	4	6	6	6	7
11.	katalin-madj-2	6	9	4	6	4	5
12.	manuel-sp-1	6	8	3	3	3	4
13.	eva-1355-polj-3	6	10	9	9	8	8
14.	alesandro-1923-sp-1	3	4	4	5	0	0

U tablici 5 navode se veznici koje je upotrebljavala druga skupina govornika.

Tablica 5: Veznici i njihov broj druge skupine govornika

Redni broj	Jezik i razina	Br. sast. vez. i	Br. zav. vez. koji	Br. zav. vez. da	Br. zav. vez. koliko	Br. zav. vezn. kad
1.	argentina-1903-sp1	4	0	0	0	0
2.	antonia-nj-2	3	0	2	0	0
3.	aus-1343-nj-3	2	0	0	0	0

4.	toni-eng-3	1	1	0	0	0
5.	viktoria-1935-sp-1.	4 + 1 <i>ni</i>	0	0	0	0
6.	yu-kin-3	0	1	1	0	1
7.	susan-1533-eng-2	2	0	0	0	0
8.	thomas-nj-1	3	1	0	0	0
9.	scott-eng-3	2	0	1	1	0
10.	susanne-nj-3	2	1	0	0	0
11.	katalin-madj-2	1	0	1	0	0
12.	manuel-sp-1	1	0	1	0	0
13.	eva-1355-polj-3	1	0	1	0	0
14.	alesandro-1923-sp-1	0	0	0	0	0

Sastav veznika nešto je raznolikiji u druge skupine govornika od sastava veznika koje je upotrijebila prva skupina. Naime, uz sastavno *i*, koje je i u ovoj skupini najčešće upotrijebljen veznik, tri je puta upotrijebljena odnosna zamjenica *koji*, sedam puta veznik *da*, vezno sredstvo objektnih rečenica te po jedanput količinski veznik *koliko* i vremenski *kad*. S obzirom na to da je zadatak bio opisati sliku, najočekivanija je upotreba veznika *i*, zbog nabiranja u opisivanju. Upotreba ostalih navedenih veznika upućuje na razvijanje diskursa i potrebu govornika da argumentira svoje opažaje, svoje tvrdnje. Razvijanje diskursa karakteristično je za govornike koji su već stekli osnovne kompetencije u poznavanju stranoga jezika.

U prilogu 1 ovog rada donosimo popis transkribiranih iskaza prve i druge skupine ispitanika. Najprije se navode podaci govornika iz prve skupine, a zatim podaci govornika druge skupine s čijim se izgovorom iskaz uspoređuje. Za svakog se govornika uz njegovu šifru navodi ocjena nestručnih procjenitelja u čitanju (aritmetička sredina i mod), ocjena u govorenju (aritmetička sredina i mod), razlika ocjene u čitanju i govorenju, aritmetička sredina ocjene izgovora u čitanju i slušanju prema procjeni nestručnih procjenitelja te aritmetička sredina i mod prema procjeni stručnih procjenitelja.

Što se primjerenosti uporabe izraza tiče, u Zeroju se navodi da na razini C1 i C2 te na višoj podrazini B2 korisnik inoga jezika upotrebljava formalni i neformalni registar koji odgovara situaciji te da se izražava jasno, sigurno i pristojno svjestan skrivenoga značenja i asocijacija idiomatskih izraza i kolokvijalizama. Stoga smo u ovo istraživanje uključili i upotrebu (ne)primjerenih izraza. Ovdje donosimo transkribirani tekst govornika napredne razine čiji je izgovor govorenoga teksta ocijenjen lošije od izgovora u čitanju:

Da. To je neka stara žena, neka baba. Ona izgleda baš sretna. Ona je dobro raspoložena. Ona nosi neku ogrlicu. I tamo se vidi slon. I ona nosi crnu majicu i nas pokaže svoje bijele zube. Da. Njegova koza su smeđa i ne tako duga. Mislim da to je to. (bernhard-nj-3)

Analizom je uočeno da se iskaz sastoji od devet rečenica, sedam jednostavnih, jedne složene sastavne rečenice i jedne kratke objektne (*Mislim da to je to.*). Govornik upotrebljava više glagola nego imenica i najviše različitih pridjeva među četrnaest ispitanika. Većini imenica pridodan je neki atribut: pridjev, neodređena, posvojna ili povratno-posvojna zamjenica. U usporedbi s izvornim govornicima ispitanik previše upotrebljava ličnu zamjenicu u funkciji subjekta (*ona*) i neodređenu zamjenicu (*neka*), što je najvjerojatnije prijenos iz prvoga jezika. Odstupanja su na morfološkoj razini sljedeća: pogrešan padež lične zamjenice ("nas" umjesto "nam"). Na leksičkoj razini uočava se pogrešan izbor posvojne zamjenice ("njegova" umjesto "njezina"), pogrešan izbor riječi uvjetovan fonetsko-fonološkim razlozima ("koza" umjesto "kosa") i upotreba pejorativnoga izraza umjesto neutralnoga ("baba"). Odstupanja su zamijećena i na sintaktičkoj razini: upotreba pridjeva umjesto priloga ("sretna" umjesto "sretno") i upotreba pogrešnoga vida (svršenoga umjesto nesvršenoga u pravoj sadašnjosti: "pokaže").

Za usporedbu donosimo drugi transkribirani tekst govornika napredne razine čiji je izgovor u govorenju bolje ocijenjen od netom analiziranoga:

Koliko mogu vidjeti to je neka starija žena, ə smeđom kosom, ə pə pə pə šta još, vesela je, vesela je i ə valj nosi neku neku crnu majicu, ne znam ne neku neku, baš ne znam. Ima jako lijepu ogrlicu. I i tak. ə A znam da je jako poznata glumica na televiziji, jel. To je to. (scott-eng-3)

Ovaj se iskaz sastoji od devet rečenica – jedne količinske zavisne rečenice, šest jednostavnih, jedne sastavne, jedne objektne. Uočena su odstupanja na svim razinama – na morfološkoj: samo odstupanje u instrumentalu (nedostaje prijedlog *sa*); na sintaktičkoj razini: pretjerana upotreba neodređene zamjenice „neka”; na leksičkoj razini: kraćenje riječi (*valj?*, *tak*, *jel*) te su na stilskoj razini zamijećena obilježja razgovornoga stila. Neprimjerenih izraza nema, a osoba sa slike nazvana je eufemiziranim izrazom – „*nekom starijom ženom*“.

Kvalitativne analize prve skupine govornika donose se u prilogu 2, a druge skupine govornika u prilogu 3.

Interpretacija rezultata

Na procjenu boljega izgovora utjecale su i jezične i sociolingvističke varijable. Bolje ocijenjen izgovor ima više imenica i atributa nego glagola. Iskazi u kojima prevladava nabrojanje lošije su ocijenjeni. Neprimjereni izrazi procjenjivani su kao lošiji izgovor (*stara baba*).

Pozitivan stav iskazan u tekstu bolje je vrednovan: (*starija gospođa, vesela je, kad je bila mlada bila je ljepotica...*).

Pretpostavljamo da vrlo jednostavni opisi slike nisu samo posljedica razine znanja, tj. nedostatka vokabulara već vjerojatno ovise i o prvome jeziku, ali i o stupnju obrazovanja. U istraživanju nisu uočene razlike s obzirom na spol ispitanika. Duljina iskaza (neki su iskazi leksički bogatiji, a neki siromašniji) vjerojatno ovisi i o tipu učenika (vizualni, auditivni, kinestetički učenici).

Zaključak

U poučavanju jezika (i vrednovanju) treba voditi računa o zastupljenosti svih jezičnih razina kao i o sociokulturnoj (i pragmatičkoj) kompetenciji. Jezične su razine međusobno povezane, što potvrđuje lošija ocjena izgovora govornika u govorenju. Razlog lošije ocjene jesu gramatičko– sintaktička odstupanja i uporaba neprimjerenih izraza. Procjenitelji izgovora nisu mogli u procjeni odijeliti samo fonetsko–fonološku razinu jer se govornik predstavlja ovladanošću svim razinama i sociokulturno kompetencijom. U sljedećoj fazi istraživanja provest će se slično istraživanje na drugome predlošku – odgovor na pitanje, spontani govor i sl. i usporediti iskazi s obzirom na prvi jezik. S obzirom na indikatore netočnosti uočene u analiziranim iskazima kao što su dupliciranje sloga, neutralni samoglasnik, ponavljanje riječi i sl. istražiti će se njihov utjecaj na dojam slušača (procjenitelja).

Literatura

- Banković-Mandić, I. (2012) *Izgovorna obilježja učenika hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika na različitim stupnjevima znanja*, neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.
- Givón, T. (1979) *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*, New York: Academic Press.
- Grgić, A., Gulešić Machata, M., Nazalević Čučević, I. (2013) (ur.) *Hrvatski B1: opisni okvir referentne razine B1*, Zagreb: FF press.
- Jelaska, Z. i sur. (2005) *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Klein, W., Perdue, C (1992) *Utterance Structure: Developing Grammar Again*, Amsterdam: John Benjamins.
- Medved Krajnović, M. (2010) *Od jednojezičnosti do višejezičnosti*, Zagreb: Leykam international d.o.o.
- Pranjeković, I. (2013) *Gramatika značenja*, Zagreb: Matica hrvatska.

Prilog 1: Popis transkribiranih iskaza prve i druge skupine ispitanika

Šifra ispitanika	OCJENE NESTRUČNI					STRUČNI
	AS ČITANJA	MOD ČITANJA	AS GOVORNJA	MOD GOVORENJA	AS GOVOR + ČITANJE	AS I MOD
anamaria-1948-sp-1	3,08	3	1,93	2	2,5	3

“Ona je // ima crnu oči. //To je to”.

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 3, 08 (+/- 50):

argentina-1903-sp1	3,80	4	3,20	3	3,5	3,67 M4
--------------------	------	---	------	---	-----	------------

“Na sliko ja mogu vidjeti gospođa, ona nije mlada, ona je simpatična. ə Ona ima crna odjeća ə i onda ima ə kratka kosa i lijepo lijepa nose, i onda lijepa voca, usta. Mislim ona je razgovara sa ə čovjek i onda, to je to”.

bernhard-nj-3	4,38	5	3,43	3	3,9	5
---------------	------	---	------	---	-----	---

“Da.To je neka stara žena, neka baba. Ona izgleda baš sretna. Ona je dobro raspoložena. Ona nosi neku ogrlicu.I tamo se vidi slon.I ona nosi crnu majicu i nas pokaže svoje bijele zube. Da. Njegova koza su smeđa i ne tako duga. Mislim da to je to”.

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 4, 38 (+/- 50):

antonia-nj-2	3,80	3	4,42	5	4,11	4,67 M5
--------------	------	---	------	---	------	------------

“Na slici vidim ženu. I ona se jako ə smije. Mislim da je baš vesela I ima možda oko 50 godina. Da, i čini mi se da je jako otvorena osoba”.

carina-nj-2	5,10	6	3,90	3	4,5	4,67 M5
-------------	------	---	------	---	-----	------------

“Da, na slici također vidim ženu koja puno smije.I mislim da ona je zdrava i da ima smeđu kosu ili crvenu kosu. Nisam sigurna. I također mislim da ona je 50 ili 60 godina. Nisam sigurna”.

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 5, 10 (+/- 50):

aus-1343-nj-3	5,63	6	5,47	6	5,55	6
---------------	------	---	------	---	------	---

“To je neka stara žena koja se smije. Ima kratku, rekao bih, smeđu kosu, a i neku crnu majicu nosi. I da, ima kao neki lanac”.

caterina-1539-tal-2	4,78	5	3,70	4	4,24	6
---------------------	------	---	------	---	------	---

“Ova //ona je ə žena. ə Kratke i smeđe kose. Ə Nosi mmm crna crnu majicu i ima ə //jako simpatniču sim-pa-tniču ogrlicu”.

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 4, 78 (+/- 50):

toni-eng-3	5,30	6	4,92	5	5,11	6
------------	------	---	------	---	------	---

“Tu ima slika neke starije žene koja je obučena u crno majicu. ə I smije se nekako izgleda kao na glasno. Izgleda jako vesela”.

daniel-1929-sp-1	4,00	4	2,43	2	3,22	3,67 M4
------------------	------	---	------	---	------	------------

“Na sliko je // Ə jedno staro stara stara djevojka, možda baka. Ə Ne znam”.

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 4, 00 (+/- 50):

viktorija-1935-sp-1.	3,27	3	4,02	4	3,65	4,67 M5
----------------------	------	---	------	---	------	------------

“ə Ona je nekaj neka žena i nije baš stara i nije i nije ni mlada. Izgleda kao da ima 60 godina. I to je”.

erico-1534-sp-1	4,05	4	3,08	3	3,57	4,67 M5
-----------------	------	---	------	---	------	------------

“To je neki stara baba. Vesela je. Ima velik osmijeh. Cr kosa tako malo, crna majica. Ima slonči tu na ogrlicu. I to je to”.

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 4, 05 (+/- 50):

yu-kin-3	3,85	3	4,07	3	3,96	5,33 M6
----------	------	---	------	---	------	------------

“Ona je stara žena ə koja nosi ə nakit. ə ona se smije. Ona je obučena u crnoj maji crnoj haljini. Mislim da kad je bila mlada, ə bila je ljepotica”.

gvadalupe-sp-1	3,60	3	2,65	3	3,13	5
----------------	------	---	------	---	------	---

“Ja gledam Ə ženu. Ona ima crvenu kosu. Ə (smijeh) Ne znam riječ.”

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 3, 60 (+/- 50):

susan-1533- eng-2	5,08	6	3,62	3	4,35	5,67 M6
----------------------	------	---	------	---	------	------------

“mmm u slici vidim //jjjj jednu ženu. Ona nosi crnu majicu i ogrlicu i on ona o smiješe”.

judith-nj-1	4,18	3	2,80	3	3,49	3,67 M4
-------------	------	---	------	---	------	------------

“I na sliku vidim //ženu. Ona ima mmm smeđa kosa i lijepo sretan sretno sretno lice. I // Æ lijepo nastup, lijep nastup i //crna haljina.”

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 4, 18 (+/- 50):

thomas-nj-1	4,23	4	4,17	4	4,2	4,33 M5
-------------	------	---	------	---	-----	------------

“Ona je stara baka koja ima crnu majicu i smeđu kosu i smije i se smije.”

natalia- 1929-ukraj- 1	5,27	6	3,62	4	4,45	5,33 M6
------------------------------	------	---	------	---	------	------------

“Na slici je baka. Ona je jako vesela. Mmm Ona ima 50 ili 60 godina.”

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 5, 27 (+/- 50):

scott-eng-3	5,55	6	5,28	6	5,42	5,67 M6
-------------	------	---	------	---	------	------------

“Koliko mogu vidjeti to je neka starija žena, æ smeđom kosom, æ pæ pæ pæ šta još, vesela je, vesela je i æ valj nosi neku neku crnu majicu, ne znam ne neku neku, baš ne znam. Ima jako lijepu ogrlicu. I i tak. æ A znam da je jako poznata glumica na televiziji, jel. To je to.”

paul-1539- eng-2	4,95	6	3,60	3	4,28	5,67 M6
---------------------	------	---	------	---	------	------------

“Na sliku vidim neku starija gospođa, ima crnu majicu i se smije se.”

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 4, 95 (+/- 50):

toni-eng-3	5,30	6	4,92	5	5,11	6
------------	------	---	------	---	------	---

“Tu ima slika neke starije žene koja je obučena u crnu majicu. æ I smije se nekako izgleda kao na glasno. Izgleda jako vesela.”

steiner- 1443-norv- 1	4,00	4	1,82	2	2,91	5
-----------------------------	------	---	------	---	------	---

“mmm Ona je glumac i ne znam.”

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 4, 00 (+/- 50):

viktoria-1935-sp-1.	3,27	3	4,02	4	3,65	4,67 M5
---------------------	------	---	------	---	------	------------

“ə Ona je nekaj neka žena i nije baš stara i nije i nije ni mlada. Izgleda kao da ima 60 godina. I to je.”

susan-1533-eng-2	5,08	6	3,62	3	4,35	5,67 M6
------------------	------	---	------	---	------	------------

“mmm u slici vidim //jjjj jednu ženu. Ona nosi crnu majicu i ogrlicu i on ona o smiješe”.
Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 5, 08 (+/- 50):

susanne-nj-3	5,38	5	5,23	6	5,31	5,33 M5
--------------	------	---	------	---	------	------------

“Vidim jednu gospođu koja se smije. I ima možda oko 60 godina, ə smeđu kratku kosu. Ima jednu crnu majicu i jako uočljivu ogrlicu sa velikom slonom.”

susan-eng-1b	5,45	6	3,48	3	4,47	4,67 M5
--------------	------	---	------	---	------	------------

“Vidim ženu. Ona ima Ə crvenu majicu I ogrlicu I Ə ona smije. Ona ima smeđu kosu iii Ə To je to”.
Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 5, 45 (+/- 50):

katalin-madj-2	5,43	5	5,25	6	5,34	5,67 M6
----------------	------	---	------	---	------	------------

“Pa dobro, na slici vidim jednu ženu. Ona je stara žena. Nosi crnu hajinu. Ona ima mmm ogrlicu. Ona se smije i je vesela na slici. Pa barem čini mi se da je vesela. To je to.”

ambrosio-1536-port-1	3,27	3	2,17	2	2,72	3
----------------------	------	---	------	---	------	---

“A ə stara (smijeh) ona izgleda kao velikasne snječe i odijelo crno-bijelo.”
Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 3, 27 (+/- 50):

manuel-sp-1	3,32	3	3,20	3	3,26	3,33 M3
-------------	------	---	------	---	------	------------

“Videm, vidim stara žena, ona je zretna, ona se smije. ə Oni ona nosi crno crna odijela. I mislim da ona je oko 60 ili sedamdeset godina, ona ima”.

gisela-nj-1	5,27	5	4,22	5	4,75	3,67 M4
-------------	------	---	------	---	------	------------

“Ona je stara žena. On smije. Ima kratku smeđu kosu i // nosi crnu majicu i ogrlicu”.

Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 5, 27 (+/- 50):

eva-1355-polj-3	5,65	6	5,25	6	5,45	7
-----------------	------	---	------	---	------	---

“Na slici može se vidjeti ženu. Ima 50-ak godina. Pa za mene izgleda kao tipična poljska baka. Lijepo se smije. Vidi se da je vesela osoba, optimistična. Ima smeđu kosu, kratku, lijepu. Osmijeh, bijele zube. I obučena je, ima crno obuće”.

ian-eng-1	3,22	3	1,95	2	2,59	3
-----------	------	---	------	---	------	---

“ovo je // star stara žena. // Ona ima smeđ her kosa smeđ kosa. Ona je smiješ ə // Ne znam. “
Izgovor govorenog teksta koji je ocijenjen s 3, 22 (+/- 50):

alesandro-1923-sp-1	3,28	3	3,23	3	3,25	4,67 M5
---------------------	------	---	------	---	------	------------

Ona je gospođa. Ona nosi grli // grli. Ona je baka. Ona ima četr 50 56 godina.

1. Anamaria

Iskaz se sastoji od dvije jednostavne rečenice.. Prva rečenica: S + P + O. Objekt ima atribut. Podjednak broj glagola i imenica. Druga rečenica ima funkciju završavanja iskaza, gotova formula: *To je to*.

Osoba je nesigurna u izboru glagola (biti/imati).

Odstupanje u upotrebi padeža i broja (*crnu oči*).

Na leksičkoj razini nema neprimjerenih izraza.

Zaključak: 1. leksički: iznimno oskudan vokabular, nema pogrešnog izbora; 2. sintaktički: vrlo jednostavna struktura rečenice, samo osnovni rečenični dijelovi; 3. morfološki: pogrešan padež pridjeva.

2. Bernhard

Iskaz se sastoji od devet rečenica (najduži od 14 iskaza), sedam jednostavnih, jedne složene sastavne rečenice i jedne kratke objektne. Upotrebljava više glagola nego imenica i najviše različitih pridjeva od 14 ispitanika. Većini imenica pridodan je neki kvalifikator/atribut: pridjev, neodređena, posvojna ili povratno-posvojna zamjenica. U usporedbi s izvornim govornicima previše upotrebljava ličnu zamjenicu u funkciji subjekta (ona) i neodređenu zamjenicu (neka), što je najvjerojatnije prijenos iz prvoga jezika. Odstupanja na morfolškoj razini: pogrešan padež lične zamjenice ("nas" umjesto "nam"). Leksička razina: pogrešan izbor posvojne zamjenice ("njegova" umjesto "njezina") pogrešan izbor riječi uvjetovan fonetsko-fonološkim razlozima ("koza" umjesto "kosa"), upotreba pejorativnog izraza umjesto neutralnog ("baba"). Sintaktička razina: upotreba pridjeva umjesto priloga ("sretna" umjesto "sretno") i upotreba pogrešnog vida (svršenoga umjesto nesvršenoga u pravoj sadašnjosti: "pokaže").

3. Carina

Iskaz se sastoji od pet rečenica – tri složene rečenice (1 odnosna i 2 objektne) i jedne jednostavne koja je dvaput izrečena. Broj glagolskih pojava je veći od pojava imenica. Imenicama pridodaje pridjevske attribute ili umjesto pridjeva rabi odnosnu atributnu rečenicu. Morfolška odstupanja: na razini padeža nema; jedino je glagol "smijati se" upotrebljen bez "se", što bi moglo biti odstupanje na leksičkoj razini. Sintaktička razina: red riječi ("Mislim da ona je..."); Leksička razina: umjesto izraza "imati godine" upotrijebljen je izraz "biti nekih godina"). Pragmatička razina: izražava se nesigurnost ponavljanjem rečenice "Nisam sigurna" i opisom boje kose kada je nepotrebno dupliciran objekt ("kosu").

4. Caterina

Iskaz se sastoji od tri rečenice – dvije jednostavne i jedne sastavne rečenice. Upotrijebljen je gotovo jednak broj različitih glagola (3), imenica (4) i pridjeva (4). Morfolška razina: nesigurnost u izricanju padeža (dupliciran je pridjev "crna" uslijed samoispravljanja). Fonetsko-fonološka razina: nesigurnost u izgovaranju četverosložnog pridjeva ("simpatičnu"). Leksička razina: nema neprimjerenog izraza. Mnogo pauza

5. Daniel

Iskaz se sastoji od dvije rečenice: jedne jednostavne proširene i druge jednostavne rečenice. Upotrijebljen je malen broj glagola (2), imenica (3) i pridjeva (1). Morfolška razina: odstupanja u padežima ("sliko" umjesto "slici"); morfolško-sintaktička razina: nesigurnost u izricanju roda ("jedno

staro ... djevojka). Leksička razina: ne zna riječ "žena"; umjesto nje upotrijebljen je neprimjerena riječ ("djevojka").

6. **Erico**

Iskaz se sastoji od šest kratkih jednostavnih rečenica. Upotrijebljen je veći broj različitih imenica (6) od različitih glagola (2). Pridjevi su upotrijebljeni uglavnom u atributnoj, a u jednom slučaju u predikatnoj funkciji. Sveukupno četiri pridjeva. Morfološka razina: odstupanje u padežu ("na ogrlicu"); morfološko-sintaktička razina: nesigurnost u izricanju roda ("neki stara baba"). Leksička razina: nepoznavanje točnog izraza riječi ("slonči", "cr kosa tako malo crna"), upotreba pejorativne riječi umjesto neutralne ("baba").

7. **Gvadalupe**

Iskaz se sastoji od tri kratke jednostavne rečenice. Upotrijebljen je jednak broj imenica i glagola (3) i samo 1 pridjev. Morfološka razina: nema odstupanja. Leksička razina: pogrešan odabir glagola nastao kao posljedica nepoznavanja značenjske nijanse između perceptivnih glagola (gledati, vidjeti)

8. **Judith**

Iskaz se sastoji od tri rečenice – jedne jednostavne i dvije sastavne. Upotrijebljen je veći broj različitih imenica (6) nego glagola (2). Morfološka razina: odstupanja u padežima (smeđa kosa, crna haljina – nominativni oblik u akuzativnoj funkciji); morfološko-sintaktička razina: odstupanje u rodu (sretan sretno sretno lice (samoispravljanje!), lijepo nastup). Leksička razina: odstupanje u izboru riječi (nastup) – osoba ne zna adekvatnu riječ pa je rečenica nerazumljiva.

9. **Natalia**

Iskaz se sastoji od tri jednostavne rečenice. Upotrijebljen je malen broj glagola (2) i imenica (3). Morfološka razina: nije provedena sibilizacija u Ljd žr (sliki). Leksički i sintaktički nema odstupanja.

10. **Paul**

Iskaz se sastoji od dvije rečenice: jedne jednostavne proširene atributima i druge sastavne nezavisno složene rečenice. Upotrijebljen je jednak broj glagola i imenica (3). Morfološka razina: nesigurnost u padežima (Ljd žr na sliku, Ajd žr starija). Sintaktička razina: red riječi (uslijed samoispravljanja govornik je ispred i iza glagola upotrijebio "se"). Leksička razina: sve korektno i pristojno.

11. **Steiner**

Iskaz se sastoji od dvije vrlo kratke jednostavne rečenice. Upotrijebljena su dva glagola i jedna imenica. Nema odstupanja ni na jednoj razini osim što je upotrijebljen muški rod umjesto ženskog roda zanimanja, što i nije greška s obzirom na to da se donedavno u hrvatskom muški rod uglavnom upotrebljavao za neka zanimanja.

12. **Susan-2**

Iskaz se sastoji od dvije rečenice: jedne jednostavne i druge sastavne nezavisno složene rečenice. Upotrijebljen je jednak broj različitih glagola (4) i imenica (4). Morfološka razina: nepoznavanje prezentske paradigme glagola "smiješiti se". Morfološko-sintaktička razina: pogrešna upotreba prijedloga ("u" umjesto "na"). Leksička razina: nesigurnost u izricanju lične zamjenice (upotrijebljen je i muški rod i ženski rod u 3. l. jd.).

13. **Susan-1b**

Iskaz se sastoji od četiri rečenice – tri jednostavne i jedne sastavne. Upotrijebljen je gotovo podjednak broj glagola (3) i imenica (4). Morfološka razina: u padežima nema odstupanja. Odstupanje u prezentskoj paradigmi glagola "smijati se" – zaboravljeno "se". Sintaktički i leksički nema odstupanja.

14. **Ambrosio**

Iskaz se sastoji od jedne sastavne nezavisno složene rečenice. Morfološka razina: nema odstupanja. Sintaktička razina: nedostaje subjekt i jedan predikat. Leksička razina: upotrijebljene su 2 riječi koje ne pripadaju hrvatskomu jeziku, vjerojatno pripadaju međujeziku + zamjena riječi prema zvuku (umjesto imenice "odjeća" upotrijebljena je "odijelo"). Nema stilski neprimjerenih riječi. Rečenica ostavlja prilično nejasan dojam jer su izostavljena dva ključna rečenična člana (S i jedan P) i jer su upotrijebljene 2 izmišljene riječi, dakle nerazumljivost je uvjetovanja i gramatički i semantički.

15. **Gisela**

Iskaz se sastoji od tri rečenice – dvije jednostavne i jedne sastavne rečenice. Morfološka razina: nema odstupanja ne računamo li glagoli "smijati se" koji je upotrijebljen bez "se". Leksička razina: ne poznavanje punog izraza glagola "smijati se" + nesigurnost u izricanju lične zamjenice u 3.l.jd. (jedanput "ona", jedanput "on"). Struktura rečenica prilično čvrsta.

16. **Ian**

Iskaz se sastoji od četiri jednostavne rečenice. U prvim trima primjećuje se nesigurnost koja se manifestira morfološko-sintaktičkim odstupanjima. Jedino je četvrta (najkraća) rečenica gramatički ispravna. Morfološka razina: odstupanje u padežu (A kosa), odstupanje u prezentskoj paradigmi glagola (je smiješ). Morfološko-sintaktička razina: kolebanje u rodu pridjeva (samoispravljanje: star stara žena; smeđ kosa). Leksička razina: upotreba riječi iz prvog jezika ('her').

Dodatak 2: Analiza tekstova druge skupine

1. **Argentina**

Iskaz se sastoji od pet rečenica: tri jednostavne i dvije nezavisno složene sastavne rečenice. Morfološka razina: odstupanja u padežima (na sliko, ima crna odjeća, kratka kosa; razgovara sa čovjek), odstupanja u prezentu (je razgovara). Morfološko-sintaktička razina: odstupanja u rodu pridjeva (lijepo lijepa nose). Leksička razina: upotreba riječi iz prvoga jezika (voca, ali se ispitanica ipak prisjetila izraza na hrvatskome). Nema stilski neprimjerenih riječi. Ispitanica se izražava diplomatski, politički korektno („gospođa, ona nije mlada, ona je simpatična“) i opisuje osobu na slici kao lijepu.

2. **Antonia**

Iskaz se sastoji od četiri rečenice – dvije jednostavne i dvije zavisnosložene (jedna je višestrukosložena: objektna + sastavna, a druga objektna rečenica). Morfološka razina: nema odstupanja ni u padežima ni u prezentu. Na morfološko-sintaktičkoj razini nema odstupanja. Što se tiče stilsko-leksičke razine, riječ je o neutralnom leksiku. Ispitanica upotrebljava neutralnu riječ za osobu na slici („žena“) i opisuje je pozitivnim pridjevima i glagolima (jako se smije, baš vesela, otvorena osoba).

3. **Aus**

Iskaz se sastoji od tri rečenice – jedne atributne, jedne sastavne (a i) s umetnutim komentarom (rekao bih) i 1 jednostavne. Na morfološkoj razini nema odstupanja. Na sintaktičkoj razini uočava se upotreba neodređene zamjenice (neka) i stilističan red riječi karakterističan za izvorne govornike (a i neku crnu

majicu nosi). Stilsko-leksička razina: nema neprimjerenih izraza. Ispitanik je za osobu na slici upotrijebio izraz „stara žena“.

4. Toni

Iskaz se sastoji od tri rečenice: jedne atributne i dvije jednostavne (jedna je od njih proširena komentarom: nekako izgleda kao). Morfološka razina: odstupanje u padežu (A crno majicu). Sintaktička razina: ispitanik ne poznaje pravilo da uz glagole stoje prilozi, a ne pridjevi (Izgleda jako vesela.). Stilska razina: nema neprimjerenih riječi, stil je neutralan i pomalo diplomatski („neka starija žena“), opisana pozitivnim pridjevima (vesela) i glagolima (smije se).

5. Viktoria

Iskaz se sastoji od tri rečenice – jedne sastavne, jedne usporedne i 1 jednostavne, i to krnje („I to je.“) Morfološka razina: nema odstupanja. Sintaktička razina: ispitanica ne poznaje kontekst u kojem se umjesto sastavnog *i* upotrebljava suprotno *a*. Ima nepotrebnih ponavljanja – nesigurnost u izricanju roda ili nepoznavanje točnog izraza riječi (nekaj neka) ili znak nedoumice što da se kaže (i nije i nije ni...). Stilsko-leksička razina: nema neprimjerenih izraza; ispitanica se diplomatski izražava o godinama osobe sa slike („nije baš stara i nije i nije ni mlada).

6. Yu

Iskaz se sastoji od četiri rečenice: jedne atributne, jedne jednostavne, 1 jednostavne proširene, 1 višestrukosložene (objektna + vremenska). Morfološka razina: nema odstupanja. Sintaktička razina: nema odstupanja. Stilski neutralan iskaz. Opis zvuči pozitivno jer premda je osoba sa slike nazvana „starom ženom“, ispitanik izriče svoje mišljenje o ljepoti te osobe („Mislim da kad je bila mlada, bila je ljepotica.“).

7. Thomas

Iskaz se sastoji od jedne višestrukosložene rečenice – atributne i sastavne. Morfološka razina: nema odstupanja. Sintaktička razina: red riječi („i smije i se smije“). Stilski neutralan iskaz. Osoba sa slike nazvana je starom bakom koja se smije (iskaz ostavlja pozitivan dojam).

8. Scott

Iskaz se sastoji od osam rečenica – jedne količinske zavisne rečenice, šest jednostavnih, jedne sastavne, jedne objektna. Morfološka razina: samo odstupanje u instrumentalu (nedostaje prijedlog *sa*). Sintaktička razina: pretjerana upotreba neodređene zamjenice „neka“. Leksička razina: krati riječi (valj?, tak, jel). Stilska razina: razgovorni stil, bez neprimjerenih izraza; osoba sa slike nazvana je „nekom starijom ženom“.

9. Susanne

Iskaz se sastoji od tri rečenice – jedne atributne, jedne jednostavne proširene i jedne sastavne. Morfološka razina: samo instrumental pridjeva muškog roda. („sa velikom slonom“). Sintaktička razina: nema odstupanja. Leksička razina: nema neprimjerenih izraza; ispitanica osobu sa slike naziva gospodom; upotrebljava pridjev koji je karakterističan za neizvorne govornike koji dobro vladaju hrvatskim: „uočljiv“.

10. Katalin

Iskaz se sastoji od sedam rečenica – pet jednostavnih, jedne sastavne i jedne objektna. Morfološka razina: nema odstupanja. Sintaktička razina: red riječi („i je vesela na slici“, „Pa barem čini mi se da je vesela.“). Leksička razina: nema neprimjerenih ili nejasnih izraza. Stilski gledano iskaz je neutralan, osoba sa slike nazvana je „jednom ženom“.

11. Manuel

Iskaz se sastoji od pet rečenica – četiri jednostavne i jedne objektne. Fonetsko-fonološka razina : odstupanje u izgovoru glasa 's' (zretna). Morfološka razina: nesigurnost u izricanju prezenta glagola („videm, vidim“), odstupanja u padežima (A stara žena). Sintaktička razina: nesigurnost u izricanju roda („nosi crno crna odijela“), nesigurnost u izricanju konstrukcija tipa „imati godine“ („ona je oko 60 ili 70 godina, ona ima“). Leksička razina: upotreba leksema koji slično zvuči i slično znači umjesto ispravnoga („odijela“ umjesto „odjeća“). Stilska razina: neutralan stil, osoba je nazvana „starom ženom“.

12. Eva

Iskaz se sastoji od osam rečenica – sedam jednostavnih i jedne objektne. Morfološka razina: nema odstupanja. Sintaktička razina: odstupanje u padežu objekta besubjektne rečenice karakteristično i za izvorne govornike hrvatskoga jezika („Na slici može se vidjeti ženu.“). leksička razina: ispitanica ne poznaje riječ „odjeća“. Umjesto nje rabi „obuće“. Stilska razina: neutralan stil, pozitivnim riječima opisana osoba sa slike.

13. Alesandro

Iskaz se sastoji od četiri jednostavne rečenice. Morfološka razina: nema odstupanja. Sintaktička razina: svaka rečenica započinje istom ličnom zamjenicom („ona“). Leksička razina: ispitanik ne zna riječi potrebne za opis fotografije (umjesto „ogrlica“ govori „grli“; umjesto „četrdeset“ govori „četr“); nema neprimjerenih riječi; osoba sa slike nazvana je „gospođom“ i „bakom“.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЕВФЕМИЗАЦИЯТА НА МЕДИЙНАТА РЕЧ В БЪЛГАРИЯ И ПОЛИТИЧЕСКАТА КОРЕКТНОСТ ¹

Андреана ЕФТИМОВА

The paper examines different classifications of euphemisms/ dysphemisms – historical (contemporary and sustained euphemisms), semantic (positive and negative types, conscious and unconscious euphemisms, according to semantic categories) and structural (lexical substitutions and through discursive euphemistic strategies; euphemisms according to word formation devices, idioms, lexical origin and frequency, style features) differentiations.

Key words: classifications, euphemisms, dysphemisms, tabloid

Определение и характеристики на евфемизмите/ дисфемизмите

Евфемизацията като специфичен социолингвистичен процес и феномен съществува във всички нации по света независимо от цивилизоваността им и е характерна за всички естествени езици независимо от езиковото семейство, към което принадлежат (Самоскайте 2011: 9). Евфемизмите са важна част от всеки език. Затова „език без евфемизми би бил дефектен инструмент за комуникация“ (Бърчфийлд 1985, цит. по Норман 2013: 2). Би могло да се приеме следната обобщаваща дефиниция за евфемизма като „вид лингвистична приповдигнатост или подобрене, което е специално насочено към намирането на социално приемливи думи за концепти, за които повечето хора се затрудняват да говорят“ (Уилиамс 1975).

¹ Статията е написана вследствие на проучвания, осъществени в рамките на Проект по НИС „Политическата коректност като лингвистичен проблем“ (Договор №011 от 09.04.2014 г.) с ръководител доц. д-р Андреана Ефтимова. Екипът благодари на НИС при СУ за оказаната подкрепа.

Като всяка дефиниция и тази не може да бъде абсолютно изчерпателна по отношение на описаното лингвистично явление. От съществено значение е, че евфемизмът винаги е синоним на думи с подобно значение (защото се отнася към същия референт), но има различно конотативно значение и различна връзка с обозначаващото. Затова може да се говори за различни степени на евфемизация, доколкото различните евфемизми са натоварени с различна стойност и функция при заместването на дадена номинация. Освен това изискването при определянето на една номинация като евфемизъм е тя да е приемлива в някаква социална група и обратното, дисфемизмите да са неприемливи за някаква социална група, въпреки че могат да са приемливи за друга. И тук се налага уточнението, че съществуват евфемизми, които са по-широко приети, а други са приети само от определена социална група или кръг. По това се различават евфемизмите, както и по пътищата, по които се извършва налагането им сред социалната общност.

Преглед на характеристиките на евфемизмите предлага Л. Самоскайте (2011: 9-10), като привежда интересни примери от английската култура. В настоящото изследване привеждам примери и от българската културна практика.

Очевидно всички култури имат понятия, които се стремят да не назовават директно, и затова *универсалността* (добре познато и прието от хората наименование) на евфемизмите е една от характеристиките им.

Втора характеристика на евфемизмите е тяхната *локализираност* – културна (например студентите от Бейлиъл колеж в Оксфордския университет използвали вместо израза „отивам до тоалетната“ „да посетя лейди Пириам“, защото тоалетната на колежа била построена върху земя, дарена от лейди Пириам) и географска (например в пристанищните области смъртта е свързвана с морето и често се използват изрази като „отида си с отлива“, а в планинските райони в Американския Запад се казва „замина отвъд планината“ или „премина Големия Разлом“). Вид географска локализация е примерът „да отида зад Аврама“ в малкия старопланински град Трявна. За разбирането на този евфемизъм на смъртта е необходимо да се познават няколко реалии – че в града е имало завод за трикотаж на име „Аврам Стоянов“ и че зад този завод са разположени централните гробища на града.

Езиковите промени зависят от обществените нужди и промени. Новите думи се появяват, за да заменят изчезващите от употреба. Евфемизмите носят отпечатъка на времето, в което са възникнали. Те са *своевременни* (в съзвучие с времето си). Това доказват примерите на Л. Самоскайте (Самоскайте 2011: 10) за евфемизмите за бременност:

Тя се отказа от социалните си ангажименти (1856);
Тя е в интересно положение (1880);

Тя е в деликатно положение (1895);
 Тя плете детски терлички (1910);
 Тя е по семейния път (1920);
 Тя е в очакване (1935);
 Тя е бременна (1956).

През 60-те развитието на евфемизмите за бременност рязко се забавя, тъй като се променя мисленето в тази посока и хората не се срамуват да наричат състоянието с истинското му име, т.е. приема се за нормална една отхвърляна дотогава номинация поради отпадането на забраната да се говори за бременността. В българските таблоиди обаче рядко се използва неутралната номинация бременност – „бременна” („Николета бременна?”, „Уикенд”, 19-25.04.2014, с. 8); „бременна съм” („Ева Тепавичарова пред „Уикенд”: Бременна съм в 7-ия месец”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 25). Предпочитат се евфемизми като „предстои да стават родители”, „щъркелът ще им донесе бебе” („Юлияна Дончева жертва на инвитро мафията”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 26); „очаква дете”, „съм трудна”, „положителен резултат от теста за бременност” („Роксана мълчи за бебето”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 105), които целят не толкова избягване на табуизирано понятие, а разнообразие в номинациите или иронични нюанси при предаването на събитието.

Смята се, че само висшата и средната класа използват евфемизми, но това се оказва доста абсолютизираща констатация. Затова употребата на евфемизми се разглежда според различията (1) по пол и възраст, (2) по професия и идентичност, (3) по стил и контекст. Изследванията показват например, че жените са много по-склонни да употребяват евфемизми. Професията също дава своя отпечатък. Например в английската преса наричат смъртта „трийсет”, защото 30 са редовете на новинарската бележка, което означава, че 30-ият ред е краят (Самоскайте 2011: 10). Стилистичният избор също е определящ. Често хората използват вместо „умря” „отиде си”, „почина”, а в други ситуации може да употребят дисфемизмите „гушна букета”, „ритна камбаната” и др.

Всички тези характеристики показват, че съществуват различни фактори, заради които евфемизацията е колкото универсален, толкова и културно, географски, времево и пр. детерминиран процес и заради които този процес е в непрекъсната динамика. Същото се отнася и за онези евфемизми, които определяме като политически коректни.

Класификации на евфемизмите/ дисфемизмите

Евфемизмите са класифицирани според различни критерии и принципи. Класификациите въз основа на възникването, семантиката и езиковите механизми, залегнали в създаването и употребата на евфемизмите, са начин да се изследват пътищата за тяхното създаване и функциониране, както и начин да се открият най-типичните модели за създаване на политически коректни номинации. Прегледът на Л. Самоскайте (2011: 11-16) показва разнообразието от типологизации на евфемизмите. В настоящото изследване се следва нейният преглед на класификациите на евфемистичните номинации, но някои класификации (например на Б. Уорън 1992) не се представят подробно, а служат като основа за създаване на нови типологии. Всички типологизации се илюстрират с примери от българската сензационна преса, тъй като в нея се повдигат и дори хиперрепрезентират табуирани теми, в чието представяне участват или пък не участват евфемистични номинации. Наблюденията на А. Новосад показват, че в таблоидите на Балканите господства булевардният език: „На прехода от XX към XXI век тематиката на интелектуалния елит изчезва от пресата на Балканите, а на нейно място се появява селебритизацията („звездоманията“), т.е. писането за известни хора, само че известни само с това, че за тях пишат медиите. Таблоидизацията и селебритизацията на медиите, които предават прости съдържания с булеварден („нелитературен“) език на обикновените хора от улицата е ясно видим, но също и силно критикуван на Балканите. Медиите са обвинявани, че водят към разбиване на обществото, защото образованият елит не разбира езика на медиите, а повдигнатите от тях теми счита за вулгарни, заплашителни и слабо значими за страната и света” (Новосад 2014). Дали зад булевардния език стои език без употреба на евфемизми? Едва ли. Това предстои да се провери в настоящото изследване.

Историческа класификация

Л. Самоскайте (2011: 9) посочва, че в развитието на евфемизмите в англосаксонското общество се отбелязват четири периода: евфемизмите през Средновековието (свързани с дворцовата аристокрация), евфемизмите през Викторианската епоха (свързани с етикета и на средната класа и т.нар. „сентиментализация“ на езика), евфемизмите през 20. век (свързани със замяната на неприемливи наименования в областта на заетостта, болестите, смъртта, секса, престъпността, политиката и др.) и съвременни евфемизми (свързани с целенасочени усилия на влиятелни общности да контролират съдбата на човешките същества, най-вече свързани с политическата сфера).

Според тази класификация евфемизмите могат да се разделят на две основни групи: *временни* и *постоянни* евфемизми. Някои от евфемизмите се появяват по някакъв повод и не получават разпространение (например създадените около войната във Виетнам или аферата „Уотъргейт“), докато други се предават и ратифицират от много хора и поколения през годините и дори през вековете (например свързаните с табуизирани теми).

Подобна историческа класификация на евфемизмите в българското общество е възможна и е твърде вероятно вече да е направена. Временните евфемизми или дисфемизми се появяват най-често в медиите, които представят най-актуалните събития. Например означението „калинки“ стана нарицателно за амбициозни хора без необходимия образователен статус, които са заели важни държавни позиции и нарушават законовите изисквания в своята работа, използвайки поста си (причината за появата на този дисфемизъм е случят с Калина Илиева, която става директор на Държавния фонд „Земеделие“ с фалшифицирана диплома за висше образование – вж. статията „Калина Илиева фалшифицирала диплома от берлински ВУЗ“ в http://www.webcafe.bg/id_1243661152)

Семантични класификации

В прегледа на семантичните класификации на Л. Самоскайте (2011: 12-15) като водещи критерии се налагат отношението към реферирания обект и целта на реноминацията, връзката с първоначалното значение на думата, станала евфемизъм, и тематичните области, в които се групират евфемистичните и дисфемистичните номинации.

А. Според отношението към означаваното евфемизмите се делят на две големи групи: *позитивни* и *негативни* (Роусън 1981). Позитивните се наричат от някои изследователи още стилистични или хиперболизиращи евфемизми. Позитивните евфемизми преувеличават казаното, за да изглежда по-важно, отколкото е в действителност. Обикновено се преувеличава нещо неприятно и смущаващо (например в множество професионални наименования този принцип се използва, за да се повдигне изкуствено професионалния статус на работника – оператор на биологична единица вм. кравар, стилисти или коафьори вм. фризьори и др.). Обикновено позитивните евфемизми се появяват във военния, политическия и търговския речник. Друг вид позитивни евфемизми са почетните звания и етикетните обръщения (като

полковник, уважаеми и др.) и институционалните евфемизми (*заведение за ментално болни или психиатрия вм. лудница, защитени жилища вм. болница за наркомани и други зависимости* („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун“, „168 часа“, 21-27.03.2014, с. 46-47) и др.).

Негативните евфемизми са защитни, компенсаторни и унищожавачи онова, което хората не искат да назовават директно. Наричат се още традиционни или тесни евфемизми, защото са стари и са свързани с табуизирани области. Традиционни евфемизми са *тоалетна, пазва, ненки* и др.

Б. Според това дали значението на евфемизма е свързано с оригиналното значение или не, евфемизмите се делят на *несъзнателни (непреднамерени)* и *съзнателни (преднамерени)*. Несъзнателните съществуват отдавна, много малко хора осъзнават оригиналната мотивация в значението им и ги употребяват несъзнателно, т.е. тяхната употреба е банализирана и не се осъзнава като евфемистична (напр. клозет, нужник). Съзнателните евфемизми са широко използвани и интерпретацията на тяхното значение зависи от общуващите и тяхната култура, договореност и пр. (напр. когато дамата иска да „си напудри носа“ или да „се обади по телефона“ на вечеря, то американците разбират нещо друго, а именно – че отива до тоалетната. Това беше използвано като иронична забележка от един от героите в сериала „Двама мъже и половина“). Съзнателни евфемизми се наблюдават в политическата реч и рекламата например. Много от тях имат много кратък живот или изобщо не се повтарят. Други имат дълъг живот – за цели поколения, векове – и се превръщат в несъзнателни евфемизми, които се употребяват без съзнанието за техния произход.

В. Според това кои наименования заместват, евфемизмите се делят на *различни по брой семантични категории*. В Речника на евфемизмите на английски език има тематичен индекс на евфемизмите, т.е. изброяват се основните области, в които се използват евфемизми: в рекламата, медицината, политиката, психологията, образованието, полицията, бизнеса, военното дело, религията, както и за обозначаване на възраст, алкохол, раждане, части на тялото, телесни процеси, класи, лъжи, престъпления, смърт, недъзи, наркотици, наднормено тегло, пол, психични болести, псувни, пари, раси, сексуални предпочитания и поведение, бельо, насилие (вж. Норман 2013: 2). Откроява се и групата на евфемизмите, засягащи външния вид: нисък – „вертикално предизвикан“ (vertically challenged), дебел – „метаболически предизвикан“ (metabolically challenged), глупост – „умствена недостатъчност“ (clue deficient), идиот, глупак, слабоумен – „човек с ментално изоставане“ (mentally retarded). Основните, около които се поддържа постоянен обществен дебат, са и най-честите теми, по които медийните текстове би трябвало да

спазват политически коректно говорене. От многобройните тематични области избирам да представя най-честотните в таблоидната преса.

1. Евфемизми/ дисфемизми за професии и институции

Като необходимост да се запази социалния авторитет и самочувствие на всички работещи, възникват евфемизми за професиите, които имат нисък социален статут (в Америка – *хигиенист* *вм. чистач*, *санитарен инженер* *вм. боклукчия*, *технолог на месото* *вм. коляч*, *коафьор* или *стилист* *вм. фризьор* и др.).

В българските таблоиди често се употребяват считани за неприемливи и обидни номинации за професии, както и дисфемизми, които усилват обидните конотации. Например *чистачките*, *чистачка* („Проф. Димо Димов: Заплатите ни са по-ниски от тези на чистачките”, интервю, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 99); *прислужник*, *придворният шут* („Ванката пере Слави”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 3).

Не липсват обаче и опити за повдигане на авторитета на съмнителни занимания като ясновидството например. Затова и често срещани номинации са *специалистка по духовни науки* („Изпращането на положителна енергия е вредно”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 103); *контактъорката с отвъдното* („Генка Шикерова на война с врачката на Би Ти Ви”, „Уикенд”, 19-25.04.2014, с. 30-31). Евфемизират се и наименованията на пазачите и сексолозите - *гардове*, *охранители*, *телохранители* („Маджо одруса с глоби гардовете си”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 18); *специалистка по всякакви интимни въпроси* („Кобилкина стартира секс туризъм”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 28).

2. Евфемизми/ дисфемизми за болести

В Америка евфемизмите за болести са широко разпространени - напр. *продължително заболяване* *вм. рак*, *социално заболяване* *вм. СПИН* или *сифилис*, *проблеми с дробовете* *вм. туберкулоза* и др. В тази група влизат наименованията за различни недъзи и психични отклонения - *хора със слухови затруднения* или *слухово повредени* (*hearing impaired*) *вм. глухи хора*, *хора със зрителни затруднения* или *визуално повредени* (*visually impaired*) *вм. слепи хора*, *хора в неравностойно положение* *вм. инвалиди*, *хора с ментални или психически затруднения* *вм. луди хора* и др.

В българските таблоиди все още назоваването на болестта се смята за възможна неутрална номинация. Например – рак („Сергей Станишев не изпрати Дамчо Михалевски”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 10); рак („Виктор Калев живее с мъж”, „Уикенд”, 22-28.02.2014, с. 28); лимфом, рак („Ламбо пребори рака”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с.10), деца с аутизъм („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун”, „168 часа”, 21-27.03.2014, с. 46-47). Не липсват и евфемизми за болести – коварната болест („Виктор Калев живее с мъж”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 28); жесток противник („Вини Джоунс болен от рак”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 30-31), за заболели хора - пациенти с алкохолна зависимост, клиенти, страдащи от алкохолна зависимост („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун”, „168 часа”, 21-27.03.2014, с. 46-47), възрастни хора с деменция, хора с психични увреждания, деца със специални образователни потребности („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун”, „168 часа”, 21-27.03.2014, с. 46-47), прекомерна злоупотреба с алкохола („Годжи се поду от пиене”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 3).

Герои от сензационната преса често са квалифицирани с номинации за болестно състояние, носещи негативни конотации – луд („Този луд ли е?”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 13); лудия („Стига с този Калин Терзийски”, „Галерия”, 16-23.04.2014, с. 19); психичноболна („Деси от Пелово насилл 1500 жени”, автор: Моника Борисова, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 43); закоравяла алкохоличка („Роси Новева снимала порно със Зографски”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 31) – или обидни конотации (дисфемизми) – изкуфя („Великата Стоянка Мутафова: Големият ми страх е да не изкуфя”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 32); изперка, не е много добре с главата („Цветелина Грахич изперка”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 10); в ред е („Този луд ли е?”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 13); редовното раздвоение на личността („Роси Новева снимала порно със Зографски”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 31); психар, психясала („Бирмата пребива Преслава”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 4); по-шантава („Плевнелиев отново парясан”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 13); истеряса („Паси поиска ядрени бомби в България”, „Галерия”, 16-23.04.2014, с. 20); изкука („Шер напълно изкука”, „Уикенд”, 19-25.02.2014, с. 100); порядъчно нахвасаните (мутри)(„Киро Японца вилнее на Трифон Зарезан”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 18); навикът да беседва с чашката („Годжи се поду от пиене”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 3); вкарва спирт в кръвта си („Влади Люцканов пие от обяд”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 4) . Дисфемизмите за болест, реферирани към здрави хора, са част от обидния дискурс на българските таблоиди, чрез който се дискредитира публичният образ на определени личности.

3. Евфемизми/ дисфемизми за смъртта

В много общества за смъртта не се говори директно, а по заобиколен начин (напр. в англоезичната литература са регистрирани евфемизмите *изпусна последен дъх, заспа вечен сън, отиде на Запад (англ. сленг), присъедини се към мълчаливото мнозинство, животът му премина, премина в отвъдното, плати дълга си в натура, отиде в по-добрия свят, почина, върна се в пръстта, работеше до последен дъх* и др.).

Българските таблоиди също се придържат към евфемистичното назоваване на смъртта – *издъхна, кончината („Изкупил половината Берлин”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 31); починалия („Колега дал дрогата на Филип Сиймор Хофман”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 100); изпратя (вм. погребя), да се простят, кончина („Сергей Станишев не изпрати Димчо Михалевски”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 10); загуба, разделил завинаги с, приспал кучето си, да се сбогува с, загубил („Блатечки приспал кучето си”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 14).* Възможна е употребата на думи като „умрял”, „умрелия”, които се схващат като неутрални номинации.

4. Евфемизми/ дисфемизми за семейни отношения и сексуално поведение

Номинациите в тази област са най-често използваните в таблоидната преса, чиято основна отличителна особеност е да се занимава с личния живот на публичните личности. В американската преса се стига до случаи на политическата коректност, които стават повод за смях, напр. *вагино-американец (Vagino-American) вм. американска жена, фало-американец (Phallo-American) вм. американски мъж*¹ и др. Хипотезата ми беше, че в българската таблоидна преса евфемистичните названия, описващи семейни и сексуални отношения, ще са малко, но тя не се потвърди. Регистрирах многобройни примери с евфемистични названия в тези случаи:

- за семеен статус – *разтрогна брака им, съдът да ги разкачи като семейство („Деси Зидарова вече разведена”, „Уикенд”, 19-25.04.2014, с. 10);*

¹ Последните три примера са използвани във вестника на метрото в Остин, Тексас, от 1993 г. и са регистрирани от Пули 1994: 272.

- за сексуални отношения – афера („Цветанов спипан гол в кабинета си”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 8); скандални архиви (вм. порно), интимна колекция (вм. порно), консумирали плътски любовта си, отдавал се на палави занимания („Роси Новева снимала порно със Зографски”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 31); отдавала си е най-милото, палува с актуалния си любовник („Деси Зидарова избяга в Мексико с любовник”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 12); орални ласки („Кучкова на логопед”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 15); легендарните лудории („Намерих жената на живота си!”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 24); в спалнята ми е ужасяващо тихо („Нина Добрев се разврати”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 99); върти любов с друга, извънбрачна афера („Румен Луканов натирен от жена си”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 14); ухажор (вм. любовник) („Деси Зидарова хариза децата на баща им”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 15); (не) вдигал самолета, мъжествеността му не е на ниво, усетил „засечка”, половата (не)моц („Колин Фарел импотентен”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 98-99); забезките ѝ („Деси Зидарова вече разведена”, „Уикенд”, 19-25.04.2014, с. 10); влиза в манастир, обръща нова страница в живота си („Плеймейтката зарязва мъжете и танците”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 14); сексуална афера, „специален масаж”, фелацио („Елтън Джон спал с българин?”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 101); пипнали го на калъп, физкултурни упражнения в кревата („Мутри сгасили Йовов на калъп с блондинка”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 115); проблеми от интимно естество („Чакал го меден месец в Бразилия”, „168 часа”, 21-27.03.2014, с. 4-5); прави компания, всеки може да я има, задоволява („Кучкова вдигна тарифата на 2 бона”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 9); секс машина („Аз – секс машина?! Била съм само с трима”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 27); известна с лековат имидж („Деси Зидарова избяга в Мексико с любовник”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 12); бизнеса с жива плът („Братя Галеви държат курви в селски бардак”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 18-19); момичетата, които работят на магистралата („Първанов лъже повече от мангасарин”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 40-41); мераклия по тънката част (вм. женкар) („Роси Новева снимала порно със Зографски”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 31); полов атлет („Кой написа „Кънчо Путкодеров”?”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 94); гадже, изгора, избраницата (вм любовница) („Мистър Бийн с младо гадже”, „Уикенд”, 19-25.02.2014, с. 100-101).

Оценката на тези номинации като евфемистични е колеблива, доколкото сензационната преса се възползва от противоречивите нагласи на различни групи в обществото към различни думи и изрази. Посланията в таблоидите са двусмислени и оценката за езиковите факти в тях зависи както от контекста, така и от нагласите и социалния статус на читателите.

Дисфемизмите са статистически по-голямата група в таблоидната преса. Ето примерите: секс, кръшкал, рогоноска („Румен Луканов натирен от жена си”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 14); системни изневери („Деси Зидарова

харица децата на баща им", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 15); импотентен („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 98-99); пенисът му блокирал, усетил „засечка", членът започнал да не му става, проблеми в секса, затруднения/ проблеми с ерекцията („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 28.02.2014, с. 98-99); чукане („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 28.02.2014, с. 98-99); натопорчи, еректиралия му пенис („Мики Рурк го натопорчи", „Уикенд", 22-28.02.2014, с. 99); обслужил („Елтън Джон спал с българин?", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 101); нимфоманката, крџкачката („Деси Зидарова избяга в Мексико с любовник", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 12); жиголо („Кой написа „Кънчо Путкодеров"?", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 94); порно звезда, родната Чичолина („Как българска порно звезда натрупа милиони с измами в Италия", „Уикенд", 19-25.04.2014, с.40-41); курви, селски проститутки, държанка, бардак („Братя Галеви държат курви в селски бардак", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 18-19); квартална брџмчалка („Зейнеб се пазила девствена за милионер", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 30); метреса (вм. любовница) („Мистър Бийн с младо гадже", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 100-101).

Най-големият проблем обаче за политически коректното говорене е обозначаването на различните в сексуалното си поведение хора. В България политически коректно е наименованието „хомосексуални хора". Но наред с тази номинация се употребяват публично думите „гей" и „лезбийка", без да се предвиждат административни или етични санкции да подобно езиково поведение. В таблоидите преобладават дисфемистичните наименования, например отпадащите от политически коректните номинации термини *гей*, *гейове* („Новият актьор на Слави – гей №1 в Пловдив", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 17; „Намерих жената на живота си!", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 24; „Звездата от „Хари Потър" Станислав Яневски: „Не съм гей! Категорично!", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 95; „Уди Алън мрази негри и гейове", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 102) и *лесбийска*, *лесбийка*, *лесбийство* („Шакира и Риана обвинени в лесбийство", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 98); както и дисфемизмите *педераст* („Мартин Карбовски изригна: Вън педерастите от църквата!", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 42-43); *педал* (Ненчо Илчев учи сина си що е то *педал*", „Уикенд", 15-21.02.2014, с.16; „Педалите са като ято. В правителството, в президентството, в медиите... Защо се превърнахме в страната на Зайовците?", pik.bg); *обратните* („Омразата „Татарчев – Луканов", „Уикенд", 8-14.03.2014, с.47). Очевидно е, че те са политически некоректните

наименования, които би следвало да бъдат санкционирани в публичното говорене.

5. Евфемизми за криминално поведение

Освен сексуалното съдържание, таблоидите имат още една важна тема – криминалните събития. Колкото по-кърваво е описано едно престъпление, толкова по-интересно е за аудиторията на таблоидите. Ето защо текстовете по тази тема изобилстват от дисфемизми - *ромския наркобос, мургавия мафиот, мургавият разбойник, ромския бандит, ромския гангстер, ромския престъпен бос, ромската гангстерска команда, бандата главорези, ордата му от мутри, мутри („Киро Японца вилнее на Трифон Зарезан”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 18); извратеняк, изрода, гаври сексуално („Деси от Пелово насиллил 1500 жени”, автор: Моника Борисова, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 43); секс тормоз („Секс тормоз за Татяна в Лондон”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 105); извратеняк („Изритаха имигрант заради секс тормоз”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 46); лъжсел („Бойко лъжсел, че бил отличник”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 11).*

Любопитното е, че при много от дисфемизмите ту се спазва политическата коректност при обозначаването на етническата принадлежност – **ромски** бандит *вм. цигански бандит*, ту неспазването ѝ – **мургавия мафиот**, което е своего рода евфемизъм на определението *черен*.

Евфемизмите за означаване на престъпни деяния също присъстват в тези текстове - *подземен свят („Жоро ми гони гарез”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 20-21); сексуални посегателства, посягал сексуално („Уди Алън ми душеше гащите и се възбуждаше. А бях само на 7!”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 100); малко особен интерес към хлапетата (Ники Априлов бесен: Слави Трифонов ми открадна децата”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 22); (тя била) синоним на боксова круша, упражнил силата на юмрука си, ще ѝ посегне („Бирмата пребива Преслава”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 4); хвърлят прах в очите на хората („Плевнелиев отново парясан”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 13).*

6. Евфемизми за етнически групи

Евфемизмите за етническите групи са политически коректните номинации, които обществените медии трябва да спазват, но таблоидите си позволяват да употребяват с променлива динамика - *чернокож, чернокожи, афроамериканци („Уди Алън мрази негри и гейове”, „Уикенд”, 19-25.02.2014, с. 102); пакистанец, бежанец, имигрант, чужденец, чернокожите кандидат-бежанци („Изритаха имигрант заради секс тормоз”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с.*

46); ромска традиция („Спасете народа от циганите“, коментар с автор: Огнян Стефанов, „Уикенд“, 8-14.02.2014, с. 36); ромски благородник („Цигански барон прилапа 40 млн. лева“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с. 21).

Сред дисфемизмите за етнически групи са вече отпадащите от политическата коректност номинации – цигани вм. роми(мургавият разбойник („Киро Японца вилнее на Трифон Зарезан“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с. 18); цигански барон („Цигански барон прилапа 40 млн. лева“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с.21), негри вм. афроамериканци или чернокожи, негрите („Изритаха имигрант заради секс тормоз“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с. 46; негърче („Бекъм осиновяват негърче“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с. 100) и др., както и жаргонни думи и изрази, целящи да изразят негативно или иронично отношение към определени общности – мангасарин („Първанов лъже повече от мангасарин“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с. 40-41); надменните франсета („Французите се извиниха на Бербо“, „168 часа“, 21.-27.03.2014, с. 43).

В българското общество няма етични стандарти или обществено съзнание за необходимостта от употреба на политически коректни номинации по отношение на етническите общности. От време на време в медиите се появяват материали, които проблематизират употребата на политически некоректни номинации (например „Педалите са като ято. В правителството, в президентството, в медиите... Защо се превърнахме в страната на Зайовците?“ в Pik.bg).

7. Евфемизми за части на тялото и външен вид

Евфемизмите за частите на тялото и външния вид са най-устойчивите и са свързани с табуизираните понятия, чиито номинации трябва да се избягват и да се заменят с по-приятни и публично приемливи. Ето някои евфемизми в един български таблоид:

- за части на тялото – най-големият ѝ анатомичен орган (за лицето) („Алисия без грим“, „Уикенд“, 8-14.02.2014, с. 16); бюст („Мара се дупи на челна стойка“, „Уикенд“, 8-14.02.2014, с. 105; „Джена заголи бомби“, „Уикенд“, 8-14.02.2014, с. 105; „Ели Гигова показва нови цици“, „Уикенд“, 15-21.02.2014, с. 15); гръдна обиколка, скромната ѝ пазва („Ето я „любовницата“ на Божинов преди тунинга“, „Уикенд“, 15-21.02.2014, с. 8); телесните аромати (вм. пот) („Венета Райкова се къпе по 3 пъти на ден“, „Уикенд“, 15-21.02.2014, с. 16); дупето („Шакира и Риана обвинени в лесбийство“, „Уикенд“, 15-21.02.2014, с. 98); интимностите си, гърдите („Майката на Васил Петров гони жените му“,

„Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 18); членът, пенисът, мъжествеността му („Колин Фарел импотентен”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 98-99); детайл от чатала му, пенис, атрибутът („Мики Рурк го натопорчи”, „Уикенд”, 22 -28.02.2014, с. 99); детеродният орган („Цъфна шундата на Парис Хилтън”, „Уикенд”, 22-28.02.2014, с. 100); най-интимното ѝ, прелестите ѝ, бюстът ѝ („Преслава по комбинезон”, „Уикенд”, 22-28.02.2014, с.105); дупето, анатомията, прелестите („Риана показва задник”, „Уикенд”, 19-25.02.2014, с. 102); най-интимните области, срамотиите, голотиите („Новото порно на Отварачката”, „Уикенд”, 19-25.02.2014, с. 105); гърди, бюст („Мира Добрева ходи без сутиен”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 11);

- за външен вид – винаги е била с по-едра структура („Наталия удари 100 кила”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 4); тунинг („Ето я „любовницата” на Божинов преди тунинга”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 8); удържа килограмите си („Манекенката от „Лада”, която измина свещения път Камино”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 30); наднормено тегло („Наднорменото тегло причинява шипове”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 84); приличен вид за възрастта си („Али Макбийл се сбръчка зловещо”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 100); закръгленият прислужник („Ванката пере Слави”, „Уикенд”, 22-28.02.2014, с. 3); пухкавелкото, вейка („Малък Тошко слаб като вейка”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с.2); неугледният му външен вид, човек, който трудно намира време за личната си хигиена, неопрятен („Андрей Слабаков пие от сутринта”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 7); ремонти по себе си (вм. пластични операции) („Мира Радева си отрязва носа”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 12); тялото ѝ не е възвърнало формата си отпреди зачеването („Кали има да сваля 10 кила”, „Уикенд”, 8-14.03.2014, с. 105); годинките му тежат, напредналата възраст („Французите се извиниха на Бербо за подигравките”, „168 часа”, 21-27.03.2014, с. 43).

Дисфемизмите за частите на тялото и за външния вид се редуват с евфемистични употреби и това е част от манипулативната стратегия на таблоидите. Тяхната цел е текстовете да провокират невъзможност да се определи с точност отношението към публичната личност в материала. Примерите са многобройни:

- за части на тялото – дупи се, надупила се е, задник („Мара се дупи на челна стойка”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 105); напращели цици, бомби („Джена заголи бомби”, „Уикенд”, 8-14.02.2014, с. 105); плоска като батерия от 4 волта и половина, цицоплоска, лисичите си муцунки, силиконови цици („Ето я „любовницата” на Божинов преди тунинга”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 8); цици („Ели Гигова показва нови цици”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 15); задници („Шакира и Риана обвинени в лесбийство”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 98; „Щерките на Еди Мърфи показват задници”, „Уикенд”, 15-21.02.2014, с. 101); шунда („Цъфна шундата на Парис Хилтън”, „Уикенд”, 22-28.02.2014, с. 100); цици, топки (идва от топки за тенис, които си сложила, за да прикриват

гърдите ѝ) („Памела само по топки“, „Уикенд“, 22 -28.02.2014, с. 100); гъз („Вафлената принцеса заголи дупе като Мерилин Монро“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с. 104); цици („Преслава по комбинезон“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с. 105; „Шер напълно изкука“, „Уикенд“, 19-25.02.2014, с. 100); грива („Кейти Пери позеленя“, „Галерия“, 16-23.04.2014, с. 64-65); задник („Риана показва задник“, „Уикенд“, 19-25.02.2014, с. 102);

- за външен вид – дебелина („Любо Нейков ще се пръсне не от дебелина, а от самообожаването си“, коментар с автор: проф. Юлиан Вучков, „Уикенд“, 8-14.02.2014, с. 40); се е ошишала, да се мери по живо тегло единствено с недостижимата Искра Фидосова, госпожа 100 кила („Наталия удари 100 кила“, „Уикенд“, 15-21.02.2014, с. 4); затлъстяване („Наднорменото тегло причинява шипове“, „Уикенд“, 15-21.02.2014, с. 84); шишкото („Шишкото Фънки се натика в смарт“, „Уикенд“, 22 -28.02.2014, с. 2); шишко („Китодар свали 10 килограма“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с. 4); дебела, прилича на свиня („Бирмата пребива Преслава“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с.4); стопи до подвижен скелет, изнемошля („Бирмата пребива Преслава“, „Уикенд“, 22-28.02.2014, с.4); развяваше мощен шкембак („Малък Тошко слаб като вейка“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с.2); замязал на бродяга, да е рошав и неизгладен, е негово перманентно състояние („Андрей Слабаков пие от сутринта“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с. 7); ниската ѝ колежка със силиконова уста („Емилия краде мъжа на Мария“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с.13); инвалид („Ужасен случай на Паркинсон“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с. 46); мърла, мизерния си външен вид („Бритни е мърла №1“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с. 100); напълня („Кали има да сваля 10 кила“, „Уикенд“, 8-14.03.2014, с. 105); дибидюс („Новото порно на Отварачката“, „Уикенд“, 19-25.02.2014, с. 105).

6. Политически евфемизми

Често правителствените пиар служби използват евфемизмите, за да маскират фактите и за да ги направят по-приемливи за обществеността (напр. студентски вълнения в.м. студентска стачка, полицейска акция и военни действия в.м. агресия, клане) (вж. по-подробно статията на Ефтимова 2014).

Тези тематични области не изчерпват употребите на евфемизми.

Структурно-семантични класификации

А. Класификации според езиковите функции на евфемизацията

Любопитна е класификацията, отбелязана от Л. Самоскайте (2011: 11), която разширява езиковите средства за постигане на евфемистично внушение. В нея освен лексикалната субституция се обсъждат индиректните дискурсни стратегии, някои от които в конотативната стилистика се определят като граматични метафори или т.нар. транспозиции (вж. повече у Маровска 1998: 179; Ефтимова 2014: 176-178).

Според тази класификация евфемистичните функции се осъществяват чрез (1) лексикална субституция и чрез (2) дискурсни стратегии.

Лексикалната субституция е „ефективен начин за намаляване на пейоративните оттенъци на думи, считани за твърде директни или обидни в даден контекст” (Самоскайте 2011: 11). По този начин се избягват думи и изрази, които биха повлияли негативно на социалните норми за тактично поведение, а също и на социалното лице на събеседниците. Евфемизмите, които разгледах в раздела „Семантични класификации”, са примери за лексикална субституция.

Различните типове *индиректни дискурсни стратегии* са „мотивирани от принципите за любезност и са свързани с желанието на говорещия да поддържа социални взаимоотношения според социокултурните правила” (Самоскайте 2011: 11). Тези стратегии се опитват да „минимизират илокутивната сила на речевия акт, но без да изменят съдържанието на изказването” (Самоскайте 2011: 11). За да се избегне конфликт в междуличностната комуникация, в езика съществуват добре познати типове палиативни стратегии (описани от Самоскайте 2011: 11-12):

- Смекчаващи изрази за извинение като „Съжалявам, че ще кажа...”, „Ако ми простите въпроса, но...” и пр.

- Псевдоимперативни изрази:

а) несъщински въпроси от типа „Би ли затворил вратата?”;

б) въпроси с модални глаголи от типа „Мога ли да Ви помоля да сложите ...”;

в) въпроси с модални наречия от типа „Възможно ли е да ми помогнете?”;

г) модални изрази от типа „до известна степен” и др.;

д) условни изречения от типа „Ако бях присъствал, бих взел...”.

И двете групи от средства за реализиране на евфемистичните функции зависят от степента на формалност/неформалност на дадения контекст.

Б. Б. Уорън предлага класификация на евфемизмите според структурните и семантичните им характеристики (Уорън 1992). Той говори за типове евфемизми според словообразуването им, според фонетичните им модификации, според произхода им и според семантичната им иновация. Като

използвам класификацията на Б. Уорън, предлагам класификация на евфемизмите и дисфемизмите според спецификите на българския език¹ и на българската традиция при описанието на граматичните категории и езиковите явления. Предупреждението на Б. Уорън, че класифицирането на евфемизмите зависи от признака, който се възприема за водещ при типологизирането, е валидно и за настоящата класификация. Всеки от евфемизмите/дисфемизмите може да попадне в различни групи според определен водещ критерий в типологизирането му. Например лексемата „наркобос“ би могла да се типологизира според словообразователния модел и според произхода и разпространението си. Затова би следвало да се отнасяме към подобни типологизации като към опит да се демонстрират разнообразните механизми за производство на евфемизми и дисфемизми, а не като непротиворечиво и напълно систематично описание.

1. Според словообразователните модели (вж. по-подробно словообразователните начини у Радева1991)

1.1. Сложни думи (композиции)

1.1.1. Деривация (основата на лексикалната единица се усложнява със словообразователен формант – суфикс (наставка) или префикс (представка) – *кръшкачка, извратеняк, цигане, посиликончване, пухкавелкото*

1.1.2. Композиция (превърщането на две коренни морфемии от дадено словосъчетание в сложна дума) – *телохранител, рогоноска, наркобос, главорез, чернокож, афроамериканци*

1.1.3. Абревиация (съкращения, в които влизат части от думите или част от дума и друга цяла дума) – *психичноболен (луд)*

1.1.4. Универбиране (образуване на еднословни формации от номинативни словосъчетания) – *магистралка (лека жена, работеща на магистралата), бръмчалка (жена, която има неконтролирани сексуални контакти), бродяга (бродещ човек, бездомник), , чернилка (черен човек)*

1.1.5. Парцелация (съкращаване на края на думата) – *франсета (от французи)*

¹ Примерите, които дава Б. Уорън в класификацията си, се изпускат, защото са на английски и повечето от тях нямат корелати на български език. Друга подобна класификация с примери от английски и арабски език предлага Ф. Норман (2013: 4).

1.2. Словосъчетания

1.2.1. Фразеологични единства – *хвърлят прах в очите на хората (лъжа)*

1.2.2. Фразеологични съчетания – *коварната болест (рак), жесток противник (рак), тежката/страшната диагноза (лимфом), скандални архиви (порно), интимна колекция (порно), легендарните лудории (секс), физкултурни упражнения в кревата (секс), върти любов, извънбрачна афера, прави компания (проститутка), ще ѝ посегне (бой), наднормено тегло (дебел)*

1.2.3. Фразеологични изрази – *контактъорка с отвъдното (ясновидка), специалистка по всякакви интимни въпроси (сексоложка), пациенти с алкохолна зависимост (алкохолик), възрастни хора с деменция (луди), хора с психични увреждания (луди), деца със специални образователни потребности (умствено изостанали деца), раздвоение на личността, не е много добре с главата (луда), разтрогвам брака (развеждам), консумирал плътски любовта си (правил секс), мъжествеността му не е на ниво (проблеми в секса), пипнали го на калъп (хванали го да прави секс), мераклия по тънката част (женкар), прилича на свиня (надебеля), стопи до подвижен скелет (отслабна), неугледен външен вид (лоша външност)*

2. Според лексикалните особености

2.1. По произход на думите

2.1.1. Домашни думи – *развратя, изневяра, натопорчи, забезжки, задоволява (прави секс), държанка (проститутка)*

2.1.2. От чужди езици – *афера (любовна връзка), импотентен, нимфоманка (пристрастена към секс), хомосексуалист, гей, метреса (държанка), бюст, пенис, тунинг (подобрения на външността), бродяга (рус. бездомник), неопрятен (рус. лош външен вид)*

2.1.3. Калкирани думи: *обратен (хомосексуалист)*

2.2. По сфера на употреба на думите

2.2.1. От други териториални или социални езикови формации (сленг, жаргон, диалекти) – *педал (жарг. през фр., ит. от лат.) гадже (от циг.), изгора (диал.), мангасарин (жарг. от манго – циг.), мутра (жарг.)*

2.3. По честотност

2.3.1. Архаизми/ историзми: *кончина, трудна съм, изгора и пр.*

2.3.2. Неологизми/ оказионализми: *мангасарин*

3. Според стиловата специфика

3.1. По регистри

3.1.1. Официалност: *пенис, бюст, член*

3.1.2. Неформалност: *цици, задник*

3.2. По стилистична мотивираност

3.2.1. Метафорични тропи – *да ги разкачи като семейство (разведе), отдавал се на палави занимания (прави секс), отдавала си е най-милото (прави секс), палувам (прави секс), орални ласки (прави секс), в спалнята ми е ужасяващо тихо (не прави секс), не вдигал самолета (не може да прави секс), усетил засечка (проблем в секса), лисичи муцунки (гърди), пазва (арх. за гърди), атрибут (пенис), чатал (пенис), анатомията (интимни части), прелестите (интимни части), срамотиите (интимни части)*

3.2.2. Метонимични тропи – *голотите (интимни части), закръгленият прислужник (дебелият прислужник), член (пенис).*

Заклучение

Резултатите от прегледа на типологизациите на евфемизмите/дисфемизмите показват следното:

1. В езиковата практика се използват разнообразните възможности за вторична номинация, които предоставя езика (чрез синонимизация, чрез метафорични и метонимични тропи, заемане на думи от чужди езици или от други езикови формации – диалекти, жаргон, професиолекти, чрез словообразователни промени, чрез граматически транспозиции и пр.). В почти всички социални сфери се налага да се употребяват евфемизми или дисфемизми. Следователно те покриват голям брой тематични области. По причините на възникването си, по времето на появата си и според разпространението си евфемистичните употреби също се обединяват в големи групи.

2. Примерите от таблоиди в класификациите ни дават основание да направим заключението, че текстовете в таблоидната преса изобилстват от евфемистични/дисфемистични номинации.

А) Балансът между употребата на евфемизми и дисфемизми е внимателно поддържан, за да се задържи аудиторията, като се удовлетворят възможно най-голям брой предразсъдъци, стереотипи, културни нива.

Б) Балансът между евфемизми и дисфемизми е нужен и за постигане на стилистичен ефект при нарушаването на добрия тон. Ако няма спазване на обществено приемливото говорене, няма да се открият дисфемистичните употреби и няма да се постигне въздействието, което се търси чрез тях (ирония, негативно отношение и пр.).

В) Някои употреби, макар и евфемистични, се разчитат като проява на иронично отношение към референта заради контекста, в който се появяват.

Библиография:

Ефимова, Андреана. Doublespeak: политическа коректност или език на лъжата в политическия дискурс (анализ на медийните му прояви) //Електронно списание LiterNet, 08.08.2014, № 8 (177). Available from: <http://liternet.bg/publish9/aeftimova/doublespeak.htm> (Eftimova, Andreana 2014: Doublespeak: politicheska korectnost ili ezik na lazhatata v politicheskija diskurs (analiz na medijnite mu projavi) // LiterNet, 08.08.2014, № 8 (177). Available from: <http://liternet.bg/publish9/aeftimova/doublespeak.htm>)

Ефимова, Андреана. Медиен език и стил: теория и съвременни практики. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014. (Eftimova, Andreana 2014: Medien ezik i stil: teorija i savremenni praktiki. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”)

Маровска, Вера. Стилистика на българския език. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998. (Marovska, Vera 1998: Stilistika na balgarskija ezik. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo “Paisij Hilendaski”)

Новосад, Анджей. Медийната политика на Балканите // Newmedia21, 5 февруари 2014. Available from: <http://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/medijnata-politika-na-balkanite/> (Novosad, Andzhej 2014: Medijnata politika na Balkanite // Newmedia21, 5 fevruari 2014. Available from: <http://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/medijnata-politika-na-balkanite/>)

Норман, Фърнас. (Norman, Fernas). A Comparative Study of Euphemism and Dysphemism in English and Arabic with Special Reference to Political Discourse // <http://farnasfaisal.wordpress.com/2013/04/29/a-comparative-study-of-euphemism-and-dysphemism-in-english-and-arabic-with-special-reference-to-political-discourse/> (29.04.2013).

Пули, Дж. (Pulley, Jerry L.). Doublespeak and Euphemisms in Education // The Clearing House, Taylor&Francis, Ltd., Vol. 67, № 5 (May – Jun. 1994), pp. 271-273.

Радева, Василка. Словообразуването в българския книжовен език. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991. (Radeva, Vasilka 1991: Slovoobrazuvaneto v balgarskija knizhoven ezik. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”).

Роусън, Х. (Rowson, H.). A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. Crown Publishers, New York, 1981.

Самоскайте, Л. (Samoskaite, Laura). 21st Century Political Euphemisms in English Newspapers: Semantic and Structural Study (MA paper), Vilnius, 2011 (typescript).

Уилиамс, Дж. (Williams, J. M.). Origins of the English language: A Social and Linguistic History. New York: Free Press 1975.

Уорън, Б. (Warren, B.) What euphemisms tell us about the interpretation of words // Studia Lingvistica, 46/2, 1992.

Източници на примерите:

в. «Уикенд», период на публикациите: февруари – април 2014 г.
[аноним] „Калина Илиева фалшифицирала диплома от берлински ВУЗ”, Webcafe.bg, 25.11.2010 // Available from: http://www.webcafe.bg/id_1243661152
Недялко Недялков. „Педалите са като ято. В правителството, в президентството, в медиите... Защо се превърнахме в страната на Зайовците?” // Available from: <http://pik.bg/%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D1%81%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE-%D1%8F%D1%82%D0%BE-%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B2-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%B5%E2%80%A6-%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%BE-%D1%81%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B5-%D0%B2-%D1%81-news170729.html>

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

**МАРКЕРИ НА РАЗГОВОРНОСТ ПРИ РЕКЛАМИРАНЕТО НА МОДА
(НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ РЕКЛАМНИ ТЕКСТОВЕ, ПУБЛИКУВАНИ
В СПИСАНИЕ GLAMOUR, ЯНУАРИ-АВГУСТ 2014 Г.)¹**

Ива ИВАНОВА

The Bulgarian life style magazines, as part of the new Bulgarian publicism, are characterized by some specific features such as:

- aspiration for democratization by using slang, vulgarisms, neologisms etc.,
- colloquialism;
- large invasion of words of foreign origin;
- blurring the boundaries between literary language and colloquial speech.

These tendencies have been adopted by the advertising discourse for the purposes of the advertising communication.

The paper analyzes the colloquial markers in fashion advertisement. Object of observation are the advertising texts, published in the Bulgarian issue of GLAMOUR magazine from January to August 2014. The colloquial markers are studied on different linguistic levels: phonetic, lexical, syntactical and stylistic.

Keywords: media, text, speech, advertising, colloquialism, stylistic, slang, vulgarisms, neologisms

Българските лайф стайл списания, като част от публицистиката на прехода, притежават всички нейни характеристики:

§ стремеж към демократизация, изразяващ се в използването на елементи от сленга, просторечието, вулгаризми, неологизми, диалектизми, чуждици и т. н.;

§ колоквиализация на езика, т.е. доближаване до разговорния вариант на книжовния език;

§ широко навлизане на думи от чужд произход (най-вече англицизми);

¹ Статията е подготвена в рамките на проект по НИС на СУ „Св. Кл. Охридски“. N 011 от 09.04.2014 г. Авторката благодари за оказаната подкрепа

§ размиване на границата между стандарт и нестандарт, между книжовен език и разговорна реч, просторечие, сленг (по Ефтимова 2014).

Рекламният дискурс “попива” тези тенденции, като ги подчинява на целите на рекламната комуникация.

Настоящото изследване анализира проявленията на разговорност при рекламирането на мода. Обект на наблюдение са рекламни текстове, публикувани в списание GLAMOUR в периода януари-август 2014.

За нуждите на проучването е приложена типологизацията на рекламните текстове за мода, направена от К. Майерс в статията ѝ “Разбиране на рекламиращите”. Там тя разглежда въпроса за съотношението между рекламата и журналистическите жанрове в списанията за жени, като споменава три основни типа рекламиране – директно (това, което “повечето коментатори имат пред вид под “реклами””), дялово (когато две или повече компании рекламират заедно, напр. едновременно реклама на дрехи “Шанел” и бижута “Картие”) и индиректно рекламиране (“статия в списание или съвети към потребителите...”). В своето изследване тя стига до извода, че “в контекста на списанията за жени способността да се разпознае рекламата ще зависи от това какъв сигнал е даден на аудиторията. Точното разпознаване не може да се приеме за даденост, тъй като разликата между реклама и разновидностите на журналистиката често трудно се дефинира лингвистично и визуално. Формата, която рекламата в крайна сметка приема, ще зависи от икономическите критерии, легалните и доброволни ограничения и редакторската политика”.

Необходимо е да обърнем внимание и на спецификата на модата като обект на рекламния дискурс. Тя се изразява във възприемането на модата като феномен на масовата култура и естетическа система близка до изкуството. Р. Барт в книгата си “Структура на модата” подчертава, че “... разпространението на модата посредством списанията (т.е. до голяма степен посредством текста) взема все по-големи размери и описанието на модната дреха, (а не реализацията ѝ) следователно е социално явление, така че ако модната дреха остане само въображаема, тя пак представлява безспорен феномен на масовата култура, също както популярните романи, комиксите, киното” (Барт 1991: 480).

Възприемането на модата като феномен на масовата култура се отразява на съотношението между директна и индиректна реклама в лайф стайл списанията – индиректните рекламни текстове имат значителен превес. Избран е подход, който акцентува не върху стоковата страна на модата, а върху нейните общокултурни характеристики.

Доводи за подобен вид стратегия при изграждане на рекламния дискурс могат да се търсят и сред твърденията, че модата е вид изкуство. На модната дреха или аксесоар се гледа като на естетическа ценност:

„Що се отнася до модната реклама, тук нещата не стоят съвсем като в останалите сфери на пропагандиране на стоките и техните качества. Модата като че ли повече от всичко друго позволява създаването и разпространението на реклами на много високо художествено равнище. Дрехата представлява естетическа ценност. Тя партнира с тялото – един флирт, който позволява използването на най-разнообразни техники на изображение, текстови стратегии и интригуващи сюжети“ (Гроздев, Стойков 1995: 50).

Независимо от това дали модата се разглежда като културно явление или като стока, всички текстове за мода имат рекламен характер, защото тяхната (макар и не единствена) цел е да се доведе възприемащият текста до решение за покупка. Икономическите подбуди при създаването на текстове за мода отбелязва и Р. Барт:

За да се замъгли пресметливото съзнание на купувача, необходимо е да се спусне пред обекта един воал от образи, от съображения, от смисли, да се изгради около него една междинна субстанция от рода на аперитива, т.е. да се създаде едно копие на действителния обект, като се замени дълготното време на износването с едно независимо време, свободно да се самоунищожава посредством един вид ежегоден потлач (ритуално даряване, характерно за някои северноамерикански индианци, при което дарителят не само раздава, но и унищожава богатствата си, като понякога се лишава от цялото си имущество). Търговският приход на нашето колективно въображаемо (подчинено навсякъде на Модата много отвъд дрехата) не е тайна за никого (Барт 1991: 485).

Горепосочените представи за модата като вид изкуство и естетически феномен се сблъскват с тенденцията към разговорност в българските печатни медии и се стига до един своеобразен езиков и визуален микс от послания, стилове, езици с неясна (спорна) комуникативна стойност, който е илюстриран чрез представения по-долу корпус от текстове.

За целите на изследването беше избрано сп. GLAMOUR, тъй като там се наблюдава „заиграване“ с разговорността, вероятно продиктувано от желание за скъсяване на дистанцията спрямо читателките. Списанието предлага относително висок брой публикации на модни теми в сравнение с други списания, които имат същата целева група (COSMOPOLITAN, JOY и др.).

Според А. Ефтимова, за да се засили впечатлението за спонтанност на комуникацията в писмения текст в разговорен стил, се налага да се имитира устно овещуване, като се използват маркери на устната комуникация. Т.е. в писмените форми на разговорния стил винаги има известна доза „имитация на устна реч“ (Ефтимова 2013: 36).

“Маркерите на разговорността са такива езикови средства и стилистични похвати, които сигнализират за неофициалност на общуването, за приближаване до ежедневно говорене. Те са белег на разговорния стил в общуването.” (Ефтимова 2013: 36).

Именно такива маркери бяха потърсени в рекламните текстове за мода, за да бъде анализирана уместността им в конкретната комуникативна ситуация, както и ефективността им по отношение постигане целите на рекламното послание.

В монографията „Медиен език и стил“ и в статията си “Около понятието за разговорност в медийния текст” (Ефтимова 2013: 33-50), А. Ефтимова прави класификация на маркерите на разговорността в медийните текстове според принадлежността им към различните езикови равнища – фонетично, морфологично, лексикално (диалектна лексика, жаргонна лексика, неологизми, архаизми, чужди думи и изрази, транслитерации, фразеологизми), синтактично и стилистично. Тази класификация е приложена и към маркерите на разговорност в цитираните по-долу рекламни текстове.

§ Маркери на разговорност на фонетично равнище

Маркерите на разговорност на фонетично равнище се срещат рядко в наблюдаваните текстове, вероятно поради факта, че имат ниска информативна стойност, а рекламата се стреми към максимална информативност с минимум езикови средства.

*Не искаш никога повече да правиш модни гафове като в гимназията, когато носеше черен чорапогащник с кецове или дънки чарлстон с **мнoогo** ниска талия само защото беше модерно? ... (удължение) Сп. GLAMOUR, март 2014: 77*

***Уау!** Искаш ли устните ти да приковат всички погледи, сякаш няма никой друг в стаята? ... (звукоподражание) Сп. GLAMOUR, април 2014: 58*

§ Маркери на разговорност на морфологично равнище

Маркерите на разговорност на морфологично равнище са свързани най-вече с транспозитивната употреба на глаголни форми във 2 л., ед. ч. вмесо 2 л., мн. ч.. Това индивидуализира рекламното послание, конотира близост между възприемател и адресат.

Голяма част от рекламните текстове са изградени под формата на мним диалог с читателките от типа “въпрос-отговор”. Тонът е изключително личен, приятелски; търговската цел на рекламата е “дълбоко прикрита”,

“маскирана ” под формата на приятелски съвети благодарение на уелото използване на елементи от разговорния стил.

Какво ти трябва за супер изкарване, освен банския, широката усмивка и високия SRF фактор за лице и тяло? Виж нашата селекция и не забравяй да се скриеши под чадъра от 11,30 до 16 часа ! Сп. GLAMOUR, август 2014:32).

Топ тенденции

Представяме ти основните модни повели на есен-зима 2014-1015... Сп. GLAMOUR, септември 2014:10).

§ Маркери на разговорност на лексикално равнище

Диалектна лексика

Диалектизмите като белег на разговорност отсъстват напълно от рекламните текстове за мода. Диалектната лексика е териториално ограничена, следователно съществува риск да остане неразбрана за част от читателската аудитория. Тя е и тематично ограничена, свързана преди всичко с ежедневието, което я прави неприемлива за нуждите на модната реклама. От стилистично гледище диалектната лексика конотира непрестижност, малокултурност, провинциалност, което е още една причина за отсъствието ѝ от рекламните текстове за мода.

Жаргонна лексика

Жаргонната лексика се оказва любим похват при рекламирането на мода в сп. GLAMOUR. Вероятно поради желанието на рекламистите да се доближат до аудиторията. Експресивния характер на тази лексика отговаря на нуждата да се привлече вниманието на възприемателя към обекта на реклама.

Трябва да се отбележат и някои рискове, които крие употребата на този вид езикови средства:

- опасност от шаблонизиране;
- принизяване на рекламирания обект;
- стилистичен дисонанс.

*От изтънчена бродерия и ресни при VALENTINO, вдъхновени от Мария Калас като Медея, до трайбъл елементи от кристали SWAROVSKI при GIVENCHI BY RICARDO TISCI, светът е **тотален** микс на култури.* Сп. GLAMOUR, март 2014:24

Официалните пантофки

*Ниски, удобни и **супер** актуални.* Сп. GLAMOUR, март 2014: 33

Дума по дума.

*И цветът, и посланията са **супер** актуални.*

Блуза, 45.95 лв.,

Stradivarius. Сп. GLAMOUR, март 2014:32

*И тази пролет чистите лица с хубав натурален тен, гладки бебешки устни и добре сресани вежди ще са **тотален хит**...* Сп. GLAMOUR, март 2014:47

*Сезон след сезон, колелото се върти и ето че **супермиглите?** от 60-те отново излизат на сцената и няма как да останат незабелязани...* Сп. GLAMOUR, март 2014

СУПЕР МОДНИ НАХОДКИ Сп. GLAMOUR, април 2014: корица

Неологизми

Модната реклама проявява афинитет към неологизмите, както към тези, които са белег на разговорност, така и към неологизми, които са част от научната терминология. Самата същност на модата е свързана с непрекъснато обновяване и неологизмите задоволяват необходимостта да се назоват адекватно новите тенденции, продукти, явления в тази изключително динамична сфера. Рискът от неразбиране на новите думи се преодолява чрез дублирането им с изображения или чрез поясняване при първоначалната им употреба.

В света на модата неологизмите сравнително бързо губят неологичния си характер, "износват се" почти едновременно с "остаряването" на референта си и се налага замяната им с още по-нови неологизми, които да поддържат интереса на аудиторията.

Неологизмите в модната реклама се образуват чрез заемки от други езици на цели думи или на чужди афикси (*топ тренд, супермигли и др.*) Срещат се и словообразователни неологизми (*грим-средства*).

Всяка година през пролетта денимът изживява моден Ренесанс.

Нека видим към какво посягат този път звездите, дизайнерите и

***фешънистите** от улицата.* Сп. GLAMOUR, април 2014: 36

Свеж тен

*Озаряващите лицето продукти бяха сред основните **грим-средства**, с които **визажистите** работеха за пролетно-летните седмици на модата...* Сп. GLAMOUR, април 2014:55

Грим революция

*Dior създаде Dior Addict Fluid Stick, своя първи **хибрид** за устни, който прави всичко само с едно движение... Сп. GLAMOUR, април 2014:126*

Архаизми

Прилагането на архаизми като маркери на разговорност в рекламните текстове за мода е ограничено (инцидентно). Поради крайно ограничената им употреба в съвременния език и поради съпътстващите ги конотативни внушения (свързани с нещо остаряло, неактуално, излязло от мода), те са неуместни при рекламирането на модни продукти.

*Всеки сезон модните бунтарки намират вдъхновение в далечни култури и различни места. Сега е ред да обърнем **взор** към Африка и да преплетем видяното там с ретро дантели и богати шевици. Сп. GLAMOUR, април 2014:106*

От улицата

*Моряшкото райе във всякаква големина на принта се комбинира успешно с **дюс** сини елементи на облеклото и аксесоари. Сп. GLAMOUR, юли 2014:27*

Чужди думи и изрази

П. Пехливанова в монографията си "Чуждите думи – никога свои Психолингвистичен механизъм на употреба" отбелязва, че рекламата е един от основните фактори за разпространение на чуждите думи: "Голяма част от чуждите думи се разпространяват и натрапват и чрез медиите, а голяма част от тях и чрез рекламата, която има вкус към чуждите думи като специален вид средство за въздействие. И тъй като е характерно за рекламата да бъде повтаряна, по този начин се натрапва, както рекламният продукт, така и текстовете, които го представят, т.е. и чуждите думи в тях" (Пехливанова 2014: 35).

Трудно можем да намерим рекламен текст за мода без чужди думи в него – една част от тях са стари заемки с утвърдено вече място в системата на езика (*ревяю, актуален, бутик*), а други имат неологичен статус (*кежуал, пеплум, скуба, бохо*).

Начинът на изписване на чуждите думи в изследваните текстове е показателен за степента на усвояването им в системата на езика: една част от тях се изписват с латински букви, така както е прието в езика-донор (*cool, Color Block*). Друга част от чуждите думи се срещат изписани по два начина – и на английски, и на български (*тренд и trend, бюти и beauty*). Трета група думи са възприели напълно българските граматични норми (*ъпгрейдвам, ъпдейт*).

Чуждата лексика в наблюдаваните текстове е белег за разговорност в случаите, когато съответната дума е добила популярност първо в разговорната реч и от там е навлязла в рекламата (напр. *cool* излъчване, "...Всеки избор на букет е повече от **ОК**", супер хит, лежерен аромат).

Cool принт

Целувките са на мода.

Слава богу, вече не се налага да бъдем сериозни.

Блуза, 25.95 лв., Zara. Сп. GLAMOUR, март 2014:32

Опитай гащеризон

Гащеризоните отдавна не са само за деца – те са страхотен начин да **ъпгрейднеш** гардероба си... Сп. GLAMOUR, август 2014:17

Напудри се!

Дискретен, нежен и подходящ на всеки тон на кожата и косата, цветът "пудра" е чудесно решение както за по-официални поводи, така и за **кежуал шик**. Сп. GLAMOUR, август 2014:30

Фразеологизми

Фразеологизмите, поради подчертано експресивното им звучене и богато откъм емоционални оттенъци значение, са предпочитано средство за маркиране на разговорност в изследваните рекламни текстове.

Бихме могли да отделим две основни групи фразеологични изрази и фразеологични слвосъчетния според периода на възникване и сферата на употреба:

-отдавна възникнали общоупотребими фразеологични единства от рода на *ловя омото*, *влюбен до уши* и др.;

-възникнали в по-ново време и добили популярност чрез младежката поп култура фразеологични съчетания като *тотален хит*, *супер хит*, *супер актуален*, *УАУ ефект* и др..

Дума по дума.

И цветът, и посланията са **супер актуални**... Сп. GLAMOUR, март 2014:32

По-малкото е повече

Най-умните и най-модерните покупки за сезона? Спортно-елегантни дрехи в **ловящ омото** монохром. Легендарната стилистка Серф де Дюдзел ни показва как да овладеем този стил. Сп. GLAMOUR, март 2014:114

§ Маркери на разговорност на синтактично равнище

В рекламните текстове за мода разговорността е маркирана на синтактично равнище чрез три основни типа конотативни конструкции,

които В Маровска назовава “комуникативно-изреченски, структурно-изреченски и словоредни аномалии” (Маровска 2007: 182).

Комуникативно-изреченските аномалии се проявяват, когато изречението, освен информативна, изпълнява и други функции (подбудителна, заповедна и т. н.). Към този тип аномалии можем да отнесем високата наситеност на рекламните текстове с подбудителни, повелителни, възклицателни и въпросителни изказвания. Те придават на рекламния дискурс подчертана експресивност, диалогичност, динамизират го и максимално го доближават по звучене до разговорната реч. Този тип синтактични конструкции е преобладаващ в изследваните текстове.

Искаш да си неотразима през лятото?

Имам идеалната за теб палитра цветове! (Имитация на диалог чрез редуване на въпросителни и възклицателни изречения) Сп. GLAMOUR, август 2014:5

Не искаш никога повече да правиш модни гафове като в гимназията, когато носеше черен чорапогащник с кецове или дънки чарлстон с много ниска талия само защото беше модерно? “Добре дошла в отбора!” – казва засрамено Елица Иванова и ти обещава, че след тези шест страници никога повече няма да ти се случи. (Имитация на диалог чрез редуване на въпросителни и възклицателни изречения.) Сп. GLAMOUR, март 2014:77

Чантичка с метален блясък. Да живеят благородните метали. (възклицателно изречение) Сп. GLAMOUR, март 2014:32

Новите маратонки. Доживяхме съчетанието на спортно и елегантно. Ура! (възклицателно изречение) Сп. GLAMOUR, март 2014:32

ПОЛЕТ МОЯ, МОЯ ЦВЕТНА ПРОЛЕТ

Пъстри, ярки и разнообразни, новитетенденции са тук.

P.S.Струваха си дълго чакане! (възклицателно изречение) Сп. GLAMOUR, март 2014:21

Структурно-изреченските аномалии като белег на разговорност се реализират чрез елиптични и недовършени изречения, типични за устната комуникация. Подобен тип конструкции крият риск от неяснотта и многозначност, който си избягва чрез дублирането на вербалния текст с иконичен.

Логота? Разбира се !! Особено ако са в графитеносиво и бяло (Имитация на диалог чрез редуване на въпросителни и възклицателни изречения и елиптирано изречение) Сп. GLAMOUR, март 2014:117

Копирай визията. Ключовите спортно-елегантни ъпдейти – задължителни! (Подбuditелни изречения и елиптиране) Сп. GLAMOUR, март 2014:120

При словоредните аномалии, резултат от операцията разместване, класическия словоред на изречението е нарушен, за да се постави на преден план най-важната според рекламирация информация. Подобно нарушаване на словоредата е белег за спонтанност на комуникацията (в случая имитация на спонтанност) и е типично за разговорната реч.

Да вървиш с високо високо вдигната глава, чувствайки се кралска особа, ще ти помогне този тренд за супер специални случаи. (инверсия) Сп. GLAMOUR, септември 2014:14

... От секси късите панталонки и дългите небрежни летни рокли до банските и романтичните етажирани топове посланието е едно: "Мечтаем за морето". (обособяване) Сп. GLAMOUR, юни 2014:38

§ Маркери на разговорност на стилистично равнище

Разговорността се проявява на стилистично равнище основно чрез употребата на метафорични изрази. Свикнали сме да свързваме метафорите преди всичко с художествената литература, но те могат да бъдат открити в изобилие и в рекламните текстове (не само за мода), и то като маркери на разговорност.

Поради експресивния си характер и способността си да назовава по нов начин предмети и явления, метафората е особено подходяща за целите на рекламната комуникация.

Умелото боравене със стилистични фигури и тропи помага да се прикове вниманието на възприемателя.

*Рептилия. Змийският принт не отстъпва и този сезон, но ... **не хапе**. (метафора) Сп. GLAMOUR, март 2014:33*

*И тази пролет чистите лица с хубав натурален тен, гладки бебешки устни и добре спресани вежди ще са тотален хит. Ето защо тук **на скорост влизат** все по популярните СС кремове ... (метафора) Сп. GLAMOUR, март 2014:47*

*... Винаги **сме си падали** по червените устни, но сега сме **влюбени до уши** в тях ... (метафори) Сп. GLAMOUR, март 2014:49*

Сините в атака

*“Синьото отива на всички”, това **отсече** Том Пешу зад кулисите на Badgley Mishka, докато екипът му покриваше клепачите на моделите в небесносиньо... (метафори)*
Сп. GLAMOUR, март 2014:50

Изводи

§ За маркиране на разговорност рекламните текстове за мода разчитат в най-голяма степен на следните езикови средства:

- фразеологизми от разговорната реч;
- жаргонна лексика;
- чужди думи и изрази;
- синтактични средства;
- стилистични похвати.

§ Прилагане на маркери на разговорността се наблюдава преди всичко при индиректно рекламиране (представяне на модни тенденции, статии за мода и др.), и в по-малка степен в интервюта с личности на модата и директна реклама на модни марки. (Все пак някои брандове като LUMENE, ESSIE и др. залагат и на този похват).

§ В някои рекламни текстове се наблюдава “струпване” на маркери на разговорност от различни езикови равнища (напр. съчетаване на жаргонна лексика със средства на синтаксиса или стилови похвати и чужда лексика).

§ На въпроса ефективна ли е употребата на маркери на разговорността в рекламата на мода, бих отговорила по следния начин:

да, би могла да бъде, ако създателят на рекламния текст умее да борави умело с този езиков инструментариум.

Бих препоръчала да се избягват клиширани изрази от рода на “*тотален хит*”, “*супер актуален*”, “*супер моден*”, “*топ тренд*” и др., които са изгубили първоначалната си експресивна сила и банализират речта.

§ Умелото използване на средствата на синтаксиса и стилистиката от диапазона на разговорността може да бъде високо ефективно по отношение на рекламната цел, ако не се прекриват границите на добрия вкус и се проявява усет към езика, както в разговорния, така и в книжовния му вариант.

§ Широко навлезлите в цялата публицистична сфера елементи на разговорност са приложими и при рекламирането на такъв специфичен обект като модата, когато се подхожда с умереност и се проявява езиков усет и компетентност.

Така се формира един нов стил на рекламиране, който преосмисля разговорността и я претворява (прекроява, ако си послужим с термин от света на модата) за нуждите на рекламната комуникация.

Споделям мнението на А. Ефимова, че “всички притеснения за оварваряване на медийния език би следвало да отстъпят място на сериозните проучвания на стила на медийните текстове и начините, по които те “флиртуват”, “омайват” аудиторията си” (Ефимова 2013: 36).

Библиография

- Барт 1991: Р. Барт. Въображението на знака. София: „Народна култура“, 1991.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. Съвременен български език. Фонетика, Лексикология, Словообразуване, Морфология, Синтаксис. София: Издателска къща „Петър Берон“, 1999.
- Barthes 1967: R. Barthes. *Systeme de la Mode*. Paris: Ed. du Seuil, 1967
- Гроздев, Стойков 1995: Г. Гроздев, Л. Стойков. BG реклама. София, 1995
- Доганов, Палфи 1994: Д. Доганов, Ф. Палфи. Рекламата каквато е. Варна: „Princers“. 1994.
- Ефимова 2014: А. Ефимова. Медиян език и стил: теория и съвременни практики. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2014.
- Ефимова 2013: А. Ефимова. Около понятието за рзговорност в медийния текст. Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“. Факултет по журналистика и масова комуникация
- Кафтанджиев 1992: Хр. Кафтанджиев. ЕЗИКЪТ НА РЕКЛАМАТА графика§текст. София: ФЖМК, 1992.
- Маровска 2007: В. Маровска. Стилистика на българския език. Пловдив: КОТА Принт ООД, 2007. „Кл. Охридски“, 1989
- Пехливанова 2014: П. Пехливанова. Чуждите думи – никога свои. Психолнгвистичен механизъм на употребата. В. Търново: ИВИС, 2014

ODKAZ DÍLA VÁCLAVA MACHKA SOUDOBÉ SLAVISTICE¹

Ilona JANYŠKOVÁ, Helena KARLÍKOVÁ

The contribution makes a presentation of one of the most important figures of Czech linguists, a scholar in Slavic, Baltic and Indo-European studies, a professor of the Brno faculty of arts, Václav Machek. In 2014, 120 years passed since his birthday. Václav Machek is known especially as a world-renowned etymologist, a propagator of the method "Wörter und Sachen" who, thanks to this method, used findings of various scientific fields outside linguistics, particularly from ethnography, cultural history, mythology, botany, mycology, zoology and others. He initiated the founding of the Brno etymological department, one of a kind in the Czech Republic. On concrete examples the contribution shows methods of his etymological work successfully used up to the present day. Finally, samples of his scientific correspondence with renowned linguists document Machek's position in European and world Slavic studies.

Key words: Slavistics, Slavonic languages, etymology, Václav Machek

Při příležitosti *Dnů slovanské kultury*, které pořádá Katedra ruské a slovanské filologie Fakulty cizích jazyků a literatur bukurešťské univerzity, kterých máme tu čest se jako zástupkyně brněnské slavistiky účastnit, chceme připomenout jednu z nejvýznamnějších osobností české, ale i světové slavistiky, profesora filozofické fakulty brněnské univerzity Václava Machka. Shodou okolností 8. listopadu 2014 uplyne od narození tohoto světově proslulého etymologa, slavisty, baltisty a indoeuropeisty 120 let. Představíme ho jako skromného člověka, laskavého pedagoga, erudovaného vědce i jako zakladatele brněnského etymologického pracoviště, které se více než 60 let snaží naplňovat jeho vědecký odkaz (podrobněji o historii vzniku a o činnosti tohoto etymologického pracoviště viz Janyšková–Karlíková 2010).

Václav Machek se narodil v roce 1894 v malé východočeské vesničce Úhlejev do rodiny chudého venkovského krejčího. Díky svému výjimečnému nadání získal stipendium na gymnáziu ve Dvoře Králové nad Labem, po maturitě odešel na

¹ Článek vznikl v rámci projektu GA ČR č. 13-17435S *Etymologický slovník jazyka staroslověnského: završení generačního projektu*.

pražskou filozofickou fakultu, na níž studoval češtinu a klasickou filologii. K jeho učitelům zde patřili takové osobnosti, jako byli jazykovědci Oldřich Hujer, mj. autor publikace *Slovanská deklinace jmenná* (Praha 1910), a Josef Zubatý, autor řady etymologických článků, kteří ho nasměřovali k jeho celoživotnímu zaměření, k srovnávací slovanské jazykovědě, k etymologii a indoeuropeistice. Zásadní pro jeho vědeckou kariéru byl studijní pobyt v Paříži v letech 1921–1924, kde měl na École des hautes études možnost navštěvovat přednášky věhlasných lingvistů A. Meilleta, J. Vendryesa, J. Blocha a dalších význačných osobností vědeckého života. Po návratu z Paříže působil jako středoškolský učitel v Čechách a posléze i na Slovensku. Výborná znalost slovenštiny, včetně nářečí a reálií, se odrazila v prvním vydání jeho *Etymologického slovníku jazyka českého a slovenského* (Machek 1957). Od roku 1928 učil na gymnáziích v Tišnově a v Brně, přitom se však soustavně připravoval na vědeckou dráhu. Od roku 1922 se datuje jeho bohatá publikační činnost, v roce 1931 se habilitoval prací *Studie o tvoření výrazů expresivních* (Machek 1930) na Masarykově univerzitě, s níž pak byl spojen celý jeho profesní život. V roce 1936 byl jmenován profesorem indoevropské srovnávací jazykovědy. Šíře jeho přednášek byla obdivuhodná, od indoevropské a slovanské srovnávací jazykovědy přes výklad o sanskrtu, avestě, řečtině, tocharštině až po dějiny jazykovědy a kulturu starých Indoevropanů. Podle slov jeho žákyně, naší učitelky a kolegyně Evy Havlové, uměl i složitou látku poutavě a srozumitelně vysvětlit, byl náročným, ale současně laskavým a velmi oblíbeným učitelem. Pro etymologii jako obor a pro Brno jako budoucí centrum etymologického bádání bylo zásadní rozhodnutí tehdejší Československé akademie věd, aby prof. Machek zahájil přípravné práce na *Etymologickém slovníku slovanských jazyků* (podrobně Janyšková–Karlíková 2010: 128–130). Za tím účelem bylo v Brně vytvořeno etymologické pracoviště, v jehož čele stanul a působil zde až do své smrti 26. května 1965 (Janyšková 2010a, Havlová 2011).

Machkovo vědecké dílo je obrovské, tvoří jej více než 400 položek, vedle monografií a slovníků i množství studií, recenzí, zpráv aj. Od drobných příspěvků týkajících se etymologických výkladů jednotlivých slov, zprvu většinou českých, přešel k výkladům slov v širokém slovanském a indoevropském kontextu. Tyto práce věnující se dílčím tématům vyústily v syntetizující díla, jakými byly kromě výše uvedené knihy *Studie o tvoření výrazů expresivních* (Machek 1930) monografie *Recherches dans le domaine du lexique balto-slave* (Machek 1934) a *Česká a slovenská jména rostlin* (Machek 1954)¹ a zejména lexikografická díla *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (Machek 1957) a jeho druhé, opravené a přepracované vydání s titulem *Etymologický slovník jazyka českého* (Machek 1968).²

Charakteristickým rysem osobnosti Václava Machka bylo to, že jeho odborné zájmy daleko přesahovaly hranice jazykovědy, zajímal se do hloubky například o

¹ Srov. k tomu Janyšková 1994.

² Podrobněji srov. Janyšková 2012: 82–83.

botaniku, mykologii, mytologii, národopis, reálie starých Slovanů a Indoevropanů aj. Dokládá to ostatně i jeho korespondence například s německým botanikem a germanistou H. Marzellem, autorem monumentálního pětisvazkového díla *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* (1943–1979), s mykologem F. Smotla-chou, předsedou Československé mykologické společnosti, archeologem J. Eisnerem, mj. autorem monografie *Rukověť slovanské archeologie* (1966), polským etnografem K. Moszyńskim, autorem třísavkového díla *Kultura ludowa Słowian* (1929–1939) aj. Šíře Machkových zájmů se promítla i do jeho textů, konkrétně v důsledném uplatňování metody „*Wörter und Sachen*“, jež spočívá ve spojování slova s věcí, kterou označuje (tak například objasňuje odvozování praslovanského **plotъ* ‘ohrada, plot’ od slovesa **plesti* ‘plést’ na základě staré techniky zhotovování plotů proplétáním proutí mezi do země zaražené kůly, srov. Machek 1968: 459, ESČ 262–263). Svědčí o tom řada vyobrazení a náčrtů dnes už často neznámých či neexistujících předmětů, které doplňují etymologické výklady slov jak v některých článcích (dokonce jedna z jeho studií je příznačně nazvána *Ze slovanských „slov a věcí“*, která vyšla v roce 1938 v časopise *Listy filologické*), tak v obou jeho etymologických slovnících, což v pracích tohoto typu není běžné, ba je dokonce výjimečné. Jako příklad lze uvést heslo *práh* ‘spodek dveřního otvoru’, jež je doplněno ilustrací starého rumunského domu s mohutným dubovým prahem pod celou stavbou, aby bylo čtenáři srozumitelné Machkovo spojování s litevským *pérgas* ‘rybářský člun vydlabaný z jednoho kmene’. Machek vysvětloval, že původně byl práh mohutný a vysoký, tvořil jej jeden celý kmen, na němž spočívala domovní stěna a nebyl přerušovaný ani tam, kde byly dveře (Machek 1968: 478, Karlíková 2006: 68–69).

Stouto metodou úzce souvisí Machkův *důraz na sémantický vývoj* jednotlivých slov i celých slovních rodin, hledal a nacházel sémantické paralely v jazycích příbuzných i nepříbuzných, vysvětloval významové přechody od původního, etymologického významu k významům sekundárním. Jako příklad lze uvést jeho etymologický výklad praslovanského adjektiva **gluchъ* ‘hluchý’, které sice už dávno před ním někteří jiní etymologové spojovali s ie. kořenem **leu-* ‘slyšet’, ovšem bez objasnění sémantiky. Až Machek navrhl významové schéma *‘pozorně naslouchající’ → ‘špatně slyšící, hluchý’ (Machek 1930: 81–85).

Charakteristickým znakem Machkových pracovních metod je také jeho *přístup k expresivním výrazům*. Vyčleňuje je jako svébytnou část lexika, která se neřídí běžnými hláskovými zákonitostmi, ale vyznačuje se nepravidelnými změnami, například nepravidelnou palatalizací souhlásek a souhláskových skupin (např. české *dolík* ‘malá vyhloubenina, jamka, důlek’ oproti expresivnímu *d’olík* tv.),

sekundární nazalizací (např. staročeské *crkati* 'vydávat crkové zvuky (o hmyzu, ptácích)' oproti českému *crnkat* 'vydávat zvonivé zvuky'), epentezí (např. psl. **gl□bokъ* 'hluboký' spojuje se staroindickým *gambhīra-* tv. právě za předpokladu, že -l- v psl. slově je vloženo z důvodu expresivity) aj. Jedním z největších přínosů v této oblasti je jeho zpracování expresivních slovesných přípon -*ati*, -*chatī*, -*chlatī*, -*sati* aj. (Havlová 1994: 391–392, Karlíková 1994).

Součástí jeho etymologické práce je využívání *fakultativních hláskových změn* při výkladu slov, což mu umožňuje nacházet příbuzenství tam, kde je jiní etymologové nehledají. Jako příklad lze uvést záměnu znělých souhlásek za příslušnou párovou neznělou souhlásku či naopak; například psl. **krasa* 'krása' spojuje s litevským *grōžis* tv. (Machek 1934: 12–13, Machek 1968: 289–290) nebo psl. **dalb* 'dálka' s litevským *tolī* 'daleko' a lotyšským *tāli* tv. (Machek 1968: 110). Uznává i záměnu likvid *r/l* například v psl. **lajati* 'nadávat, lát' proti lotyšskému *rāt* tv. nebo psl. **robota* 'práce' proti latinskému *labor* tv. (Machek 1968: 11). Dosud se přijímá Machkova etymologie spojující psl. **pekti* 'péct' s litevským *kèpti* tv., a to na základě předpokladu dálkové metateze *p-k-* > *k-p-* (Machek 1957: 359). Machek počítá ve svých výkladech i se sekundárním dloužením kořenových vokálů; např. v psl. **lěpъ* 'lepší, pěkný' oproti latinskému *lepidus* tv. (Machek 1968: 327). Je třeba kriticky přiznat, že ty Machkovy výklady, v nichž v jednom slově předpokládá více fakultativních změn, nedošly většinou obecného uznání. Například aby vysvětlil psl. **klinъ* jako přejetí germánského **k□dla-*, musel předpokládat dvě nestandardní hláskové změny, totiž přesmyk **kidl-* > **klid-* a změnu -*d-* > -*n-* (Machek 1968: 257).¹

Za důležitou součást práce etymologa pokládal Machek *znalost nářečního materiálu*, o čemž svědčí mezi jiným řada článků zabývajících se výkladem nářečního lexika, zejména českého. Právě výborná znalost hlavně českých a slovenských dialektů mu umožnila vysvětlit některá dosud nedostatečně objasněná slova. Například uvedením českého dialektického (valašského) *ubl'vat' koho* 'ukřičet' podepřel spojování slovanského **bl'vati* (> české *blít* 'zvracet') s litevským *bliáuoti* 'řvát, naříkat apod.', čímž dokázal, že slovanské **bl'vati* původně označovalo zvukový projev doprovázející zvracení (srov. Janyšková 2010b: 81).

Machek ve svém díle označuje některá slova, zpravidla nejasná, etymologicky temná, jako tzv. *slova praeevropská* (tento termín převzal od českého germanisty Josefa Janka). Míněna jsou tím slova, „která nemůžeme z různých důvodů mít za výtvořiny indoevropské, ale která jsou v indoevropských jazycích odedávna, byvše patrně přejata z nějakého cizího jazyka, nám však neznámého. Myslí se tu na přejetí z jazyka (nebo jazyků) obyvatelstva, obývajícího Evropu před příchodem (nebo před rozšířením) kmenů, které věda nazývá „indoevropskými“...Ono starší „praeevropské“ obyvatelstvo starší kamenné a mladší kamenné doby nezanechalo

¹ Srov. Havlová 1994: 392: „Mylý se mi však zdá Machkův předpoklad, že čím více výkladů na těchto [fakultativních] změnách založených uvede, tím snadněji jim proklestí cestu do etymologické praxe. Spíše naopak – u změn tohoto druhu platí, že méně by bylo více.“

písemných památek, ale archeologie zjistila vyspělost jeho kulturních epoch.“ (Machek 1968: 9–10). K tzv. slovům praeevropským řadil Machek zejména názvy některých rostlin, kovů, živočichů, například ps. **sěno* ‘pokosená a usušená tráva, seno’, jehož etymologie není příliš jasná (podrobněji srov. ESJS 13: 805), ps. **gyľ* ‘hýl (druh ptáka)’ (Machek 1950: 34–36), ps. **olovo* ‘olovo’ (Machek 1968: 413) aj.

Na rozdíl od mnohých etymologů, kteří lpějí na svých výkladech a považují je za neměnné, Machek byl vždy otevřený novým myšlenkám, nejednou byl ochoten přiznat svůj omyl a svůj původní etymologický výklad nahradit výkladem novým.

Mnohé z Machkových metod etymologické práce jsou dodnes platné (srov. Havlová 1994 a 2002, Janyšková 2010b a 2011) a jsou rozvíjeny na půdě etymologického pracoviště v Brně,¹ u jehož zrodu Václav Machek stál.²

Již za svého života byl Václav Machek uznávanou vědeckou autoritou doma i ve světě, o čemž svědčí korespondence, kterou vedl s mnoha významnými vědci z řady zemí. Dozvídáme se o ní z dvousvazkové publikace, která vznikla na půdě brněnského etymologického pracoviště.³ Mezi autory dopisů jsou domácí a zejména zahraniční jazykovědci zvučných jmen, kteří jsou dodnes citováni jako autority ve svých oborech, například indoevropisté H. Rix, J. Friedrich, M. Mayrhofer, W. Meid, J. Pokorny, S. E. Mann, I. Duridanov, V.I. Georgiev, J. Knobloch, E. Fraenkel, J. Otrębski, slavisté A. Brückner, F. Sławski, O.N. Trubačev, F. Bezlaj aj. Rozsáhlá korespondence V. Machka s českými kolegy (např. paleoslovenisté Z. Hauptová a J. Vašica, dialektolog V. Vážný, onomastik A. Profous, syntaktik a etymolog F. Kopečný, klasičtí filologové F. Lepař a F. Novotný, indoevropista L. Zgusta, orientalista P. Poucha aj.), žáky (např. indoevropista A. Erhart) i širokou veřejností svědčí o jeho renomé vědce ochotného vždy poradit všem, kteří se na něho obrátí s prosbou o radu.

Při příležitosti 60. výročí založení etymologického pracoviště v Brně⁴ byly prezentovány *Sebrané spisy Václava Machka* (Machek 2011), dvousvazkové dílo čítající téměř 2300 stran. Je zde shromážděno veškeré Machkovo dílo, s výjimkou monografií a slovníků; všechny práce jsou rozčleněny do tří oddílů, v nichž jsou seřazeny chronologicky: studie a články (str. 21–1560), recenze, zprávy, redakční poznámky, posudky aj. (str. 1561–2038), nekrology (str. 2039–2087). Následuje dosud nepublikovaná Machkova přednáška z let 1961–1962 pro studenty brněnské filozofické fakulty *Studium indoevropské slovní zásoby*. Součástí publikace je i

¹ Dnes etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

² Podrobněji srov. Karlíková 2011.

³ Viz Boček–Malčík 2011.

⁴ Viz www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-etymologicke.

Machkova úplná bibliografie, přehled jeho redakční činnosti, seznam přednášek a seminářů, které Machek vedl na brněnské filozofické fakultě, a soupis prací o něm. Publikace obsahuje podrobný slovní rejstřík, věcný rejstřík a rejstřík jmen osob, o nichž je v knize zmínka. Odbornou veřejností byly Sebrané spisy přijaty kladně,¹ a to zejména z toho důvodu, že se podařilo shromáždit i články roztroušené po různých domácích a zahraničních časopisech a sbornících, z nichž mnohé jsou dnes již neskutčně nedostupné. I když jsou *Sebrané spisy Václava Machka* určeny primárně jazykovědcům, zajímat budou určitě i odborníky z jiných vědních oblastí, přírodovědce, etnology, archeology, kulturology a všechny ty, které zajímá slovo a jeho dějiny.

Literatura:

- Boček–Malčík 2011: Boček, V. – Malčík, P., *Václav Machek: Korespondence I, II* (= Studia etymologica Brunensia 12/1, 2). Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.
- ESČ: *Encyklopedický slovník češtiny* (eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová). Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. E. Havlová – A. Erhart – I. Janyšková), 1–14 Praha: Academia 1989–2008, 15– Brno: Tribun EU 2010–.
- Havlová 1994: Havlová, E., Etymologické metody Václava Machka. *Slavia* 63, 1994, 389–394.
- Havlová 2002: Havlová, E., Vzpomínka na Václava Machka. *Homo Bohemicus*, 2002/4, 19–21.
- Havlová 2011: Havlová, E., Václav Machek – život a dílo. In: *Sebrané spisy Václava Machka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011, 13–19.
- Janyšková 1994: Janyšková, I., Machkova Česká a slovenská jména rostlin po čtyřiceti letech. *Slavia* 63, 1994: 403–408.
- Janyšková 2010a: Janyšková, I. Лингвистическое наследие Вацлава Махека. *Славяноведение* 2010, № 6, 27–32.
- Janyšková 2010b: Janyšková, I., Методы работы Вацлава Махека в свете современной этимологии. In: *Теорија дијахроничке лингвистике и проучавање словенских језика* (eds. J. Грковић–Мејдор – М. Радовановић). Београд: САНУ 2010, 79–88.
- Janyšková 2011: Janyšková, I., Прошлое, настоящее и будущее чешской этимологии. *Ricerche slavistiche* 9 (55), 2011, 267–283.
- Janyšková 2012: Janyšková, I., Etymologické slovníky češtiny. In: *Přednášky a besedy z XLV. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita 2012, 81–87.
- Janyšková–Karlíková 2010: Janyšková, I. – Karlíková, H., Slavistika v Brně: slovanská etymologie – tradice a perspektivy. *Romanoslavica* 46/1, 2010, 127–135.
- Karlíková 1994: Karlíková, H., K Machkovu pojetí expresivních výrazů. *Slavia* 63, 1994: 397–402.
- Karlíková 2006: Karlíková, H., Tradice a perspektivy brněnské etymologické školy. In: *Přednášky a besedy z XXXIX. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita 2006, 68–72.

¹ Srov. ohlasy: S. Žaža, *Opera Slavica* 22/4, 2012, 52–54; B. Vykypěl, *Listy filologické* 135, 2012, 459; L. Čižmarová, *Linguistica Brunensia* 61, 2013, 240–242; D. Petit, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 108/2, 2013, 176–177; S. Habijanec, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/1, 2013, 295–297; J. Vlajić-Popović, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 56/2, 2013, 207–212; L. Králík, *Slovenská reč* 79, 2014, 181–193.

- Karlíková 2011: Karlíková, H., Секцията по етимология към Института за чешки език – история и настояще. *Homo Bohemicus* 2011/2–4, 18–28.
- Machek 1930: Machek, V., *Studie o tvoření výrazů expresivních*. Praha: Univerzita Karlova 1930.
- Machek 1934: Machek, V., *Recherches dans le domaine du lexique balto-slave*. Brno: Filosofická fakulta 1934.
- Machek 1950: Machek, V., Einige slavische Vogelnamen. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 20, 1950, 29–51.
- Machek 1954: Machek, V., *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1954.
- Machek 1957: Machek, V., *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957.
- Machek 1968: Machek, V., *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. vyd. Praha: Academia 1968.
- Machek 2011: *Sebrané spisy Václava Machka 1, 2* (eds. I. Janyšková – H. Karlíková – E. Havlová – R. Večerka). Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

ВАРИАНТНОСТ ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЯТА

Стефана КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА

Le présent article revient sur la variabilité au niveau des unités phraséologiques qui se distinguent surtout par leur figement ou leur caractère figé. La variabilité se traduit par des variations ou changements au niveau de la forme des unités phraséologiques. Les différents types de variabilité sont analysés – grammaticale, positionnelle et lexicale. La variabilité lexicale se caractérisant par la substitution de composants (substitution lexicale) est considérée ici comme le type de variabilité phraséologique par excellence et l'un des facteurs d'enrichissement et d'évolution du système phraséologique d'une langue.

Mots-clés: phraséologie, variabilité, variabilité grammaticale, variabilité positionnelle, variabilité lexicale, paronymie, synonymie, bulgare, roumain, français.

Фразеологичните единици се открояват със своята устойчивост като постоянни семантични и формални цялости в езика. В същото време обаче те са и подвластни на общоезиковото явление, което е в диалектическа връзка с характеристиката устойчивост и реализира противоположен процес в езика – вариантността, осигуряваща една от формите на постепенното езиково обогатяване и развитие.

Вариантността при фразеологизмите привлича вниманието на фразеолозите слависти още в първите десетилетия от интензивното развитие на фразеологичната наука (вж. Краморенко 1961, Спасова-Михайлова 1963, Спасова-Михайлова 1965, Кунин 1967, Чолакова 1967, Чолакова 1968, Проблемы 1968 и др. Един от най-ранните и задълбочени анализи на явлениято в славистиката (с оглед на българския материал) откриваме в работите на С. Спасова-Михайлова (вж. Спасова-Михайлова 1963: 235–249; 1965: 326–339; 1978: 133–145). Оригинална стойностна разработка на проблема въз основа на материал от славянските езици представя В.М. Мокиенко, като свързва явленията устойчивост и вариантност (вж. Мокиенко 1980: 7–39). По-късно на вариантността се спират също К. Ничева (Ничева 1987: 141–146), Ст. Калдиева-Захариева (при съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология – Калдиева-Захариева 2005: 295–308)

и др. В романистиката на тази характеристика на фразеологичните системи не се обръща необходимото внимание (вж. Lengert 2001: 812-815). Затова при представянето на явлениято вариантност във фразеологията ще бъде привлечен фразеологичен материал и от румънския и френския език.

*

Вариантността при фразеологичните единици се проявява в плана на формата. Обусловена е от специфичните за тях полилексикален характер и разделна оформеност и от факта, че, въпреки че единната им семантика не представлява семантичен сбор, а е нова и различна от тази на съставлящите ги елементи, компонентите им не се обезличават, не губят характера си на лексикални единици (вж. повече у Калдиева-Захариева 2013: 117-118). Тя е характерна преди всичко за мотивираните фразеологични единици. Вариантността поставя някои теоретични проблеми, има отношение в семантичен аспект към синонимията и към паронимията, която особено често подвеждащо се намесва в практиката на превода от един на друг език.

Вариантността като характеристика, пряко свързана с формата на фразеологичната единица, е много ярка черта, в която се проявява специфичното *същностно противоречие* между *непроменливост* и *променливост*. Постоянност, застиналост, петрифицираност като основа на съществуването ѝ поддържа нейното присъствие в езика в позиция, както често е отбелязвано, подобна на лексикалната единица. От друга страна, при разделната фразеологична структура лексикалната единица – нейн компонент се опитва да изрази своята *индивидуалност*, като в редица случаи демонстрира самостоятелност чрез *променливост* в граматичната си форма, в местоположението си или чрез семантичните си взаимоотношения с други лексеми от лексикалната система на езика.

Движението в граматичната характеристика на отделните компоненти на фразеологичната единица бе определяно като формална вариантност. Следва да се назовава *граматична вариантност*, което е конкретно насочващо към същността на промените, настъпващи при нея, а и от друга страна, както вече се посочи, по принцип всички промени, свързващи се с явлениято вариантност, са промени на формата на фразеологичната единица, следователно и вариантността в цялата си гама на проявления е формална вариантност. Граматичната вариантност не трябва да се смесва с естествените вариации (т.е. реализацията на парадигмата на компонентите) при редица фразеологизми, когато се включват в контекст, каквито например са промените на глаголния елемент по време и лице, напр. в следните случаи:

B. не само той **остана** с пръст в устата, но и те **ще останат** с пръст в устата;
R. **am rămas** cu gura căscată și ei **vor rămâne** cu gura căscată;

F. *tu vas rester le bec dans l'eau / il est resté le bec dans l'eau.*

Определящото и важното за граматическата вариантност е, че тя не е свързана с участието на израза в общия синтактичен ред на контекста и се проявява еднакво във и извън контекст. Общо взето тя е ограничена по форми на проявление и по брой на случаите, което обаче не пречи да се откроява като характерно явление. Тя е типична за *именните компоненти* и се изразява в използването на:

двете форми за число –

- B. *уплитам в мрежата / мрежме си някого; пускам фитил / фитили някому;*
 R. *a arunca pe cineva pe drum / drumuri; a cădea în mâna / mâinile cuiva;*
 F. *être sur la braise / être sur des braises; donner de la confiture à un cochon / à des cochons;*

формите за определеност и неопределеност –

- B. *дера кози / козиме;*
 R. *a da nas / nasul cu cineva;*
 F. *donner de la confiture à des cochons / aux cochons; tendre la / une perche à qqn;*

умалителната форма – в много по-редки случаи (характерна е за българския и румънския език) –

- B. *лежа на това ухо / ушенце;*
 R. *a avea greieri / greieruși în cap.*

Позиционната вариантност се изразява във възможността някои от елементите на фразеологичната единица да се явяват в различна позиция спрямо останалите компоненти, независимо дали тя е във или извън контекст, при положение че не се променя семантиката. Обуславя се от повече или по-малко свободния словоред и от позицията, която заемат думите в съответните свободни словосъчетания:

- B. *търся на кучешко легло кокал / търся кокал на кучешко легло; нося на ръце някого / на ръце нося някого;*
 R. *a căuta iepuri la biserică / a căuta la biserică iepuri; bucățică ruptă / ruptă bucățică;*
 F. *être comme l'eau et le feu / être comme le feu et l'eau; s'entendre comme chien et chat / s'entendre comme chat et chien; tourner sept fois la langue dans sa bouche avant de parler / tourner la langue dans sa bouche sept fois avant de parler.*

Позиционна вариантност при именните двукомпонентни фразеологизми (както и при двукомпонентните колокации, също и при съставните термини, които поставяме извън фразеологията) не се реализира. Изключително редки са случаите като румънските фразеологизми *bucăţică ruptă / ruptă bucăţică* и *mare lucru! / lucru mare!* Позиционната вариантност се наблюдава при глаголните полиелементни фразеологични единици.

Лексикалната (компонентна) вариантност е най-богатият и разнообразен тип вариантност при фразеологичните варианти. Тя се проявява като два вида: прибавяне и заменяне.

Лексикалната вариантност прибавяне се изразява във възможността фразеологичната единица да прибавя към състава си и някаква друга лексикална единица, която се включва като същински елемент на нейната структура, без да провокира някакво движение във фразеологичната семантика:

B. *меля като <празна> воденица; никнат като гъби <след дъжд>;*
 R. *a-i merge cuiva gura ca o moară <stricată>; a-i lua cuiva apa <de la moară>;*
 F. *<au nez et> à la barbe de qqn; se fourrer le doigt dans l'œil <jusqu'au coude>;*
compter pour du beurre <fondu>; faire <toute> la lumière sur qch; sans <tambour ni> trompette.

Този вид вариантност, разбира се, не засяга всички фразеологизми и освен това прибавяният елемент не е произволно избран, а строго определен, постоянен. Тази вариантност внася промяна само в броя, количеството на съставлящите лексикални елементи, поради което се отбелязва още като *количествена вариация* или количествени видоизменения (вж. Чолакова 1968: 705). В зависимост от присъствието или отсъствието на прибавяната лексикална единица фразеологизмът се представя съответно в пълната или съкратената си форма. Самият елемент на прибавяне е т. нар. в специализираната литература *факултативен елемент*.

Разделната оформеност позволява при глаголните фразеологизми вмъкване между компонентите им на външна лексикална единица (обикн. към глаголния компонент – пряк или косвен обект, обстоятелствено пояснение или пък определение към именния компонент). Това става често при включване на фразеологичната единица в контекст. Затова се налага внимателно разграничаване на действителния фразеологичен състав. Срв.: B. *Обеща да хвърли един ден светлина върху тези събития, но сега предпочете да мълчи;* R. *El a promis sa arunce intr-o bună zi mai multă lumină asupra acestor evenimente;* F. *Il a promis de faire un jour la lumière sur ces événements, където в състава на фразеологичната единица се е вмъкнал елемент от контекста (един ден, intr-o bună zi, mai multă, un jour).*

Този вид лексикална вариантност има отношение към паронимията, тъй като са възможни случаи на погрешно разчитане на два сходни по форма фразеологизма (пароними) като пълен и съкратен вариант на един и същ израз. Срв. например:

В. *давам гръб някому* '1. обръщам се гърбом към някого, напускайки го, отправяйки се за някъде, или за да изразя пренебрежително отношение; 2. преставам да общувам с някого, да се интересувам от него; отбягвам, пренебрегвам, изоставям някого' ≠ *давам гръб за самар някому* 'позволявам на някого да използва труда ми, сам се оставям да ме използват, да ме експлоатират'; *губя си ума* '1. по някого, по нещо. постоянно мисля за някого, в когото съм влюбен, или за нещо, което силно желая; 2. диал. усилено мисля за нещо, мъча се да разбера нещо; размишлявам' ≠ *губя ума и дума* 'много се обърквам, силно се смущавам, обикновено от голяма уплаха или неприятна изненада, при което не зная какво да направя или кажа; стъписвам се, смайвам се';

R. *a fi ușurel* 'a nu avea bani' / 'безпаричен съм' ≠ *a fi ușurel de minte* 'a nu fi inteligent' / 'глупав съм';

F. *se mettre la corde* 'se priver' / 'търпя лишения' ≠ *se mettre la corde au cou* 'se marier' / 'оженвам се'; *avoir le coup* 'faire preuve d'adresse' / 'сръчен съм' ≠ *avoir le coup de foudre* 'éprouver une passion subite et violente' / 'изпитвам внезапно, силно чувство на привличане'.

Най-интересна, активно проявяваща се, но и проблемна, което ще се покаже малко по-нататък, е лексикалната *вариантност заместване*. Тя се проявява в замяната на някои компоненти с техни синоними или думи от същата граматическа категория, означаващи близки по родова принадлежност понятия, както и близки функционално думи. Всяка фразеологична система притежава огромно количество от фразеологични варианти, създадени чрез една или друга замяна на някой от компонентите на отделните фразеологизми: *прибирам* / *обирам* / *събирам* / *вземам* / *дигам си партакешите* и *прибирам си парцалите* / *дрипите* / *партакешите* / *дърмите*.

Този тип вариантност с оглед на българската фразеология е разгледан много задълбочено, всеобхватно и детайлно в посочените работи на С. Спасова-Михайлова, като особено ценна с изчистената си систематизация е студията „Пътища за създаване на фразеологични варианти“ (Спасова-Михайлова 1978: 133–145). Най-често варират глаголите и съществителните, но могат и другите видове компоненти в определени изрази да се взаимозаменяват, без да предизвикват семантични промени:

съществително :

- B. влача **вериги** / **хомот** / **ярем** / **уго** / **робство**;
R. *a-i merge cuiva gura ca o moară / rășniță*;
F. *ne pas quitter qqn d'une semelle / d'un pas*; être la cinquième roue du **carrosse** / de la **charrette**;

глагол :

- B. **поставям** / **слагам** / **турям** пръст в раната;
R. *a șterge / a rade / a spăla* putina;
F. *ne pas bouger / lever / remuer* le petit doigt;

прилагателно :

- B. **пукната** / **счупена** пара не струва;
R. *a nu face nici o para chioară / frântă*;
F. *ne pas avoir un sou vaillant / comptant*;

числително:

- B. на **седмото** / **деветото** / **десетото** небе съм;
R. *a fi în al șaptelea / nouălea cer*;
F. être au **troisième** / au **septième** ciel;

предлог:

- B. **хлопам по** / **на** вратата (вратите) на някого;
R. *a fi gros de / la cap*;
F. *tomber entre / sous / dans* les pattes de qqn.

Лексикалната вариантност замяна се осъществява в рамките на определени семантични отношения и връзки между заменящите се лексикални единици. Те са проследени върху огромен български фразеологичен корпус и детайлно изследвани от С. Спасова-Михайлова (Спасова-Михайлова 1978: 133-145). Ето какви са възможните типови случаи на замяна на компонентите:

А. Чрез същинска синонимия – проявява се особено често при глаголите-градиво на българските фразеологични единици, НО не всички синоними на съответните глаголни компоненти могат да участват в замяната (срв. **оплитам** / **заплитам** / **обърквам** *конците*, но не ***замотавам** / **омотавам** *конците*):

ГЛАГОЛ :

В. *строшавам / счупвам* кокалите някому;
 R. *a-i frânge / rupe* cuiva oasele;
 F. *se manger / se ronger / se dévorer* les sangs; *casser / rompre* les os de qqn;

СЪЩЕСТВИТЕЛНО :

В. не струвам пукнат *прош* / пукната *пара*;
 R. *a nu face doi bani / două parale*; *a fi între baros și nicovală / ciocan și ilău*;
 F. *être près de ses sous / pièces*

В. По асоциативна връзка (почти изключително само при именния компонент) – въз основа на:

1) близост по качество на означения от компонента денотат:

В. ценя *косъма / влакното / конца / сламката* на две;
 R. *a despica părul / firul* în patru / în șapte;
 F. *avoir un bras de fer / d'acier / d'airain*;
 В. през девет *царства / земи / планини / морета / села / баири*;
 F. *demander la lune / les nuages*;

2) близост по функция на означения от компонента денотат:

В. хващам се *на въдицата / в капана / в клопката / в примката*;
 R. *a cădea în carcană / laț / cursă*;
 F. *tendre un piège / un panneau* à qqn; *donner dans le panneau / le piège / le trébuchet*;
mordre à l'hameçon / à l'appât;

3) близост в тематично отношение на означения от компонента денотат:

В. разправяй ми на *шапката / калпака / феса*; *гълтам / пия* с очи някого;
 R. *a se uita ca boul / vaca / vițelul* la poarta nouă; *a înghiți / a sorbi* pe cineva din ochi;
 F. *Accordez vos flûtes / vos violons!*; *Nous n'avons pas gardé les cochons / dindons / vaches / oies ensemble!*; *dévorer / boire* qqn des yeux;

4) асоциативна връзка по съседство на означения от компонента денотат:

В. хващам за *врата / яката*; *стискам зъби / устни*;

- R. în **ochii** / în **fruntea** cuiva;
F. desserrer les **dents** / les **lèvres** / les **mâchoires**;

5) метонимична връзка:

- B. хвърлям един **поглед** / едно **око**; с открито **лице** / **чело**; под **дърво** / **листо** и камък;
R. a sări cu **gura** / **vorba** pe cineva; în **ochii** / în **fața** cuiva;
F. donner un coup de **main** / de **pouce** à qqn; se casser la **tête** / le **crâne** / les **méninges**; jeter un **regard** / un <coup d'> **œil**; à **visage** / **front** découvert.

C. Без налична връзка между самите лексикални единици, а въз основа на еднаквото значение и образ на фразеологичната единица:

- 1) B. **слагам** / **хвърлям** под мандера; **дремя** / **вися** / **мигам** като кон на празни ясли;
R. **a se uita** / **a sta** ca boul la poarta nouă; **a-i trece** / **a-i tuna** cuiva ceva prin cap; **a-i se învârti** / **a-i umbla** cuiva ceva pe limbă;
F. **poser** / **quitter** son masque; **jeter** / **mettre** aux oubliettes;
2) замяна с глагол, носещ елемент на антонимичност:
B. не **свалям** / не **вдигам** очи от някого; (да) ще ти **падне** / (да) ще ти **хвъркне** шапката;
R. **a da jos** / **a ridica** masca cuiva;
F. **lever** / **ôter** / **poser** son masque; **lever** / **faire tomber** le masque de qqn.

Вариантността като някакво движение във формата на фразеологизма задължително се проявява и съществува при важното условие – запазената фразеологична семантика, която осигурява тъждеството на израза при всичките му видоизменения. Както отбелязва В. М. Мокиенко, „въпросът за тъждеството е основа на проблема за фразеологическата вариантност“ (Мокиенко 1980: 20). Промяната във формата, колкото и да е малка, незначителна на пръв поглед, ако е свързана с промяна в семантиката на фразеологизма, вече не е проява на вариантност.

Формалното различие, свързано с различие в семантиката, не е знак за вариантност, а смислоразличителен елемент на изключително близки по форма фразеологизми с различно значение. Такъв случай се наблюдава при паронимите: не **зная сметка на парите си** ‘много разточителен съм, харча без мярка’ и не **зная сметката на парите си** ‘много съм богат’; **давам път на някого** ‘отдръпвам се, за да може някой да mine пред мене’ и **давам пътя на някого** ‘изгонвам някого’. В тези изрази членната морфема е формалният разграничител и белег на семантичното различие. Освен това фразеологизмът **давам път** има и второ значение – ‘давам възможност на някого или на нещо да се развива, да напредне’. Наличието на допълнително значение при единия израз разрушава основата за проява на явлениято лексикална вариантност.

Подобна възможност за подвеждане към фалшива вариантност, всъщност паронимия, се наблюдава и в другите два езика:

R. *a mânca vânt* 'a nu avea ce mânca' / 'нямам нищо за ядене' ≠ *a mânca*

vântul 'a fugi cu foarte mare iuțeală' / 'много бързо, стремглаво бягам';

F. *prendre vent* 'attendre; reprendre son souffle' / 'изчаквам; поемам си дъх' ≠ *prendre le vent* 's'informer' / 'осведомявам се'.

При еднозначните фразеологизми с различна семантика подобните минимални формални различия са типичен сигнал за присъствието на явлението паронимия.

Всъщност при разглеждането на тези и подобните им двойки фразеологични единици, които не са варианти (можем да ги наречем тук фалшиви варианти), трябва да се има предвид и възможността и вероятността те да бъдат не само резултат на развитие на семантиката или на движение във формата, но и просто паралелни, независими едно от друго, самостоятелно възникнали образувания, които съвпадат в някаква степен по форма.

Второто важно условие за изява на явлението вариантност, което всъщност определя и границата между вариантност и синонимия, е запазването на вътрешния образ на фразеологизма. Това се изтъква особено категорично за първи път от С. Спасова-Михайлова при разглеждането на синонимната замяна на фразеологичните компоненти (лексикалната вариантност) (вж. Спасова-Михайлова 1963: 246). Това подчертава и В.М. Мокиенко (1980:26).

Когато се заменят глаголи и особено съществителни с други такива, е възможно да се получат нови щрихи в образа и привнасяне на лек семантичен нюанс, промяна в стилистичната характеристика. И точно поради това съществуват и различни виждания за вариантността (вж. за тях у Мокиенко 1980: 24, Ничева 1987: 142–145) и най-често се стига до стесняването на вариантността като граматична и позиционна вариантност, като всяка промяна при състава на фразеологичната единица се възприема като поява на фразеологизъм синоним (вж. Чернишева 1970: 86-87). А всъщност истинската вариантност се осъществява именно при заменянето на компонентите (вж. и Мокиенко 1980: 25), когато не се нарушава семантиката и не се променя съществено образът.

Трябва да се признае, че съществуват случаи, при които е трудно да се посочи варианти или синоними са дадени фразеологични единици. Особено трудно е да се определи какво точно става с вътрешния образ в

биелементните структури от глагол и съществително – дали и доколко се променя и в края на краищата коя е допустимата граница в изменението на образа.

Какво предлагат следните изрази и как би могло да се определи дали е на лице вариантност или синонимия:

обирам си парцалите; обирам си дрипите; обирам си крушите; обирам си чуковете или обирам си парцалите; събирам си парцалите; прибирам си парцалите; вземам си парцалите, всички равни на 'офейквам, бързо побягвам, избягвам, изчезвам'.

Съобразно установеното третиране на вариантността в българската фразеологична теория може да бъде направено следното разпределение: *обирам си парцалите* и *обирам си дрипите* са **варианти** (безспорни); *обирам си крушите* и *взимам си парцалите* са **синоними**, тъй като всички елементи в двата изрази са различни (и представят различна картина). Като варианти обаче могат да бъдат определени всички от първата група примери, понеже имат общ елемент – глагола (който в случая е семантичното ядро на изрази), независимо че съществителното *круши* внася съвсем различен образ в метафоричното изображение от съществителното *дрипи* или от *чукове*, и всички от втората група поради общия елемент – съществителното (вж. също примерите за вариантност и синонимия, които представя Чолакова 1968: 707–708).

Ако се разглеждат вариращите компоненти в тясно конкретен семантичен план, всеки един от тях естествено носи нещо различно, по-ярко и определено (*парцали*, *круши*, *чукове*) или по-бледо и преливащо се в някаква степен (*парцали*, *дрипи*, *събирам*, *прибирам*). Всичките тези изрази биха били определени по схващането на И.И. Чернишева като фразеологични синоними (вж. Чернишева 1970: 86–87). Заслужава тук да се припомни много точното наблюдение и правилното заключение на В. М. Мокиенко (1980: 27–28), че при фразеологизма заменящият компонент може да се отнася към някаква тематична лексикална група доста по-свободно, отколкото е допустимо при другите типове словосъчетания. Това се дължи на специфичното положение на думата вече като фразеологичен компонент – „обобщеният характер на фразеологичната употреба на думата, намаляването на номинативните функции на лексемата и засилването на нейните експресивни характеристики задължително водят след себе си разширено разбиране на тематичната еднородност при лексикалните замени“ (Мокиенко 1980: 28).

Ако обаче се потърси обобщаваща семантична формула като изразител на образа, на картината, изграждана от компонентите при различните фразеологизми, може да се обоснове друго определение на разглежданите изрази. Така например фразеологизмите от първата група с общ елемент глагола *обирам* могат да се обединят под семантичната формула 'изземване на

неща (обикновено разпръснати) от местоположението им', което косвено означава и 'почистване от неща' и затова неслучайно се синонимизират с глагола *измитам се*, а от втората група с общ елемент съществителното *парцали* – под формулата 'освобождаване от нещо ненужно, излишно', което също се свързва с 'почистване от неща'. Така се стига до онази дълбинна връзка по линия на метафората 'почистване', равна на 'изчезване на всякакви следи', която обосновава еднаквото значение на всички тези изрази 'изчезвам, махам се'. Образът тук съдържа 'обекта, от който се почиства' и метафората – основа остава в дълбинния план на изображението и съответно на семантиката.

Откриването на общата метафора води до определянето на всичките разглеждани изрази като варианти. Това определение обаче изглежда неприемливо специално за двойки като *обирам си крушите* и *вземам си парцалите*, където всичките компоненти са различни и образът на повърхнинно равнище е различен и доминиращ. В такива случаи, отчитайки спорното и трудното в определянето на отношението вариантност / синонимия, може би е добре да се остане на позицията, която всъщност отчита отразявания на повърхнинно равнище образ. Но и така пак може в някакъв случай да се натъкнем на противоречие между компоненти, обосновано допускан образ, реален образ и семантика. Например при изразите *със здрава ръка*; *с широка ръка*; *със силна ръка*; *с твърда ръка*; *с желязна ръка* естествено е да се очаква различна семантика особено ако теоретично се познава ролята на прилагателното в такива фразеологизми – те внасят семантичен акцент, в случая са с различна семантика, нямат синонимна връзка помежду си и съответно следва да се очаква самите изрази да се разграничават семантично. Получава се: един различен компонент – прилагателното; образ, картина с различно изобразен обект (характеризиран е откъм здравина, размер, сила, твърдост, материя). От това излиза, че много приличащите на варианти фразеологични единици са различни изрази. В действителност обаче те се изявяват със следната семантика: *със здрава ръка* – 'много строг, решителен, целенасочен, изискващ дисциплина и подчинение на определени правила (в дадена дейност, ръководство и проч.)'; *с широка ръка* – '1. щедър, готов да помогне, да дари; 2. разточителен, пилеещ'; *със силна ръка* 'много строг, решителен, целенасочен, изискващ дисциплина и подчинение на определени правила (в дадена дейност, ръководство и проч.)'; *с твърда ръка* 'много строг, решителен, целенасочен, изискващ дисциплина и подчинение на определени правила (в дадена дейност, ръководство и проч.)'; *с желязна ръка* 'много строг,

решителен, целенасочен, изискващ дисциплина и подчинение на определени правила (в дадена дейност, ръководство и проч.)’.

Тази семантична дешифровка на изразите показва, че само *с широка ръка* е различен фразеологизъм. Другите четири могат да бъдат определени като варианти (срв. *Мнозина смятат, че само лидер със здрава / силна / твърда / желязна ръка може да въведе ред, дисциплина и справедливост в обществото*). В този случай прилагателните само участват в различно изображение на централния обект в картината и, явно, не внасят различен семантичен акцент, а точно обратно – те носят обща сема ‘устойчивост, издръжливост’, която ги свързва синонимно и им позволява да се заместват взаимно. Така се реализира еднаква семантика при тези четири фразеологизма.

При фразеологизмите *разпрана уста* и *голяма уста* прилагателните нямат обща сема, участват в изграждане на различен образ, а и двете словосъчетания носят еднаква семантика – ‘човек, който прекалено много говори’. За да се реализира вариантността, е необходимо да може да се установи някаква еднаквост в образа. В този случай на повърхнинно равнище тя отсъства. Ако се потърси семантичната формула на дълбинно равнище, може да се стигне до връзка между изображенията: устата се възприема като някакъв отвор, голямата уста – като широк отвор, при порване, разшиване, разрязване се получава отвор, когато това става с/при друг отвор – получава се уголемяване, разширяване – разпраният отвор е **широк**. Следователно на дълбинно равнище съществува общо, еднакво изображение и то обуславя и общата семантика на двата изрази и вариантността при тях.

Заслужава да се обърне внимание и на още една група фразеологизми, които могат да породят полезни разсъждения и насоки за практиката на превода и на двуезичната фразеография. Изразите: *имам дебела глава; имам дебела кожа; имам дебели очи* имат еднаква структура, съдържат общи елементи и формално се различават само по един компонент (съответно *глава, кожа, очи*). Ако се тръгне от често проявяващите се условия – правила за образуване на варианти, а именно заместване на компоненти с думи от същия тематичен кръг (в случая соматизми) или с думи, означаващи неща, които са свързани помежду си по близост на разположение (глава, очи, кожа), би могло фразеологизмите да се определят като варианти. Какво е обаче реалното положение, в какво съотношение се намират тези изрази? В действителност израз (1) ‘глупав съм’, израз (2) ‘нечувствителен, груб съм’, израз (3) ‘безсрамен, нахален, безочлив съм’ не са варианти, а напълно различни фразеологични единици с различна семантика.

Основният извод, който може и трябва да бъде направен, е, че въпреки съществуващите ярко открояващи се и често проявяващи се положения, да ги наречем закономерности, все пак живата и многообразна фразеологична

система често изненадва с трудности и с отклонения като разгледаните тук примери.

Смисълът на анализирането на вариантността е и в открояването на всички онези типови случаи, които демонстрират *отклонение* и *неподчинение* на установяваните след множество задълбочени проучвания на огромен фразеологичен материал закономерности и характеристики.

Съществуващата възможност от подвеждане към фалшива вариантност увеличава вероятността от заблуди и неприятни грешки особено при превод на фразеологията от един език на друг. Паронимията вътре във всяка фразеологична система, която може да остане скрита зад привидната вариантност, е сериозен проблем при усвояването и употребата на фразеологичните единици, както и при превод. Затова винаги отправен момент трябва да бъде точното установяване на семантиката на изразите. При представянето им във фразеологичен речник (едноезичен тълковен и двуезичен) задължително трябва да се съпътстват от дефиниции на значението (значенията) им. В такъв речник фразеологичните варианти трябва да се дават в отделни заглавки, което е своеобразен акцент върху фразеологичното богатство на езика, върху използваните образи – метафори, но и условие за повече внимание за разграничаване на варианти, пароними, синоними и на различни по форма и семантика фразеологизми.

*

В заключение може да се отбележи:

Компонентната (лексикалната) замяна реализира същинската, действителната фразеологична вариантност. Тя има своя логика (по синонимни връзки, асоциативни връзки, влияние на фразеологичната семантика при допускането на компонента-заместител) и вътрешна закономерност (диктат на семантика и метафоричен образ при запазване на фразеологичната тъждественост в цялата евентуална верига от варианти).

В известен смисъл вариантността е ограничена и установена от езиковата традиция. Самите фразеологични варианти са също устойчиви образувания и се възпроизвеждат наготово в езика. Вариантността е едно от проявленията на системността във фразеологията.

Вариантността предоставя възможности за изразяване на засилена експресия, за актуализиране и нюансиране на аксиологичния елемент, за по-

адекватно вписване в стилистиката на контекста и речевата ситуация, където биват употребени.

Приемането на идеята за вариантност при фразеологичните единици дава перспектива на фразеологичните изследвания в диахронен и в ареален план, разширява основата при съпоставителните проучвания.

Наличието на фразеологични варианти (и синоними) показва богатство на езика, творческа инвентивност, тънка наблюдателност, богата и жива асоциативност и непрекъснат стремеж към различен експресивно-оценъчен изказ. Вариантността свидетелства за това, че фразеологичната система е жив и многолик организъм, често изненадващ с трудности и с отклонения.

Вариантността изисква особено внимание, тъй като поражда трудности не само от теоретичен характер (разграничаване на варианти (същински или фалшиви), синоними, пароними или различни по форма и семантика фразеологизми), но и от практически характер (при усвояване, употреба и превод на фразеологични единици).

Библиография

Калдиева-Захаријева 2005: Калдиева-Захаријева, Ст., *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Калдиева-Захаријева 2013: Калдиева-Захаријева, Ст., *Българска фразеология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Краморенко 1961: Краморенко, Г. И., *Фразеологические варианты в идиоматике современного немецкого языка*. Учебное пособие (55 с.) Смоленск.

Кунин 1967: Кунин, А. В., Фразеологическая вариантность и структурная синонимия в современном английском языке. // *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе*. Вологда: Северо-Западное книжное издательство, с.146–152.

Мокиенко 1980: Мокиенко, В. М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа.

Ничева 1987: Ничева, К., *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство.

Проблеми 1968: Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. Вып. 1, 1968 (354 с.); Вып. 2, 1972 (205 с.) Тула: газ. „Коммунар“.

Спасова-Михайлова 1963: Спасова-Михайлова, С., Фразеологични варианти и фразеологични синоними. // *Славистичен сборник*. София: Изд. на БАН, с. 235–250.

Спасова-Михайлова 1965: Спасова-Михайлова, С., Фразеологични варианти с общ компонент съществителното език. // *Български език*, № 4-5, с. 327–340.

Спасова-Михайлова 1978: Спасова-Михайлова, С., Пътица за създаване на фразеологични варианти. // *Въпроси на българската лексикология*. София: Народна просвета, с. 133–145.

Чернышева 1970: Чернышева, И. И. *Фразеология современного немецкого языка*. Москва: Высшая школа.

Чолакова 1967: Чолакова, Кр., Към въпроса за формата на фразеологичната единица. // *Известия на Института за български език*, XV. София: Изд. на БАН, с. 139–181.

Чолакова 1968: Чолакова, Кр., За някои видоизменения във формалната структура на фразеологичните единици. // *Известия на Института за български език*, XVI. София: Изд. на БАН, с. 703–711.

Lengert 2001: Lengert, Joachim, „Phraseologie“. In Holtus G., M. Metzeltin, Ch. Schmitt (Hrsg.), *Lexikon der romanistischen Linguistik. Geschichte des Faches Romanistik. Methodologie (Das Sprachsystem)*. Tübingen: Max Niemeyer, p. 802–853.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

DOMENII DE ÎMBOGĂȚIRE A VOCABULARULUI ACTUAL DIN LIMBILE ROMÂNĂ ȘI BULGARĂ

Rumyana LYUTAKOVA

The present paper deals with the thematic spheres of the recent Romanian and Bulgarian lexicon enriched by neologisms in the latest period of the evolution of the two languages, i.e. the time after 1989 until now. The new vocabulary of the two languages (lexical units, fixed word combinations or new meanings; loanwords, loanshifts and loan translations or newly coined words) is distributed by areas, such as: Politics and Society, European Integration, Economy and Finance, Education, Health, Information and Communication Technologies, Culture and Arts, Everyday Life, Sports etc. Taking into consideration the same extralinguistic context, a lot of common features have been observed: identical thematic groups comparable by their size, appearance of analogical new concepts, lexicon internationalization. In certain cases there are some particularities which are due to a concrete linguistic decision each language has made: a borrowing or a loan, a new lexical unit or a new meaning, a specific concept, a stylistically marked item, etc.

Key words: new vocabulary, neologisms, domains of activity, Romanian, Bulgarian

Pentru clasificarea neologismelor pot fi aplicate mai multe criterii: se iau în considerare originea sau structura lor, gradul de noutate sau de integrare în limbă etc. În prezentarea de față vom aplica abordarea onomasiologică, împărțindu-le în funcție de apartenența la principalele domenii de activitate. Acestea din urmă sunt numite în lucrările bulgare recente de specialitate *sfere conceptuale*, (Lexicologia bulgară 2013: 420, Blagoeva 2013: 280-282), devenind baza pentru studierea lexicului actual în plan cognitiv. Procesele de îmbogățire a vocabularului reflectă modificările imaginii lingvistice și pot fi interpretate drept „o oglindă lingvistică” a vieții de astăzi (Perniška 2010: 4). Prin urmare, este de așteptat ca neologismele să apară tocmai în sferele care au înregistrat cea mai mare dezvoltare a culturii materiale și spirituale a societății.

Folosim aici termenul de *neologism* în sensul care i se atribuie în terminologia internațională, și anume cu cel de „unitate lexicală – semnificant, semnificat sau reuniunea celor două – care a apărut recent” (DSL: 326), și nu cu accepția specifică lingvisticii românești de „împrumut pătruns în limba română în

perioada modernizării”¹. Așadar, în cadrul neologismelor includem aici, pe de o parte, împrumuturile, calcurile și creațiile interne, iar pe de alta, neologismele lexicale, semantice și frazeologice apărute în perioada actuală, ad. după sfârșitul anului 1989²,

Transformările profunde ale vieții sociale, politice și economice din România și Bulgaria intervenite în ultimul deceniu al secolului al XX-lea și până astăzi, procesul globalizării, dezvoltarea vertiginoasă a tehnicii, comunicării și tehnologiilor informaționale, deschiderea țărilor noastre spre Occident, reorientarea valorilor - toate acestea condiționează modificarea sferelor conceptuale legate de procesele respective. Completarea limbajelor se datorează ori necesității de desemnare a conceptelor nou apărute, ori tendinței de redenumire a unor noțiuni cunoscute din realitatea modernă. Având în vedere faptul că situația extralingvistică a ambelor limbi în discuție este aproape identică, delimităm următoarele domenii de activitate ale căror vocabular s-a îmbogățit considerabil în ultimele decenii:

1. Domeniul politico-social

Este unul dintre cele mai dinamice domenii, care a înregistrat o îmbogățire extraordinar de activă. Realitatea extralingvistică reflectată în lexic constă în schimbarea modelului politic, tranziția spre o democrație pluralistă, creșterea participării cetățenilor în viața societății, substituirea ideologiei dominante, integrarea în structurilor europene și euroatlantice, reorientarea atitudinilor sociale. Mutațiile în domeniul politic decurg în contextul unei mari dinamici pe plan internațional, între care globalizarea politică, economică și culturală, manifestările terorismului mondial, conflicte armate în diferite colțuri ale lumii.

1.1. Procese, fenomene și tendințe legate de democratizarea sistemului social-politic:

rom.: *antibășist/ antibășescist, anticorupție, antieuropean, antiglobalist, antimafia, ARD, atlantist, bipolaritate politică, CDR, clasă politică, clientelist, colegiu uninominal, contramiting, contraprotestatar, credibilitate, cumpărare de voturi, decident, decomunizare, a descretiza, desovietizare, dezideologizat, disident (adj.), *electorat³, exit-poll, eurooptimist, europenist.FSN, grevă japoneză, guvern din umbră, *imagine, hiperpolitizare,*

¹ De exemplu, definiția dată de Theodor Hristea în *Sinteze de limba română* este următoarea: „În lingvistica românească sunt socotite neologisme în special împrumuturile pe care româna le-a făcut din limbile apusene ori direct din latină pe cale savantă... Orice cuvânt așa-zis internațional trebuie considerat neologism, indiferent de vechimea lui în limbă” (Hristea 1984: 50-51).

² Menționăm că prin *vocabular actual* înțelegem lexicul perioadei de după decembrie 1989, accepția termenului fiind precizată de Avram 1997: 3, Guțu-Romalo 2005: 252, Stoichițoiu-Ichim 2006: 11).

³ Am marcat prin asterisc (*) neologismele semantice, ad. sensurile noi adăugate conținutului semantic al unor cuvinte existente mai demult în vocabular, așa cum s-a procedat în cele două dicționare ale cuvintelor recente din limba bulgară (PHДЗ (2001) и PHД (2010).

*lanț viu, lobbyism, lustrație, multipartidism, nesupunere civică, ordonanță de urgență, PDL, *picheta, PNL, PNȚCD, populist, postcomunism, postdecembrist, postrevoluționar, posttotalitar, prag electoral, prezidențiabil, PRM, proatlantic, PSD, PDSR, *revoluție, securist, stat de drept, societate civilă, a transparentiza, *transparență, *tranziție, UDMR, uselist, USL, vot uninominal;*

*bulg.: антиглобалист, антиевропеец, антикорупционен, антикостовист, антимафия, Атака, атлантик, БСП, ВМРО, ГЕРБ, глобалист, гражданско неподчинение, гражданско общество, двуполусен модел, деидеологизиран, декомунизация, десъветизация, дисидентски, ДПС, ДСБ, еврооптимист, едномандатен избирателен район, екзитпол, *електорат, електронно правителство, жива верига, имидж, импийчмънт, клиентелистки, контрамитинг, контрапротестиращ, купуване на гласове, лобизъм, лустрация, многопартийност, натовец, политическа класа, популистки, посткомунизъм, посттоталитарен, правителство в сянка, правова държава, *преход, проатлантик, *прозрачност, процентна бариера, разсекретявам, рейтинг, свръхполитизация, СДС, седесар, символична стачка, симеоновист, следде-сетоноемврийски, символична стачка, социлидер, тройна коалиция.*

Pe lângă termenii cu valoare denotativă, vocabularul politic s-a împestrit cu numeroase unități marcate expresiv, adesea metaforice, purtând de obicei o conotație negativă și care exprimă părerile vorbitorilor cu privire la personalități sau fenomene concrete. Majoritatea acestora sunt caracteristice doar uneia dintre limbi, întrucât se referă la un concept specific sau la o atitudine proprie:

*rom.: aparatcic, *baron, *bulgarizare, ceaușism, ceaușist, cosmetizare, cotrocenizare, criptocomunism, culturnic, democratură, dosariadă, epurare politică, *golan, gulag, kaghebig, mâini murdare, mineriadă, mitingism, navetist politic, nomenclatură, nomenclaturist, oameni de bine, *oligarh, paliere ale puterii, partidocrație, partinizare, pomană electorală, răspândac, securism, spectacol politic, turism electoral, umbrelă politică;*

*bulg.: апаратчик, бананизация, безхаберие, *борчески, бръмбаргейт, вождизъм, дебел врат, етажи на властта, живковизъм, живковистки, замена, избран туризъм, катгист, *калка, козметични промени, компромат, компроматна война, лагер на смъртта, *мута, мутризация, *номенклатура, номенклатурчик, обръч от фирми, *олигарх, отлюспвам се, партизация, партокрация, политическа чистка, политически хамелеон, политически чадър, реститутка, силова групировка, соц, соцвалута, соцпропаганда, чалгизация.*

1.2. Procesе, феномене și активісти ай unor mișcări caracteristice situației politice mondiale:

rom.: *al-qaedist, CSI, enclavizare, fundamentalism, globaliza, interetnic, intifada, islamist, iugoslavizare, jihadist, kosovar, kosovizare, mondialist, mujahedin, primăvara arabă, purificare etnică, putinism, revoluția de catifea, revoluția portocalie, saddamist, salafism, superputere, taliban, talibanizare, tiermondist, tigrу asiatic, transatlantism, wahhabiți*;

bulg.: *азиатски тигър, алкайдист, анклавизация, арабска пролет, глобализирам, глобалистки, джихадист, етническо прочистване, интифада, ислямист, косовар, косовизация, междуетнически, муджахидин, нежна революция, ОНД, оранжева революция, путинизъм, саддамистки, салафизъм, суперсила, талибан, талибан-изация, трансатлантизъм, уахабити, фундаментализъм, югоармия, югоембарго, югокриза*.

2. Integrarea europeană

Aderarea concomitentă, în anul 2007, а celor două țări la UE, pregătirile îndelungate și eforturile depuse pentru alinierea deplină la structurile europene și pentru absorbția fondurilor europene reprezintă premisele unor procese paralele în constituirea terminologiei europene române și bulgare. Aceasta este alcătuită exclusiv din internaționalisme, având ca sursă limbile engleză și franceză, prin împrumut sau prin calchiere structurală sau semantică.

rom.: *acquis comunitar, armonizare а legislației, autoritate contractantă, autoritate de management, axă prioritară, BERD, capitol de negociere, carte albastră, clauză de salvagardare, *coeziune, comitologie, *comunitar, conectivitate, coridor de transport, *directivă, Europa cu două viteze, euroalegeri, europarlamentar, europenizare, euroraпорт, euroregiune, extracomunitar, *foaie de parcurs, fonduri structurale, MCV (mecanismul de cooperare și verificare), (misiune de) peer review, Parteneriat Estic, perioadă de programare, preaderare, program operațional, schemă de granturi, spațiul Schengen, subsidiaritate*;

bulg.: *възлагащ орган, грантова схема, *директива, ЕБВР, евроатлантически, евродепутат, еврозона, евроинтеграция, еврокомисар, Европа на две скорости, европарламентарен, европеизация, евроразширяване, еврофинансиране, еврочленство, извънобщностен, Източно партньорство, комитология, *кохезионен, механизъм за сътрудничество и проверка, оперативна програма, партньорска проверка, политика на сближаване, право на ЕС; преговорна глава, предпазна клауза, предприєдинителен, приоритетна ос, програмен период, *пътна карта, *свързаност, синя карта, структурни фондове, субсидиарност, *транспонирам, транспортен коридор, управляващ орган, хармонизиране на законодателството, шенгенско пространство*.

3. Sectorul economic și financiar

Perioada din sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea este marcată în Bulgaria și România de trecerea la economia de piață, de introducerea unor noi mecanisme, forme și structuri economice și a unor noi profesii, de relațiile cu instituțiile financiare internaționale, de globalizare, de aprofundarea crizei economice mondiale. Apar neologisme și în domeniul afacerilor bancare și al comerțului:

rom.: *achiziție publică, acord standby, audit, bancomat, beneficiar de credit, bonus, brand, bugetar (s.m.), card de credit, cod de bare, (companie) multinațională, coș de consum, cotă unică (de impozitare), credit de consum, credit neperformant, dealer, a dezetatiza, distribuitor, e-banking, economie subterană, externalizare/outsourcing, fixing, franciză, hipermarket, IMM (întreprinderi mici și mijlocii), leasing, a lista, macroeconomist, mall, managerial, microcreditare, obligatar, off-shore, overdraft, parteneriat public-privat, piață interbancară, portofoliu de investiții, privatizare, postprivatizare, promoție, retailer, showroom, a sponsoriza, RON, TVA;*

bulg.: *аутсорсинг, банкомат, баркод, бонус, брейди облигации, бренд, валутен борд, ДДС, дилър, дистрибутор, електронно банкиране, инвестиционен портфейл, кредитна карта, кредитополучател, лизинг, листвам, лош кредит, малък и среден бизнес, макроикономист, междубанков пазар, мениджърски, микрокредитиране, мол, мултинационална компания, надзорник, обществена поръчка, овърдрафт, одит, офшорен, плосък данък, потребителска кошница, потребителски кредит, приватизация, промоция, публично-частно партньорство, раздържавявам, реституция, сива икономика, следприватизационен, спонсорирам, стендбай споразумение, фиксинг, франчайзинг, хипермаркет, шоурум.*

4. Sistemul sanitar și medicina

În acest grup tematic includem atât termenii referitori la reformele sistemului sanitar, cât și numele unor boli descoperite recent, ale unor metode moderne de tratament, denumirile unor diverse terapii sau proceduri tămăduitoare influențate de medicina netradițională:

rom.: *aromoterapie, asistență extraspitalicească, bilet de trimitere, blister, bracket-uri, celule stem, CNAS - Casa asigurărilor de sănătate, DRG - grupuri înrudite de diagnostic, e-sănătate, gripă aviară, hospice, iridodiagnostic, malpraxis, mamă-surogat, medic de familie, paramedic, răsoterapie, reiki, screening, stent, stimulent imunitar, Su Jok, traseu clinic, vacă neună, viagră;*

bulg.: ароматерапия, блистер, брекети, виагра, джипи, доболнична помощ, електронно здравеопазване, здравноосигурителна каса – НЗОК, имуностимулатор, ирисодиагностика, личен лекар, луда крава, клинична пътека, *направление, парамедик, птичи грип, реимбурсиране, рейки, смехотерапия, скрининг, стволови клетки, стент, су-джок, сурогатна майка, хоспис.

5. Educația și învățământul

Învățământul este, de asemenea, supus reformelor, generându-se astfel noțiuni noi, reprezentate în vocabular prin următoarele unități:

rom.: abandon școlar, *acreditație, after-school, curricula, *departament, evaluare națională, *extensie universitară, extracurricular, finanțare „per capita”, interactiv, învățământ la distanță – IDD, master, masterand, masterat, postdoctoral, (punct de) credit, sistem dual, *tutore;

bulg.: *акредитация, алумни, външно оценяване, *департамент, делегиран бюджет, дистанционно обучение, дуална система, интерактивен, кампус, *кредит, магистрант, *магистратура, *мобилност, отпадане от училище, постдокторски.

6. Tehnologia informației și a comunicațiilor

Dezvoltarea rapidă a tehnologiei, crearea de produse informatice tot mai sofisticate, pătrunderea calculatoarelor și a mijloacelor de comunicare în viața și în munca fiecăruia, schimburile intense de informații ne aduc o serie de noutăți în plan lingvistic care intră foarte repede în limbajul curent. Grupul în discuție ocupă primul loc din punct de vedere numeric al neologismelor, majoritatea lor fiind de proveniență engleză. Atât româna, cât și bulgara preferă împrumutul de termeni din cauza facilității, rapidității și caracterului lor internațional, dar nu sunt puține exemplele de calcuri, mai ales semantice, care se caracterizează prin mai multă transparență în limbile receptoare.

6.1. Domeniul informatic

Încadrăm în această subcategorie unități neologice referitoare la operarea calculatorului și pătrunderea acestuia în viața de zi cu zi:

rom.: administrator de rețea, *antivirus, *aplicație, bandă largă, bluetooth, a browsa, bug, carte electronică/ e-book, casetă de dialog/*fereastră, cititor², a *comprima/*arhiva, *cursor, a da click, desktop, director³, *driver, *editor de texte, emotigramă, *fereastră, *fișier, folder/*dosar, gamer, gigaoctet/gigabyte, *iconiță, imprimantă, a *instala, iPod, IT-ist/ calculatorist, joystick, laptop, *memorie, modem, mouse, mp3, *navigator/ browser, notebook, operare PC, periferic², placă de bază, placă de sunet, placă video, print, proiector

*multimedia / videoprojector, router/ ruter, a *salva, screensaver, scana, server, sistem de operare, slide, slide show, stick, suport electronic, *tabletă, tehnologia informației/ IT/ TI, toner, touchscreen, a updata, a upgrada, USB, wallpaper, WORD, writer;*

bulg.: айпод, *антивирус, блутут, браузам, браузер, бѣг, *българизация, видеокарта, геймър, гигабайт, десктоп, джойстик, диалогов прозорец, директория, драйвър, дънна платка, електронен носител, електронна книга, записвачка, звукова карта, емотикон, *иконка, *инсталирам, интерфейс, информационни технологии/ IT, кликвам, *компресирам/ *архивирам, компютърна грамотност, компютърджия, курсор, лаптоп, *мишка, модем, мултимедиен проектор, ноутбук, операционна система, *памет, *периферия, *приложение, принтер, *прозорец, разпечатка, рутер, сейввам, системен администратор, сканирам/ скенирам, скрийнсейвър, слайд, слайдшоу, сканирам, сървър, таблет, *тапет, текстообработваща програма, тонер, файл, флашка, фолдър/ *папка, широколенгов, четец, ъпгрейдвам, ъпдейтвам, mp3, USB, WORD).

6.2. Sectorul comunicațiilor

6.2.1. Apariția rețelelor globale de calculatoare a modificat modul de comunicare între oameni introducând în limbă cuvinte și sensuri de tipul:

rom.: a accesa, a rond/ at, atac cibernetic, bibliotecă online, blog, blogger, a chata, chatroom/ cameră de chat, comunicațional, *cont, cyberspațiu, a *descărca /a *trage, design web/ web design, *domeniu, e-mail/ mail/ poștă electronică, Facebook, fișier atașat/ *atașament, *forum, hacker, internaut, internet, a *încărca, link, motor de căutare, a *naviga, on-line/ online, parolat, *portal, a posta, *pagină, provider/ furnizor de internet, publicație electronică, rețea de socializare, site, Skype, spam, torrent, *virtual, Wi-Fi/ wireless;

bulg.: акаунт, блог, блогър, *виртуален, домейн, електронно издание, имейл/ мейл/ електронна поща, интернет, *качвам, кибератака, киберпространство, *комуникационен, кълъмба/ ет, линк, онлайн, онлайн библиотека, *портал, поствам, прикачен файл/ атачмънт, провайдер/ интернет доставчик, сайт, *свалям/ *тегля, Скайп, социална мрежа, спам, *страница, *сърфирам, торент, търсачка, уайфай/ уайърлес/ Wi-Fi, уебдизайн, Фейсбук, *форум, хакер, чатрум, чатя..

6.2.2. Alte mijloace de telecomunicații:

rom.: *butona, card/ cartelă SIM, căsuță vocală, companie de telecomunicații, a da un beep, fax, handsfree, iPhone, *încărcător, MMS, operator mobil, pager, roaming, smartfon/ smartphone, SMS, tehnologie inteligentă, teleconferință, (telefon) mobil/ GSM, (tip de) abonament, touchscreen, videoconferință;

bulg.: абонаментен план, айфон, видеокоферентна връзка, гласова поща, есемес/ SMS, емемес/ MMS, зарядно (устройство), клипам, мобилен оператор, мобилен

(телефон)/ джисесем/ GSM, пейджър, роуминг, симкарта/ SIM-карта, смарттехнология, смартфон, телекомуникационна компания, телеконференция, тъчскрийн, факс, хендсфри, цифровизация.

7. Arta și cultura

Noile concepte din această sferă sunt relativ mai puține, cu toate că și aici se poate observa o extindere, mai ales în domeniul culturii de masă – muzica pop și cinematografia.

7.1. Muzica

rom.: *black metal, bonus track, chart, clăpar², *compilație, DJ, etno-jazz, evergreen, frontman, keyboard, heavy metal, hip-hop, house, înregistrare demo, karaoke, latin-jazz, maxi-single, megaconcert, megahit, metalist, *mixa, muzică etno, (muzică) latino, pop-folk, *preluare/ (versiune) cover, R&B, rap, rapper, rave, remix, rockist, salsa, scratch, soundtrack, tehno, thrash metal;*

bulg.: *арендби, *банда, блекметъл, бонустрак, демозапис, диджей, евъргрин, етноджаз, етномузика, кавър (версия), караоке, кийборд, кийбордист, *компиляция, латино(музика), латиноджаз, максисингъл, мегахит, мегаконцерт, металист, миксирам, попфолк, рейв, рап, рапирам, рапър, ремикс, рокаджия, салса, саундтрак, скреч, техно, траш метал, фронтмен, хаус, хевиметал, хип-хоп, хип-хопър, чарт.*

7.1. Arta cinematografică

rom.: *(film de) *acțiune, anime, blockbuster, casting, coproducător, erou de acțiune, *fantezie/ fantasy, film porno, hit cinematografic, horror, multiplex, *nominalizare, psihothriller, remake, *sezon, sitcom, superproducție, telenovelă, thriller, trailer²;*

bulg.: *аниме, блокбъстър/ касов филм, екшън, екшънгерой, кастинг, кинохит, копродуцент, латиносериал, мултиплекс, *номинация, порнофилм, психотрилер, римейк, сапунен сериал/ сапунка, *сезон, ситком, суперпродукция, трейлър, трилър, фентъзи (и в литературата), филмфест, хорър.*

7.2. Alte arte, viața culturală, divertisment

rom.: *bingo, body-painting/ body-art, chick-lit, cultură pop, flashmob, festival al berii, galerist, graffer, *instalație, manager de artă, noaptea (albă) a muzeelor, origami, performance, piano bar, rotarianism, selfie, spectacol/ concert tribut, top-model, underground, videoclip;*

bulg.: *артмениджър, бинго, бирфест, бодиарт/ бодипейнтинг, видеоклип, *инсталация, галерист, графитист, ноц на музеите, оригами, пиано бар, попкултура, пърформанс, ротарианство, *реплика, селфи, топмодел, трибют, флашмоб, чиклит, ъндърграунд.*

7.3. Mass-media – presa scrisă și audiovizuală:

rom.: **audiență, audiovizualul, autoreglementare, briefing, camera știrilor, CNA (Consiliul National al Audiovizualului), columnist, cortină mediatică, interviu în exclusivitate, media, mediatic, a mediatiza, paparazzo, partener media, peopletmetru/ peopletmeter, *presă, prime-time, spațiu mediatic, știrist, tabloid, talk-show, telecumpărături, telerealitate/ reality-show, teleshop, a ultramediatiza;*

bulg.: *брифинг, гледаемост, ексклузивно интервю, електронни медии, информация завеса, колумнист, медиен, медиен партньор, медийно пространство, медия, *новинар, нюзрум, папарак, пийпълметрично устройство, праймтайм, *пreekспонирам, риалити (шоу), саморегуляция, СЕМ (Съвет за електронни медии), слушаемост, таблоид, телевизионер, телешоп, токишоу.*

7.4. Publicitatea și relațiile publice:

rom.: *advertising, advertorial, banner, copywriter, creator de imagine, flyer, grupaj publicitar, logo/ *siglă, publicitar² (subst.), pachet promoțional, *panotaj, relații publice/ PR, *slogan, suport publicitar, teaser;*

bulg.: *банер, билборд, имиджмейкър, копирайтер, лого, пиар, промоционален пакет, рекламен блок, рекламист, рекламно лице, рекламодател, рекламоносител, слоган, спот, тийзър, флайър.*

8. Viața cotidiană

Modernizarea vieții ne-a adus un șir de noutăți generatoare de o îmbogățire considerabilă a vocabularului legat de viața cotidiană. Impresionează faptul că aici predomină neologismele lexicale.

8.1. Obiecte de menaj, aparate electrocasnice, amenajarea locuinței, jucării:

rom.: **absorbant, aparat de vafe, autocolant, balsam de rufe, barbecue, barbie, *blat, blender, brichete ecologice, burete din fibră, cabină de duș, compact-disc/ CD, cuptor cu microunde, dedurizator, dispenser, (dispozitiv) anticâini, distrugător de documente, dressing, drujbă, DVD player, electrocasnice albe/ negre, electrocasnice încorporabile, fibran, fibră de sticlă, friteuză, gips-carton/ rigips, interfon pentru bebe / babyphone, jacuzzi, lampă aromatică, lumânare pastilă, *marsupiu, mașină de spălat vase, mop, motocoasă, motoferăstrău, pampersi, parchet laminat, peleți, PET, plafon suspendat, player,*

*playstation, plici², prăjitor de pâine/ toaster, presă / storcător de citrice, a *reabilita, recorder, robot de bucătărie, robot telefonic, set fondue, sling, *spot (LED), tamagochi, tâmplărie PVC, televiziune prin cablu/ prin satelit, televizor cu plasmă/ *plasmă, *telecomandă, temporizator²/ timer, termopan, top (de) saltea, transformer, țigară electronică, videocameră/ cameră video, walkman, yo-yo, y tong, zoom;*

*bulg.: аромаламна, барбекю, барби, бебефон / бейбифон, блендер, бяла/ черна техника, видеокамера, гипсокартон/ гипсофазер, гофретник, джакузи, дивиди плейър, диспенсър, *дистанционно (управление), духалка, душкабина, екобрикети, електронна цигара, зуум, итонг, йо-йо, кабелна/ сателитна телевизия, *кенгуру, климатик, комарник, компактдиск/ CD, кухненски робот, кучегон, ламинат, *луничка/*spot, микровълнова печка, mop, мухобойка, окачен таван, *омекотител, памперси, пасатор, ПВЦ/ PVC дограма, пелети, плазмен телевизор/ *плазма, плейстейшън, плейър, рекордер, *санирам, слинг, стикер, стъклопакет, (съдо)мийна, таймер, тамагочи, телефонен секретар, теракол, топматрак, тостер, трансформер, уокмен, уреди за възраждане, (уред за) фондю, фибран, фиброгъзба, фибростъкло, фризер, фритюрник, цитрус преса, чаена свещ, чопър, *шредер.*

8.2. Transport, circulație și vehicule auto

Includem aici acele neologisme semnificatele cărora le constituie diferite mijloace de transport, noi condiții de circulație sau noi forme de călătorie, noutăți din domeniul tehnicii auto:

*rom.: ABS, airbag, antemergător² (subst.), antiparcare, antiradar²(subst.), asigurare (auto) CASCO, ATV, autorulotă, bicorp/ hatch-back, casă auto, cimitir auto/ de mașini, climatronic, companie low-cost, cosmetice auto, crossover, decapotabilă²(subst.)/ cabrio, dispozitiv de imobilizare, drift/ derapaj controlat, drifta, drive test/ test drive, dubiță, ESP, facelift, hayon, *hibrid, minifurgonetă, monovolum, MPV, navigator² (subst.), offroad, parcare „Park and Ride”, partajare de mașină, pistă de biciclete, *platformă, programul „Rabla”, rovinietă, snowmobil, spoiler, SUV, timbru de mediu, tunat, tuning, *vinietă;*

*bulg.: (авто)каска, автокозметика, автокъща, автоматик, автоморга/ автогробница, антипаркинг, антирадар, АТВ, буферен паркинг, ван, велоалея/ велопътека, *винетка, дрифт, дрифтля, ербег, имобилайзер, кабрио, кросоувър, кемпър, климатроник, легнал полицай, лоукост/ нискотарифна компания, миниван, маршрутка, *навигация, *паяк, пилотка, офроуд, синя зона, снегомобил, споделено пътуване, спойлер, тестдрайв, толтакса, тунинг, тунингован, фейслифт, хечбек, *хибрид; ABS, ESP, MPV, SUV;*

8.3. Moda și îmbrăcăminte

Categoria cuprinde atât denumirile unor noi țesături și obiecte de îmbrăcăminte, cât și termeni din domeniul modei:

rom.: adidași, bandă arici, bermudă, body, boxeri, casual, cod vestimentar/ dress code, grunge, haine de firmă, haute couture, lycra, microfibră, organză, piele ecologică, polar²/ polartec, prêt-à-porter, stretch, tanga/ string, T-shirt, top², unisex, vintage;

bulg.: бермуди, боди, боксерки, бюстие, велкро (лепенка), винтидж, гръндж, дрескод, екокожа, кежуал, маркови дрехи, ликра, микрофибър, органза, откутур, полар, *прашка, прет-а-порте, промазка, стреч, суитшърт, тишърт, топ², унисекс;

8.4. Cosmetica

În zilele noastre se observă o mare activizare a sferei conceptuale legate de întreținerea frumuseții, de îngrijirea corpului și a feței, precum și de multe produse și proceduri cosmetice create în acest scop.

rom.: anticelulitic, anti-îmbătrânire, antiperspirant, aparat de bronzare/*solariu, autobronzant, botox, coafor stilist, cosmetice, *corector, (deodorant) stick, exfoliant (subst. și adj.), *exfoliere, factor de protecție solară, fotoepilare, gel de duș, gloss/*luciu (de buze/ păr), *gomaj/ peeling, infrasaună, *împachetare, lifting, lipoaspirație, manichiură franțuzească, mascara, parafango, piercing, produs stilizant, roll-on, salon de frumusețe, scrub, siliconată, *tester, *tonic, topcoat, ulei bronzant, unghii false;

bulg.: автобронзант, антиейдж, антицелулитен, афършейв, бодирепинг, ботокс, бронзант, демакиатор/демакиант, душ гел, *блясък/*гланц (за устни/коса), эксфолиант, эксфолиация, эксфолиращ, инфрачервена сауна, *коректор, липосукия, лифтинг, ноктопластика, парафанго, пилинг, пиярсинг, рол-он, салон за красота, силиконка, *солариум, стилизат, *стилист, тоник², топлак, скраб, *стик, слънцезащитен фактор, тестер, фотоепиляция, френски маникюр, хидроджет, хидромасаж.

8.5. Produse alimentare, băuturi

Pătrunderea în limbă a denumirilor de numeroase produse alimentare, preparate și băuturi, fructe și legume, caracteristice unor popoare mai apropiate sau mai îndepărtate este favorizată de creșterea fluxului de informații, de globalizare, de intensificarea turismului, de dezvoltarea magazinelor și a localurilor. Se poate afirma că vocabularul din această clasă este cel mai variat din punct de vedere etimologic, în comparație cu celelalte neologisme. Cuprinde preponderent internaționalisme de origine italiană, engleză, franceză, germană, spaniolă, japoneză, arabă ș.a. Creațiile interne sunt puțin numeroase, acestea fiind de obicei calchiate după modele străine sau generalizate, printr-o deplasare metonimică a unor denumiri comerciale.

rom.: băutură energetică, berea casei, broccoli, brunch, bruschete, burger/hamburger, cappuccino, *cereale/müsli, cheesecake, chiflă kaizer, dressing², draught, falafel, frankfurter, fresh, goji berry, guacamole, gyros, mascarpone, mocaccino, mozzarella, muffin, oregano, (pâine) *integrală, pomelo, quinoa, ravioli, roșii cherry, rucolă, salata aisberg, sana, shot, sushi, șaorma, tabasco, tiramisu, tofu, topping, zahăr brun;

bulg.: *багета, броколи, бърнч, брукети, бургер/хамбургер, гирос, годжи бери, гуакамоле, *джоб, дюнер, енергийна напитка, жива бира, земел, крекер, каперси, кафява захар, киноа, маскарпоне, мокачино, моцарела, мюсли, мъфин, равиоли, плескавица, помело, пълнозърнест (хляб), рукола, салата айсберг, суши, табаско, тирамису, топинг, тост², тофу, фалафел, фреш, чери домати, чийзкейк, шот.*

9. Domeniul sportiv

Limbajul sportiv actual s-a îmbogățit prin denumirile unor noi sporturi sau activități sportive, ale practicanților acestora sau ale altor obiecte din domeniu. Majoritatea lor provin din engleză:

rom.: *bandă de alergare, bicicletă eliptică, body building, bungee, callanetics, cardio, conducător de joc/playmaker, curling, darts, fereastră de transferuri, fitness, ganteră, golfer, jogging, kickboxer, luptător sumo, paralimpic, parapantă, petanque, pilates, play-off, rafting, *role, skateboard, snow-board, *spinning, squash, step-aerobic, stranier, stretching, tae-bo, tae kwon do, ultras, wildcard, zumba;*

bulg.: *бодибилдинг, бърнджи, бягаща пътечка, голфър, дартс, джогинг, дъмбел, зумба, каланетика, кардио, кикбоксър, кростренажор, кърлинг, параолимпийски, парапланер, петанка, пилатес, плеймейкър, плейоф, рафтинг, ролери, скейтборд, скуош, сноуборд, *спининг, степаеробика, стречинг, сумист, тае-бо, таекуондо, трансферен прозорец, уайлдкарт, ултрас, фитнес.*

În ambele limbi mai pot fi identificate alte domenii îmbogățite prin neologisme cum ar fi de exemplu ecologia, turismul, asistența socială, infracționalitatea și drogurile etc, care n-au fost incluse în expunere din cauza timpului limitat.

Pe baza materialului neologic adunat și organizat pe domenii de activitate, se pot desprinde următoarele concluzii în ce privește inventarul vocabularului actual românesc și bulgăresc:

Mulțumită situației extralingvistice analoage, în ambele limbi se observă domenii conceptuale identice de îmbogățire lexicală, comparabile ca mărime, neexistând o sferă în care într-una dintre limbi să fi apărut recent distinct mai multe unități.

Paralelismul considerabil al vocabularului actual din limbile română și bulgară se datorează înainte de toate introducerii unor noțiuni noi identice sau asemănătoare, dar și procesului intens de internaționalizare lexicală. Simetria este încălcată doar în cazul opțiunii diferite a uneia dintre limbi pentru a denota conceptele nou-apărute – împrumut sau calc, un lexem sau un sens nou. Deosebirile se observă în cazurile izolate de concepte specifice, de creare a unui nou semnificat pentru a denota un referent existent, la unitățile marcate stilistic sau atunci când corespondentul din cealaltă limbă a unui neologism a apărut mai devreme, neputând

fi considerat o unitate recentă. Particularitățile însă sunt mult mai puține și pot fi explicate prin motive concrete.

Bibliografie

Avram 1997: Avram, Mioara. "Vocabularul actual al limbii române", în: *Limbă și literatură română*, nr.3, 1997, București. p.3-5.

Blagoeva 2013: Благоева, Диана. „Динамика в концептосферата „Общество и политика“ в края на XX и началото на XXI в. (върху български и чешки езиков материал)”, в: *Проблеми на неологията в славянските езици*. София, АИ „Проф. Марин Дринов”, 2013, с. 277-319.

DSL – Bidu-Vrănceanu, Angela; Călărașu, Cristina; Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana; Mancaș, Mihaela; Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, Ed. Nemira, București, 2001.

Guțu-Romalo 2005: Guțu-Romalo, Valeria, *Aspecte ale evoluției limbii române*, Ed. Humanitas Educational, București, 2005, 300 p.

Hristea 1984: Hristea, Teodor, *Sinteze de limba română*. București, Ed. Albatros, 1984, 384 c.

Lexicologia bulgară 2013: *Българска лексикология и фразеология. Том 1, Българска лексикология*, Колектив, под ред. на Ем. Пернишка и Л. Крумова-Цветкова. София: АИ „Марин Дринов”, 2013.

Pernișka 2010: Пернишка, Емилия, „Новата лексика в българския живот – огледало на съвременния обществен живот”, в: *Български език и литература*, 2010, бр. 2, с. 3-15.

Stoichițoiu-Ichim 2006: Stoichițoiu-Ichim, Adriana, *Creativitate lexicală în româna actuală*, București, Ed. Universității din București, 2006, 379 p.

РНД: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска, *Речник на новите думи в българския език*, София: Наука и Изкуство, 2010.

РНДЗ:- *Речник на новите думи и значения в българския език*, под ред. на Ем. Пернишка, София: Наука и Изкуство, 2001.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

**ПЛУРАЛИЗЪМ ИЛИ АВТОРИТАРНОСТ – ЗА ДОКТРИНИТЕ
НА БРАШОВСКОТО ФИЛОЛОГИЧЕСКО ОБЩЕСТВО
ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.**

Надка НИКОЛОВА

Characteristic of the introduction of a language, corresponding to the communicative situation, was that the Brashov Philological Society scholars faced the decision on a language formation that would meet the new needs during the 1820s. The specific symbiosis between the traditional (but archaic) and the spoken (but highly variable in terms of dialects) language was not performed without certain standard-language doctrines. One of them is examined in the article, more precisely the pluralism of ideas.

Key words: Brashov philological society, pluralism, authoritarianism, standard language situation

Общоприето е в българската стандартология създаването на т.нар. Филологическо общество от началото на 20-те години на XIX в. в гр. Брашов да се смята за първия колективен опит да се решат фундаментални въпроси на новобългарския книжовен език. Широко коментирана е дейността на неговите членове, изяснена откъм факти е всяка тяхна стъпка, всеки материален резултат от писателската им активност, всеки важен или по-маргинален резултат от нея, последствията и резултатите от труда им. Ето защо в това отношение едва ли може да се добави нова интерпретация, нов щрих към вече написаното и казаното. Моята скромна задача с този текст е да обърна внимание върху една сравнително слабо коментирана страна от дейността им.

Ако основна цел на младите българи от Брашовския кръг е поставянето на основа за създаването на актуален книжовен език, то по същество тяхната практическа дейност е търсенето и намирането на избирателна стратегия за осъществяване на интервенция в съвременните им езикови формации (доколкото всяка дейност, свързана с книжовния език е

интервентна). Крайната цел – формирането на книжовен език от национален тип, който да съответства на новата комуникативна ситуация – предполага широка платформа от начинания, включващи подходите, с които се предприема осъществяването им. И те, доколкото имат отношение не към теоретичните филологически обосновки, а към конкретните стъпки, към инструментариума на езикотворните инициативи, са всъщност проявите на *книжовноезикови доктрини*.

Доктрината се описва като система от научни възгледи и принципи. Основните ѝ етапи обикновено протичат по идентичен начин – възникване, начално демонстриране пред научната общност, развитие, загуба на актуалност, отмиране. За време на възникване на доктрината по традиция се приема публикуването на програмен текст. В него авторът представя и обосновава своите схващания пред научната общност, предлага ѝ наименование и т.н. Да се очаква обаче осъзнаване на самата мисъл за доктрина при създаването на новобългарския книжовен език през 20-те години на XIX в., още повече пък на вербализирането и формулирането ѝ, е напълно необосновано като очакване. И ако създаването на теория е дело непосилно за времето при липсата на нарочна филологическа образованост, то това не означава, че младите ентузиасты пристъпват към идеята си без изяснени позиции за начините и конкретните мерки, с които да осъществят целите си. Те не са формулирани като доктрини, но написаното в края на Рибния буквар свидетелства, че книжовниците, обединени във филологическото общество, не подемат реализирането на своя замисъл без опора в традицията в това отношение. Всъщност те продължават положеното до тях, но на ново стъпало, който акт неслучайно дава основание на българските стандартолози да обявят дейността им за водораздел при периодизацията на историята на новобългарския книжовен език.

Понятието *езикова доктрина* е широко и има отношение към българския език като етнически, без оглед на типа езикова формация. През Възраждането тя включва диапазон от инициативи като налагането на българския език в училищното дело и в църквата (борбата за църковна независимост), като искането българският език да стане официален език в Османската империя и др. под. – последователни действия, които са били предмет на интерес в предишни авторски публикации¹. Намеренията на книжовниците от Брашовския кръг имат друг характер и са паралелни на този тип езикови претенции – те имат отношение към създаването на книжовен език и следователно са *книжовноезикови*. Най-открояващите се книжовноезикови доктрини от възрожденския период са *плурализмът* (или *липсата на авторитарност*) и *пуризмът*.

¹ Николова, Н. Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 2004, с. 77-123.

*
* *

През 20-те години на XIX в. влиятелните и състоятелни български търговци във Влашко, "членове на привилегированата гръцка търговска компания в Брашов, искат български учебници, по които синовете им да изучават матерния си език, и които стават вече стока, която се търси"¹. През 1821 г. Васил Ненович се заема със съставянето на българска граматика и български речник (изтълкуван по гръцки, руски и румънски), "но като не могъл да реши сам (курсив мой, Н.Н.) някои основни въпроси на езика и правописа, предложил да се образува за целта едно "Филологическо общество"². Така в първите десетилетия на XIX в. в гр. Брашов³ неколцина младежи се обединяват около идеята заедно да обсъждат въпроси, свързани с българския език. Това са *Васил Ненович*, *Петър Берон*, *Иван Селимински* (включил се през октомври 1824 г.), *Анастас Ст. Кипиловски* (присъединил се през пролетта на 1825 г.). За пряк съмишленник и продължител на каузата им се приема авторът на „Новий завет“ (1828) *Петър Сапунов*⁴, както и *Йордан Хаджигенович*⁵. Така се полагат основите на Брашовското филологическо

¹ Бояджиев, П. Васил Ненович и българската емиграция във Влашко. – Векове, 1983, 3, с. 52-60.

² Арnaudов, М. Българското книжовно дружество в Браила. 1869 – 1878. София: БАН, 1966, с. 10.

³ По това време днешният румънски град Брашов (тогава Кронщат) се намира в Хабсбургската империя и има почти поравно жители от немски, унгарски и румънски произход. В него през XIX в. се е намирала и значителна българска общност, живееща в квартала „Болгарсер“, вж. История на българите. Т. II. Късно средновековие и Възраждане. Отг. ред. Г. Марков. 2004, София: Знание, с. 479.

⁴ Енциклопедия на българската възрожденска литература. Отг. ред. И. Радев. Велико Търново: Абагар, 1996; Иванова, Д. Сакрално или простионародно: трудният избор на Петър Сапунов. – Велчева, Б., Д. Иванова. И от зазоряването тръгва денят... Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2010, с. 191 – 208; Иванова, Д. История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2012, с. 106.

⁵ Йордан Хаджигенович (или хаджи Йордан Генович, наречен от П. Берон „епитроп от страна на нашего народа“ в обръщението към „любезните единородни“ в края на Буквара) „е смятан за един от най-богатите членове на компанията“ (т.нар. „Гръцка търговска компания“ в Брашов), просъществувала от началото на XIX в. до 1850 г. – вж. История на българите. Т. II. Късно средновековие и Възраждане. 2004, София: Знание, с. 474; 479; вж. също и Бур, М. Писма на книгоиздателя Василий Н. Ненович в будапещенските архиви (1824 – 1826). – В: Известия на Института за литература. Книга XXI. София: 1972, с. 220, както и Иванова, Д. История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2012, с. 106.

дружество (1823-1825 г.)¹. Този опит за колективно решение на езикови въпроси всъщност дава верния тон в езиковото строителство по-нататък – те да се решават колективно, не от отделни налагащи мнения си личности, последвани от група, одобряваща и прилагаща предложенията им, т.е. авторитарно, а с постигане на общо съгласие чрез диалог. Диалогът помежду им е форма на *плурализма*: основен принцип на демокрацията, философска доктрина, според която се допуска едновременно и равноправно съществуване на множество от прояви и мнения, които се конкурират помежду си². По основния въпрос – книжовният език да се изгради на базата на говоримия език – между членовете му действително има пълно единодушие. Оказва се, че десетилетие преди възникването на моделите³ през втората четвърт на XIX в. има вече позиция по въпроса – макар че тя е заета от книжовници, намиращи се в чужда езикова и комуникативна ситуация, без интензивни контакти с други съмишленици, които биха могли да опонират. Въпреки че членовете на Филологическото общество водят оживени спорове, „при което много страст и педантична нетърпимост е проявявал преводачът Анастас Кипиловски“⁴, те споделят един общ възглед: прекият път към образованието е живият, говоримият език.

Неколцината възрожденци, жадуващи за българско образование, имат амбициозната задача да издадат българска граматика, речник и сравнителна граматика на четири езика, а така също и буквар, свещена история и христоматия с евангелски текстове за малките ученици. За съжаление, Обществото просъществува твърде кратко време, а от издателския му план излизат само последните три книги – „Буквар с различни поучения“ (1824, Брашов) на Петър Берон, „Священна история церковна от вехтия и новият завет“ (1825, Будин) на Васил Ненович и „Свещенно цветообрание“ (1825, Будин) на Анастас Кипиловски. Познавачите на съчиненията на тримата книжовници стигат до заключението, че езикът им има „еднотипен характер“⁵, което доказва, че са постигнали общо мнение.

Не намират обща позиция единствено по въпроса за означаването на вокала [ъ]. Ненович, който е технически редактор на Бероновия буквар и автор на издателската програма в края му, предлага вокалът да се означава с

¹ Преди да дойде в Брашов, Кипиловски участва в т.нар. Кишиневска група (1822-1825 г.), в която е и М. Кифалов; още от 1822 г. двете дружества са в тесни връзки.

² По Речник на българския език. Т. 12. София: АИ Марин Дринов, 2004, с. 587.

³ В българското езикознание намира разпространение терминът школа, който в повечето случаи се употребява по традиция. Формиранията, наречени с него, обаче не отговарят действително на изискването за школа, което разколебава употребата му. Вместо него тук се употребява терминът модел.

⁴ Арнаудов, М. Българското книжовно дружество в Браила. 1869-1878. София: БАН, 1966, с. 10.

⁵ Русинов, Р. Преводаческото дело на А. С. Кипиловски и българският книжовен език. – Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“. Фил. фак., т. 11, 1973-1974, кн. 1, с. 531-574, с. 540.

дъгичка над буквата *a* и над *ä* (малката носовка), когато е предшестван от мек съгласен. Кипиловски пък настоява да продължи опита на Кишиневската група, която използва чертица над двете букви. Различията им са смешно нищожни и всъщност са за правописа на един вокал, а не за основата на езика. Така ги окачествява и един от първите изследвачи на Дружеството М. Арnaudов, който смята че споровете са всъщност за “новия българския правопис”¹.

След 1825 г. инициативите на Филологическото общество заглъхват. Младите му членове поемат в различни посоки². Идеята да се решават езиковите проблеми колективно обаче остава. Самият П. Берон по-късно не забравя за намерението им да се създаде орган, който да се грижи за българския книжовен език. Чрез печата, чрез писма, лични контакти, финансова помощ (например на В. Стоянов, когото подкрепя материално и с контакти в Прага) той продължава усилията си да създаде Българско книжовно дружество. Васил Ненович пък се опитва заедно с Михаил Кифалов през 1831 г. да създаде Българско дружество.

Причина за разпадане на дружеството са не само материалните трудности, личностните конфликти и младостта на членовете му³ – това би било твърде повърхностно обяснение. Дейността им се разминава хронологично (с около 10 години) със създаването на съответната комуникативна ситуация, изискваща решаването на главния проблем, който поставят – структурната основа на новобългарския книжовен език. В предговора към Буквара си Петър Берон демонстрира амбицията да пише на говорим език – „както хортувами”⁴. Но той и съмишлениците му, дори да биха желали авторитарно да наложат възгледите си върху дейността на книжовници от същото време, не са имали необходимите предпоставки и условия. Най-важното обаче е, че в постигането на консенсус авторитарността им е била чужда. Т.напр. сигурно е, че въпреки разногласията относно отбелязването на вокала [ъ] – един от спорните моменти във възрожденския

¹ Което би било по-точно, ако се отнасяше до цялата азбука като състав и графична оформеност.

² Двама от тях продължават образованието си и се отдават на научна кариера: П. Берон постъпва в Хайделбергския университет и по-късно в Мюнхенския университет, за да следва медицина; И. Селимински се връща в България като учител в Сливен и Пловдив, но през 1840 заминава за Атина, където следва медицина, по-късно за Италия, където специализира.

³ През 1825 г. П. Берон и И. Селимински са на 26 г., В. Ненович – вероятно на същата възраст, А. Кипиловски – на 23 г., П. Сапунов – на 25 г.

⁴ Берон, П. Буквар с различни поучения. Брашов, 1824. Фототипно издание. София, 1964, с. 150-151.

правопис, Петър Берон се е чувствал особено близък и с Васил Ненович, и с Анастас Кипиловски, тъй като на с. 5-6 в буквара си дава препоръчителни библиографични бележки за техните книги. Дълго време те поддържат връзка чрез писма. Васил Ненович пък, като учител и депутат на българската емиграция във Влашко, подготвя много от условията за дейността на д-р Петър Берон по-късно¹. Това означава, че са изпитвали един към друг уважение и толерантност и не са смятали, че мнението на кой да е от тях е било по-стойностно от мнението на другия. От друга страна, след едногодишно учителстване в Брашов Иван Селимински открива в Сливен през 1824 г.² славянобългарско светско училище, в което набляга на обучението по български език³. Годишната на въвеждане на обучение по български език едва ли съвпада случайно с годината на отпечатване на Рибния буквар от неговия съратник и приятел от Брашов – няма съмнения, че е преподавал по него. Това е още едно свидетелство за поддържане на колективно мнение между бившите членове на Обществото.

За позициите на Иван Селимински през 20-те години се знае малко. Едва ли обаче те са били по-различни от по-късно кристализираните в трудовете му възгледи. „Частното винаги е част от общото като част от едно цяло. Затуй частта никога не е цялото, но докато в цялото се съдържа частта, в частта никога не се съдържа цялото“⁴ – с тези разсъждения д-р Иван Селимински, макар и необвързани с филологията и годините на съществуване на Брашовския кръг, демонстрира теоретичното преосмисляне на „проблемите за нравствеността“⁵. Това е една от ранните формулировки за новия тип образование (и политика), отразяващо нова етика: подчинението на частната пред обществената полза, игнорирането на авторското его в угода на общественото единение около общоприет замисъл, пробуждането на идеите за нравствен дълг. Концепцията за ново образование на нов език като част от „космополитната европоцентрична мрежа, в която нормативно, универсално и национално са основни идеологически възли“⁶, очертава националната рамка на книжовноезиковия проект, който се осъществява и чрез доктрината за плурализъм – за диалог и колективно решение.

Краткото времетраене на диалога на брашовската група има и друга една причина. Изграждането на новобългарския книжовен език не е безлична

¹ Вж. подр. Бояджиев, П. Букурещки съвременници на Петър Берон. София: ИК БАН, 2003.

² Според Ж. Атанасов годината е 1825, вж. Атанасов, Ж., М. Люлюшев и др. История на педагогиката и българското образование. Велико Търново: АСТА, 1993, с. 270.

³ Арnaudов, М. Селимински. Живот – дело – идеи. София: БАН, 1938, с. 122-123.

⁴ Селимински, Д-р И. Избрани съчинения. Ред. Н. Кочев, М. Бъчваров. София: Наука и изкуство, 1979, с. 55.

⁵ Калинова, М. Универсалната фигура на интелектуалеца през Възраждането. – Електронно списание LiterNet, 18.04.2010, № 4 (125).

⁶ Пак там.

абстракция, а активно мероприятие на живи хора, които са израсли в разнообразни социални и образователни условия и са имали свои конкретни интереси. Както историята е показвала нееднократно, ролята на субекта, на личността, на автора на замисъл, движение или на някакъв исторически акт, е изключително голяма. Субектът може да има различно самочувствие и поведение, да вижда света по толкова начина и нюанса, колкото личности съществуват. Все пак би могло де се обобщи, че има два основни вида поведение – силово и консенсусно. Изкушението чрез някакъв силов (авторитарен) акт да се наложи решение на въпроса за структурната тъкан на новия книжовен език, със сигурност е спождало българските книжовници от тази епоха. При липсата на условия за пълноценна за времето комуникация и на държавни институции обаче авторитетът е относително понятие. Един автор е бивал приет и популярен сред относително малък кръг единомишленици. Освен това рядко нашите автори са представители на големи социални групи (интелигенция, средна класа) или на други групи (литературни, книжовни)¹, рядко образованието им е било университетско – ето защо техният авторитет е бил доста крехък и те добре са съзнавали това. Те не са смеели да си присвоят правото да говорят от името на някаква група, още повече – да я поведат. И все пак: през втората четвърт на XIX в. твърде малко са книжовниците и всички онези, които се занимават с писаното слово, за да бъде поставен под съмнение ореолът им на авторитет. Мнозина от тях изповядват в предговорите на трудовете си, че изпитват *затруднение, тъй като нямат образец*. Така например в „Священное цветообрание“ (1825) Анастас Кипиловски пише, визирайки Петър Берон, че „един известен любородец“ е обявил неотдавна, че ще издаде българска граматика и речник, ала за негово „нещастие не ся напечатаха пред да напечатам аз (Кипиловски, бел. Н.Н.) тая книжка, за да ся помогна и на правилното правописание и правоглаголение нашего языка“ (с. XII).

Пример за съобразяване с езика на уважавани автори (на оригинални или преводни съчинения) е писмо на А. Кипиловски до Р. Попович (28 март 1828 г.), в което пише: „Имам голямо желание (не се съмнявам, че и вие трябва да го имате, доколкото знаете, че *един човек не струва нищо*) (курсив мой, Н.Н.), да прегледате и вие този мой превод², за да се възползвам от критиката

¹ Вж. подр. Вачкова, К. Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период). Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 2008, с. 94-139.

² Вероятно превода на „Кратко начертание на всеобщата история“ от И. Кайданов, издаден в Будин през 1836 г.

ви, която сигурно вие по-лесно можете да направите, защото всякога се намирате по-близко или, по-добре да кажа, плувате в необятността на езика, на който превеждам, докато аз стоя далече от неговия хоризонт”¹. Осем години по-късно, когато издава Историята на Кайданов, А. Кипиловски съобщава в уводната част за Райно Попович, на когото предстои да издаде превода на „Младий Робинзон”, следното: „Тойзи муж, заради достаточното си учение и в природният наш славеноболгарский язык внимателно привниквание можи да ни даде надежда, чи неговат щил в изражението ще захвати едно праздноместие на българското любословие. Дано и други йощи да последват неговат пример!” (с. Ъ). *Апелът към събратя по перо да последват примера* на преводачи като Р. Попович, чиято работа би могла да допринесе за формирането на новия книжовен език, е също израз на диалогичност.

В същото време, дали тон на приемственост и следване на образците, членовете на Брашовския кръг сами *стават модел за подражание* години след разпадането му. С призив да последва примера на Васил Ненович проявява желание за диалогичност Иван Богоров. Ето как коментира той на страниците на вестник „Българский орел” учебника на Хр.К. Сичан Николов „Болгарска аритметика..., Букурещ, напечатана у Йосифа Копаинига” (1845). В нея авторът отхвърля буквата ж (голям юс), на което Богоров реагира с мотива, че е потребна и за стария, и за новия ни език. Опирайки се на авторитета на В. Ненович, Богоров се обръща към Николов с аргумента: „Господине, ми нямами за тва слово добри дохватки само старите ни списания, нъ и от новите някое и друго, които ви не знаете, и така щете сторите добре да земите едно от тях, което е Священната история на г. В.Н. Неновича, нащампана в Букурещ още в 1825 л.”. Накрая обобщава: „Г. Николов, там никой не са е наел, нито ще са наеми да пише „противно правописание”, защото каквото видяхте г. В.Н. Ненович преди мен 21 година по-напред е писал с тва същото народно равнописание и без правда сте си подострили перото срещу г. Априлова и срещу другото, и ако си имате нещо на умът, то можете да са разумеете с вишечерченний г. Неновича, който след г. В. Беровича е писал и не е „исключил юса всеконечно”. Някой, ако е поискал (знаем ли, като българин) да помогне що годе за нашата книжнина, крив ли е той? За осъждане ли е? Вам, когато Ви сече разумът каква граматика трябва за нашът народ, защо не напишете? Тогава ми сми готови да Ви са преклоним, ако тя е за тва достойна, и да я проследим”. Нарочно приведеният дълъг цитат на Богоров е не само доказателство за значението на Брашовски кръг и на традицията, която създава с авторитета си. Той илюстрира самата идея – авторитетът на авторите на „Буквар с различни поучения”, „Священна история” и „Свещенно цветообрание”, без да претендират за авторитарно следване на правопис, граматика, на избор на лексикални и словообразователни средства, става

¹ Снегаров, Ив. Принос към биографията на Р. Попович. София, 1959, с. 29.

образец на диалогичност и източник за обединение около проекта за изграждане на актуализиран български книжовен език, адекватен на изискванията на новата комуникативна ситуация.

Техният маниер, или ако използваме термина доктрина – да поставят проблем и да предлагат решение, без да го налагат, т.е. чрез диалог, толерантност и конкуренция, – бива подет и от други. От друга страна, колективният акт, чрез който въвеждат в писмени текстове възгледи за особеностите на книжовния (училищния) език, без да е авторитарен, има сам по себе си авторитет и слага отпечатък върху споровете за основата на книжовния език през втората четвърт на XIX в. Известни са в историята на новобългарския книжовен език и специфичните прояви на плурализъм на Константин Огнянович, на Неофит Рилски, а след тях и на Васил Априлов, Христати Павлович, Константин Фотинов и др.¹

¹ Николова, Н. Между авторитарността и диалога или за един от социалните аспекти при формирането на новобългарския книжовен език през 20-те – 50-те години на 19. в. – Език и литература, 2007, 3 – 4, с. 104 – 116; Николова, Н. Колективният книжовноезиков диалог през Възраждането. – В: Отговорността пред езика. Книга 3. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Кина Вачкова. Шумен: Еп. Константин Преславски, 2009, с. 140-149; Николова, Н. Диалогът – отличителен белег на българския книжовноезиков път (втората четвърт на XIX век). – В: Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие „40 години Шуменски университет 1971-2011“. Факултет по хуманитарни науки, Шумен: УИ Еп. Константин Преславски, 2012, с. 181-188.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

ЕЗИКОВАТА ХАРАКТЕРИСТИКА УСТОЙЧИВОСТ, ПРОЯВЕНА ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЯТА

Радостина ЗАХАРИЕВА

Le figement, phénomène inhérent au langage humain et apparaissant à tous les niveaux d'analyse linguistique est examiné ici dans le cadre de la phraséologie à partir d'exemples puisés dans trois langues (le bulgare, le roumain et le français). Sont étudiées les principales conceptions du phénomène en slavistique et romanistique. Une nette distinction est opérée entre la notion de cohésion (solidarité) des éléments constitutifs des unités phraséologiques et la notion de figement (stabilité) de ces unités dans la langue. Le rôle de l'usage comme principal facteur à l'origine du figement des unités phraséologiques est mis en évidence (se traduisant par la fréquence d'emploi de ces constructions toutes faites sur une longue période de temps). Les facteurs contribuant au figement des unités phraséologiques (contenu sémantique, image métaphorique et structure syntaxique) sont aussi étudiés.

Mots-clés : phraséologie, figement, bulgare, roumain, français

1. Устойчивостта

Устойчивостта е характеристика на езика във всичките му равнища: фонетично, акцентологично морфологично, словообразователно, лексикално, синтактично. Както отбелязва С. Межри, „по своето значение в количествено и качествено отношение, устойчивостта засяга всичките измерения на езиковата система“ (Mejri 2003: 10). Всъщност без наличието на устойчивост езикът не би могъл да осъществява знаковата и комуникативната си функция.

Езиковият феномен *устойчивост* се откроява особено ярко, повече „се усеща“ при идиоматиката, по-лесно привлича вниманието и на нефилолога поради факта, че за по-голяма част от нея (същинска фразеология, колокации, паремии и т.н.) се разбира необходимостта да е предварително позната, овладяна, всеки израз да се знае като готова езикова единица подобно на отделната дума, за да се използва в езиковото общуване. Така множеството устойчиви словосъчетания (двусъставни и многосъставни) по използването, възпроизвеждането им в готов вид се приближават до основната езикова

единица – лексикалната. Това е наложило и в речниците те да бъдат представяни (по един или друг начин на включване в речниковите статии) като самостоятелни езикови цялости.

Характеристиката устойчивост очертава разграничителна линия между двата основни типа словесни комплекси: устойчиви (употребявани като готови с относително постоянен, фиксиран състав) и свободни (неустойчиви, създавани в потока на речта в относително свободни комбинации за всеки конкретен изказ на определена мисъл, свободни след това да се разпаднат на съставните си лексикални единици, които да осъществят други словесни групирания).

Причините за появата на устойчивите словосъчетания са неясни, неизучавани, трудно могат да се посочат най-вече от лингвистична гледна точка (Баранов, Доброволски 2008: 51; 54). Все пак могат да се определят някои лингвистични фактори, които подпомагат съществуването им в езиците. Към тях ще отнесем *семантичния фактор*, според който съчетанието на някои думи може да се обясни с близостта им в семантичен план (Martinet 1991: 108-118, González Rey 2002: 66). Например глаголът *ще замина* и наречието *утре* могат да образуват словосъчетание, защото естествено се свързват семантично – означават бъдещ момент. Принципът на *езиковата икономия* е друг такъв фактор, който би могъл да стои в основата на това явление – въпреки външната многословна разточителност на пръв поглед, както точно отбелязва С. Межри (Mejri 2003: 7-8) – използват се наличните лексикални единици при номинационния процес за създаване на словесни комплекси с ново, различно, специфично значение. Вл. Гак отбелязва, че „с помощта на устойчивите словосъчетания се предават значения, които не могат да се изразят чрез отделните думи“ (Гак 1977: 206). На използването на собствените вътрешни ресурси чрез съчетаване на налични в езика лексикални единици за означаване на нови смисли (понятия) се спира и Г. Колцун (Colţun 2000: 18) при разглеждането на румънската фразеология.

Факторите, обуславящи появата на устойчивите словосъчетания, както посочват А. Баранов и Д. Доброволски, преди всичко са от екстралингвистичен характер (Баранов, Доброволски 2008: 51). В тази група на първо място ще посочим *психологическия фактор*, открит още от Ш. Байи (вж. също González Rey 2002: 66), който отбелязва, че думите се запаметяват много по-лесно в словесни групирания, отколкото поотделно, всяка сама за себе си (Bally 1921: 67), което на свой ред може да бъде фактор, улесняващ следваща многократна поява в речта.

В голямата си част устойчивите съчетания отразяват връзката между определени понятия, което от своя страна е отражение на *наблюдаваните връзки* между предметите и явленията в природата (Гак 1977: 203; Coseriu 1977: 166). Така появата на тези съчетания може да се обясни и с развитието

на обществото и на познанията за света. Огромният брой съставни термини в различните области на науката и техниката например се дължи именно на необходимостта от нови названия за новите понятия при осъществяването на нови наблюдения и непрекъснатия напредък на познанието. На това обръща внимание Вл. Гак, който посочва френски изрази (със значение 'квартал, част от града'), породени в резултат на развитието на градоустройството във Франция и интереса към него през 70-те години на 20. век, като *cité universitaire, cité-jardin, cité des arts, cité administrative, cité-dortoir, cité de transit, cité d'urgence* срещу *cité ouvrière* от края на 19. век, единствен пример в речника от същата епоха *Dictionnaire Général de la langue française* (Гак 1977: 206). В такива примери се наблюдава как *развитието на обществения живот* в неговото многообразие поставя изисквания пред номинационната система на езика, която в случаите се е насочила към лексикални комплекси, които впоследствие се утвърждават в езика и чрез честата им употреба в езиковата практика.

Интересна е връзката, която някои лингвисти посочват между устойчивост от една страна и *интуиция*, опираща се на *лексикографската традиция* от друга, между устойчивостта на дадено съчетание и наличието му в речниците – за устойчиво се счита тогава, когато е регистрирано поне в един-два речника (вж. Баранов, Доброволски 2008: 52; Hristea 1984: 139; 141).

В редица случаи появата на устойчиви лексикални комплекси откликва на вътрешната човешка *потребност от експресивен и оценъчен изказ*, от запомнящ се словесен синтез на мъдрост, поука. Потвърждение на този факт откриваме и в наблюдението на Ш. Байи, че „в тези съчетания почти винаги е намесено чувство, което допълнително ги циментира (укрепва)“ като такива (Bally 1921: 67).

Може да се направи изводът, че устойчивите словосъчетания отговарят от една страна на потребността от нови изразни средства, но от друга самото често повтаряне в речевата практика на определени групирания от думи (В. *поемам отговорност, вземам думата, встъпвам в длъжност, хуманитарна помощ, дълбока тишина* R. *a- i asuma responsabilitatea, a lua cuvântul, a intra  n func ie, a intra  n vigoare, ajutor umanitar, t cere ad nc * F. *assumer une responsabilité, prendre la parole, entrer en fonction, aide humanitaire, un profond silence* и т.н.) води до трайното им свързване впоследствие и утвърждаването им в езика. Ясен и отчетлив акцент на *употребата* поставя В. М. Мокиенко при самото дефиниране на устойчивостта при фразеологичните словосъчетания: „Под фразеологична устойчивост се разбира относително

стабилната употреба на съчетанията от думи“ (Мокиенко 1980: 7). На употребата като фактор обръща внимание и Ш. Байи – „словосъчетанията са толкова по-устойчиви, колкото по-често са употребявани“ (Bally 1921: 67). Този факт е отбелязан и от други изследователи като М.И. Гонсалес Рей (която определя този фактор като прагматичен) (González Rey 2002: 66) и Б. Ламироа (Lamiroy 2008: 5).

Всъщност екстралингвистичният *фактор употреба* се откроява като най-значим. Впечатлението ни е обаче, че в редица случаи той остава все пак подценен. Заставаме на позицията, че не трябва да се подминава, пренебрегва и подценява употребата, а следва тя да се изведе на първо място – употребата на устойчивите словосъчетания като необходимо или предпочитано изказно средство, употребата с характеризиращата я фреквентност, утвърждаваща и поддържаща присъствието им в речта и езика като готови езикови цялости.

2. Понятието *устойчивост* в романистиката

Проследявайки разработването на проблема в романистиката и специално във френскоезичната лингвистична литература, следва да се отбележи акцентът, който там се поставя върху търсенето на степени на устойчивостта при различните устойчиви образувания (вж. основните трудове по темата на Г. Грос (Gross 1996), дисертацията на С. Межри от същата година и отпечатана на следващата година (Mejri 1997) и по-късните му публикации за устойчивите изрази (напр. Mejri 2005), както и работи на други автори (напр. Lamiroy 2008)).

В най-общи линии тази трактовка и по-специално понятието *степени на устойчивостта*, въведено от Г. Грос, може да се възприеме като своеобразно подемане и продължение на идеите на И. Мелчук (1960) и развиването им в детайлизирана система (включително и върху специализирани наблюдения над корпуси лингвистичен материал). Устойчивостта се разглежда (в споменатите разработки) като скаларен феномен, за чието разпознаване се използват предимно формални параметри или критерии като блокирането на трансформационните свойства (*le blocage des propriétés transformationnelles*), блокирането на синонимните връзки (*le blocage des paradigmes synonymiques*), невъзможността за изразяване на определеност (*la non-actualisation*), непроницаемостта на структурата за други елементи (*la non-insertion d'éléments extérieurs*), семантичната непрозрачност (*l'opacité sémantique*). С колкото повече ограничения или блокирания се характеризира дадено словосъчетание, толкова то се възприема като по-устойчиво (вж. също Gross 1996: 78; Mejri 2003: 4).

Въпреки подробното анализиране на параметрите за всяка отделна категория (глаголни, именни съчетания и т.н.), не се стига до ясна дефиниция или посочване на праг, отвъд който определено словосъчетание да се определя като устойчиво. Налага се впечатлението за множество възможни степени.

Всъщност към различни по типология устойчиви изрази (фразеологични единици, колокации, съставни термини и т.н.) се прилагат разнородни критерии. Недостатъците на този подход са забелязани от В. Lamigou (2008) и М. Kauffer (2013). Дори И. Мелчук отбелязва в своя по-нова статия твърде неясния характер на понятието устойчивост в подобни случаи (Mel'cuk 2011: 48). Но до по-различни анализи и предлагане на решение не се стига.

3. Друг поглед върху устойчивостта

Всъщност посочените по-горе критерии за устойчивост (различното ограничение и блокиране на определени граматични и семантични свойства на словосъчетанията и проч.) демонстрират реално спойката между компонентите на стабилните словесни комплекси с различна характеристика, а не самата тяхна устойчивост като езикови цялости. Те по-скоро представят с оглед на поставената теза в друг ракурс проявите и ограниченията на вариантноста при устойчивите изрази – другото явление, с което устойчивостта е в диалектическа връзка. А тази връзка привнася в устойчивостта и характер на относителност.

Спойката представлява здравата, постоянна, трайна връзка между компонентите-градиво на устойчивите словосъчетания. Тя, а не устойчивостта, може да се изявява като скаларна или градуална (Калдиева-Захариева 2013: 31).

Тя е слаба например при колокациите – клишета, етикетни изрази : R. *Drum bun!*; *Vă rog să-mi permiteți* В. *Лек път !*; *Моля да ме извините* F. *Bon voyage !*; *(Très) bon (et agréable) voyage !*; *Je vous présente (toutes) mes excuses* и при колокациите – глаголни перифрази: R. *a da (ceva) înapoi*; *a da uitării*; *a lua o decizie*; *a da un sfat*; *a ridica o acuzație*; В. *взимам решение*; *давам съвет*; *вдигам въстание*; *правя анализ*; *водая преговори*; F. *prendre une décision*; *prendre la fuite*; *remporter la victoire*; *donner un conseil à qqn*.

По-силна е спойката при колокациите с компонент в преносно значение и друг в пряко значение: R. *tăcere adâncă; înalt oaspete; glumă sărată* B. *дълбока тишина; висок гост; мечешка услуга* F. *un profond silence; une volonté de fer; une ferme conviction*.

Спойката е висока при мотивирани фразеологични единици: R. *a sta cu brațele încrucișate; a ridica ancora* B. *стоя със скръстени ръце; вдигам завесата; изнасям крливите рузи на някого* F. *se croiser les bras; soulever un coin du voile; lever l'ancre; en un clin d'œil*.

И най-висока е при немотивирани фразеологични единици: R. *la calendele grecești; a da sfoară (sfară) în țară; sabia lui Damocles* B. *от узда до конец; трянка флянка, баба Сманка* F. *avoir un chat dans la gorge; avoir maille à partir avec qqn; coiffer Sainte Catherine; rocher de Sisyphe; cordon bleu; aux calendes grecques*.

Степените на спойка имат пряко отношение към характера на семантиката на образуванията и тяхната типология. Ето защо е особено важно да се прави задължително разграничение на типовете устойчиви словосъчетания. Но всички приведени тук примери са устойчиви, доколкото те са стабилни, непроменливи и постоянни, т.е. употребяват се със същата форма и семантика в продължителен период от време. *Устойчив* означава именно *стабилен, издръжлив* (който не се поддава на влияния, които да нарушат неговата цялост), *непроменлив, постоянен* (запазващ своя облик и семантика), *стабилен, постоянен* в речевата практика, в употребата.

Устойчивостта е комплексен феномен, който се изразява чрез три важни стойности (вж. Калдиева-Захаријева 2013: 30-32):

- на употребата – използване в готов вид като структурна и семантична цялост;
- на трайното съществуване, присъствие в езика като такава цялост в продължителен период;
- на вътрешната спойка, обвързаност като цялост в структурен и семантичен план независимо от степента на споеност.

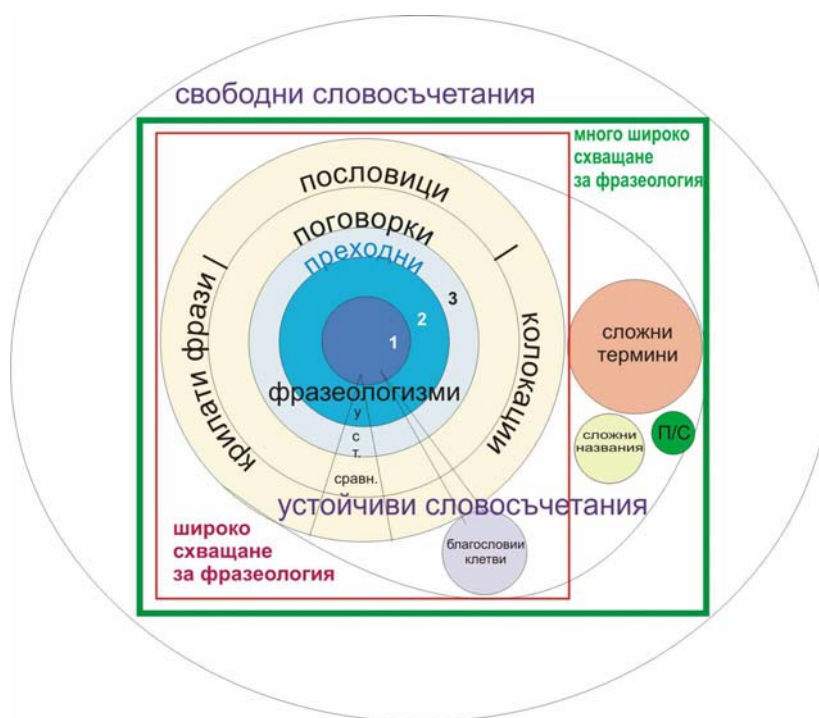
Споделяме, че „най-активните, значими и определящи стойности за изявата на устойчивостта са употребата в готов вид и продължителността на съществуване с непроменени вид и значение. В тях намира отражение конвенционалността на знака, стабилността на представите и познанието на езиковата общност, т.е. стабилност на концептите в рамките на дадена култура, трайното му съхранение в колективната памет“ (Калдиева-Захаријева 2013: 31).

Спойката, обвързаността е необходимото условие за съществуването на словосъчетанието, а това условие се осигурява и от възможностите на езиковата система. Тя предлага структурна организация, възможните начини за изграждане на единно семантично цяло и на различни типове семантична

обвързаност и така привнася своята устойчивост. Структурният аспект на устойчивостта няма определящ характер, защото, както отбелязват А. Баранов и Д. Доброволски, „ако няма употреба, е безсмислено да се говори за устойчивост от структурна или друга гледна точка“ (Баранов, Доброволски 2008: 51). Тук ще припомним, че „синтаксисът на устойчивите форми не се различава от този на свободните“ (Gross 1982 : 182). Това се потвърждава от изследвания и на други автори като Б. Ламироа, включително и за френския от всички региони извън Франция (Lamiroy 2008 : 4), както и за българския и румънския – структурната организация на фразеологията „не се различава, а само повтаря всички онези възможни схеми на конструиране на свободните словосъчетания и изречения в езика“ (Калдиева-Захариева 2005 : 156). Този факт е подчертан косвено и от твърдението на С. Межри, че „всяко свободно съчетание теоретично е кандидат да се превърне в устойчиво“ (Mejri 2003 : 8). И тук може да се търси известно обяснение за наблюдаваното разнообразие както в структурен план, така и по отношение на трансформационните свойства при отделните устойчиви комплекси. Но те в значителна степен зависят от утвърдения начин на употреба – в какъв вид да бъдат съхранени в езика се дължи на речевата практика на дадения езиков колектив – и следователно имат второстепенна функция. В същото време те подсилват тази употреба с постоянната си форма. Така различните ограничения, блокирания допринасят за устойчивостта, „усилват я, [но само] в съчетание с употребата“ (Баранов, Доброволски 2008: 51). Оттук следва изводът, че въпросните трансформационни свойства или тяхното ограничаване не би следвало да се отдават на т. нар. „по-малка или по-голяма устойчивост“ на дадено словосъчетание, да се свързват с някакви степени на устойчивостта – едно словосъчетание е устойчиво поради факта на неговата продължителна употреба с относително постоянни състав и семантика.

Тук трябва да се изтъкне важната роля на семантиката като значим фактор, обединяващ и спояващ в единно цяло поликомпонентната езикова единица. Именно семантиката, проявяваща относителна стабилност („гибкая стабильность“, както я определя Мокиенко 1980: 38) в значителен период от време, е в основата на устойчивостта при разглежданите словосъчетания и е също така факторът, допускащ или не движения в синтактичната структура на устойчивото словосъчетание. Поначало е необходимо да се обръща повече внимание на семантиката. Защото един израз, една езикова конструкция се появява, за да се изкаже определена мисъл.

Още веднъж ще подчертаем, че според трите характеристики на устойчивостта всички горепосочени изрази са устойчиви независимо от степените на спойката и съответно независимо от типологичната им характеристика. Устойчивостта се явява техен общ белег, открояващ ги от свободните словосъчетания, създавани в потока на речта. А разграничаването на отделните типове устойчиви изрази става чрез анализ на начина на изграждане на семантиката им (според това дали е равна на сбора от значенията на съставните компоненти или е нова, различна) и чрез анализ на номинационната им функция (според това дали тя е първична или вторична) (Калдиева-Захариева 2013: 30-32). Посредством прилагането на тези критерии разграничаваме фразеологичните единици (принадлежащи към същинската фразеология) от колокациите и паремиите, които отнасяме към фразеологията в широк смисъл, както и от съставните термини, сложните предлози и съюзи, които оставяме категорично извън рамките на фразеологията, но които някои автори въпреки всичко включват във фразеологията, разбирана в много широк смисъл (вж. схемата по-долу) (по въпроса за термините във фразеологията вж. още Калдиева-Захариева 2013: 32-52; Zaharieva, Kaldieva-Zaharieva 2013 – под печат).

същинска фразеология:

1. немотивирани фразеологични единици
2. мотивирани фразеологични единици
(+ устойчиви сравнения и част от благословиите и клетвите)
3. преходни фразеологични единици

идиоматика

(вм. фразеология в широк смисъл):

същинска фразеология, паремии, крилати фрази, сравнения, благословии и клетви, колокации

П/С – сложни съюзи и предлози – граматика
сложни названия и термини – терминология

4. Устойчивостта при фразеологичните единици (ФЕ)

Ще припомним, че сред различните типове устойчиви словосъчетания като фразеологизми определяме тези образувания, които се характеризират едновременно с фразеологично значение (не е равно на сбора от значенията на компонентите), с образност (която е в основата на появата на ФЕ) и с вторична номинационна функция, т.е. функция от втори ранг, характеризираща (Калдиева-Захариева 2013: 32).

На основата на тази съвкупност от характеристики ще бъдат разглеждани като ФЕ изрази от типа на: R. *la calendele grecești; a da sfoară (sfară) în țară; sabia lui Damocles; când te apucă, mult te ține?* B. *стоя със скръстени ръце; от игла до конец; ни в клин, ни в ръкав; разправяй на старата ми шапка* F. *cordon-bleu; moulin à paroles; aux calendes grecques; les carottes sont cuites; quelle mouche (te, vous ...) l'a piqué ?*

Но не са ФЕ, а съставни термини и съответно обект на лингвистичната дисциплина *терминология* – поради номинационната си функция от първи ранг – словосъчетанията като: R. *presiune atmosferică; eclipsă de lună; mărul lui Adam; ochiul șarpelui; strugurii ursului; lovitură de stat; tur de scrutin* B. *център на тежестта; лунно затъмнение; натриев хлорид; момина сълза* F. *éclipse de lune; nid d'ange; fruits de mer; pomme de terre; pomme d'Adam; tour de scrutin; larme de Job*, независимо че при някои от тях е налице метафоричен образ.

Също така устойчиви словосъчетания от рода на R. *a da (ceva) înapoi; a da uitării; a lua o decizie; a ridica o acuzație; a da un sfat; tăcere adâncă; înalt oaspete; glumă sărată; vă rog să-mi permiteți* B. *висок гост; мечешка услуга; кучешко време; тъпа шега; гробна тишина; леден поглед; горчива ирония; жлъчен смях; изпадам в ужас; давам съвет; вода преговори; правя опит; давам*

отговор; вдигам въстание; давам сведения F. rendre service à qqn; chercher noise; intimider un ordre; fait divers; un profond silence; Bon voyage!; Comment allez-vous? поради своята сборна семантика не са ФЕ, а колокации.

Три основни фактора допринасят за устойчивостта на ФЕ – семантиката, метафоричният образ и синтактичната структура на разглежданите образувания.

Отбелязахме вече ролята на семантиката при всички устойчиви образувания, но тук тя особено ярко се демонстрира. Както посочва В. М. Мокиенко, „именно семантичните свойства на фразеологичните единици оправдават тяхното наименование устойчиви съчетания“ (Мокиенко 1980: 38). В първостепенната и определяща роля на семантиката ни убеждава и съпоставителното изследване на фразеологията на българския и румънския език по лексикален състав, структурна организация, синтактична функция и фразеологична семантика (вж. Калдиева-Захариева 2005). Понякога могат екстралингвистични фактори да намерят специално отражение в семантиката, която от своя страна да ограничи модификациите във формата на фразеологичната единица. Както бе споменато по-горе, семантиката има определящо значение за допускането на евентуални трансформации в структурата на ФЕ.

Например повелително наклонение е възможно само в отрицателна форма при следните глаголни ФЕ: R. *a se abate de la calea dreaptă; a-și băga nasul unde nu-i fierbe oala; a face din tânțar armăsar* В. *отклонявам се от правия път; пъхам си носа където не ми е работа<та>; правя от мухата слон* F. *sortir du droit chemin; fourrer/ mettre son nez quelque part; faire une montagne d'une taupinière*. Употребата на положителната форма би превърнало съдържанието на тези ФЕ в неморално, неетично или глупаво и алогично.

Редица ФЕ, чиято семантика представя характеристика на човек или състояния, независещи от волята на субекта, не позволяват изразяване в повелително наклонение (Калдиева-Захариева 2005: 118): R. *a vedea stele verzi; a-i îngheța cuiva sângele în vine* В. *звезди ми изскачат от / пред очите; кръвта ми замръзва <в жилите>* F. *voir trente-six <mille> chandelles*.

Бъдеще време пък е единственото глаголно време за моносемантичните ФЕ, носещи семантиката 'закана, заплаха / предупреждение': R. *O să-ți arăt eu! (Îți arăt eu!)* В. *Ще те науча откъде изгрява слънцето; Ще ти покажа аз на тебе* F. *Je vais t'apprendre / te montrer de quel bois je me chauffe; On va voir de quel bois je me chauffe; Tu (Vous, / Il ...) me le paieras; Tu (Vous, / Il ...) auras de mes nouvelles*.

ФЕ със значение 'никога' също се употребяват в бъдеще време : R. *când va face plopul pere și răchita micșunele* В. *когато върбата роди грозде; когато си видиш ушите без огледало* F. *quand les poules auront des dents*.

Друг фактор за устойчивостта на фразеологизма е наличието на метафоричен образ, върху който се изгражда самата езикова единица именно като единно структурно цяло с единна фразеологична семантика. Вл. Гак подчертава: „В основата на устойчивостта могат да стоят не само лексико-граматическите особености (подборът на думи, граматически форми и конструкции), но и устойчивостта на образа. Благодарение на устойчивостта на образа фразеологизмът не се разпада, независимо от възможните лексикални и граматически трансформации“ (Гак 1977: 205; вж. и Назарян 1981: 16). Образът, „натоварен с експресивен заряд“, е „визуалната основа“, която позволява на един устойчив израз „да се формира, но и да просъществува“ (González Rey 2002: 57; 140).

Тук няма да се спираме на възможността впоследствие този образ (мотивация) да стане непрозрачен – процес, който носи субективен характер. Както точно отбелязва С. Межри, в характеристиката *прозрачност/непрозрачност* се отразява начинът, по който говорещият езика възприема връзката между формата и значението на ФЕ (Mejri 2003: 5). Тук трябва да се подчертае, че характеристиката *прозрачност / непрозрачност* не следва да се смесва с опозицията *сборна семантика / несборна семантика* – тези опозиции „не произтичат от една и съща перспектива“ (Mejri 2003: 5). Първата има субективен характер, а втората – обективен (вж. също Mel'cuk 2011: 48).

Освен запазването на тъждеството на семантиката и, естествено, на образа, според Мокиенко важно условие за устойчивостта на израза е да се запази и относителна тъждественост на синтактичната конструкция, в чиито рамки се допускат определени лексикални замени, т.е. прояви на вариации (Мокиенко 1980: 26). Това може да се представи със следните фразеологизми: *ям попарата* 'патя, тегля, мъча се от нещо или от някого, без да имам някаква вина' (синтактична конструкция на отворено просто изречение) и на пръв поглед като че ли еднакъв с него израз *ям попарата, която съм надробил* 'търпя, понасям неприятности, за които сам съм причина' (синтактична конструкция на сложно съставно изречение). При втория фразеологизъм метафоричният образ е разширен и съответно семантиката е различна.

Подобни са примерите в румънски *a nu avea cap 'a nu fi deștept, inteligent* / 'не съм умен, интелигентен' и *a nu avea cap <și chip> să ... 'a nu fi în stare să ...* / 'неспособен съм, не съм в състояние да ...'; *a nu avea obraz 'a nu ști să se poarte* / 'невъзпитан, нахален, безсрамен съм' и *a nu avea obraz să 'a nu avea curajul să ...* / 'срамувам се, стеснявам се да ..., нямам смелостта да ...'.

Във френски *coureur de jupon* ('женкар') и *courir le jupon* ('ходя по жени') са две отделни ФЕ въпреки сходния образ – поради различната конструкция – при първия ФЕ акцентът е върху вършителя на действието (именен фразеологизъм), а при втория ФЕ – акцентът пада върху самото действие (глаголен фразеологизъм). Също такива са и случаите *a călca pe urmele cuiva* 'следвам примера на някого' и *călcarea pe urmele cuiva* 'следването на нечий пример'; *вдигам на крак някого* 'привеждам в бойна готовност, подтиквам към действие' и *вдигане на крак на някого* 'привеждане в бойна готовност, приготвяне, организиране за действия'. Фр. Чермак ги определя като трансформации (Čermák 1985: 223).

Изводи

Устойчивостта като езикова характеристика особено ярко се изявява във фразеологията.

Характеристиката устойчивост очертава разграничителна линия между двата основни типа словесни комплекси: устойчиви (възпроизвеждани в готов вид в езиковото общуване) и свободни (неустойчиви, създавани в потока на речта).

Основните параметри на устойчивостта са употребата на готови езикови цялости, възпроизвеждането им в продължителен период от време с относително постоянни, фиксирани състав и семантика и спойката между съставните им компоненти (с подчертана особена роля на употребата и нейната фреквентност в речевата практика).

Устойчивостта при фразеологията се проявява в тясна връзка с другия езиков феномен – вариантността. Присъствието, съществуването на вариантността внася елемент на относителност в самия характер на устойчивостта. Тя от една страна се противопоставя на устойчивостта, но в същото време е и своеобразно възплъщение на самата устойчивост: вариантите също представляват устойчиви словосъчетания, възпроизводими в готов вид в речта.

Устойчивостта и вариантността – две коренно противоположни характеристики и същевременно тясно свързани – в своето диалектично единство осигуряват функционирането на фразеологията като система от специфични езикови единици, както и постоянното ѝ развитие. Те доказват идеята на Ян Бодуен де Куртене, че в езика, както въобще в природата, всичко живее, движи се и се изменя. Спокойствието, спирането, застоят са привидни явления, частен случай на движението при условие на минимални, постепенни, бавни и незабележими изменения. Статиката на езика е само частен случай на неговата динамика.

Библиография

- Bally 1921: Bally, Charles, *Traité de stylistique française* (Seconde édition), Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Čermák 1985: FILIPEC, Josef, ČERMÁK, František, *Česká lexicologie*, Praha, Československé akademie věd, 1985.
- Colțun 2000: Colțun, Gheorghe, *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Editura Arc, 2000.
- Coseriu 1977: «Structure lexicale et enseignement du vocabulaire», *Actes du Premier colloque international de linguistique appliquée*, Nancy, 1977, 175-217.
- González Rey 2002: González Rey, María Isabel, *La phraséologie du français*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 2002.
- Gross 1996: Gross, Gaston, *Les expressions figées en français: noms composés et autres locutions*, Paris, Ophrys, 1996.
- Gross 1982: GROSS, Maurice, « Une classification des phrases "figées" du français », *Revue Québécoise de Linguistique*, 11 / 2, 1982, p. 151-185.
- Hristea 1984: Hristea, Theodor, „Introducere în studiul frazeologiei“, In Hristea, Th. (coordonator), *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984.
- Kauffer 2013: Kauffer, Maurice, «Le figement des «actes de langage stéréotypés» en français et en allemand », *Pratiques*, 159/160, 2013, p. 42-54.
- Lamiroy 2008: Lamiroy, Béatrice, « Les expressions figées : à la recherche d'une définition », In Blumenthal B., S. Mejri (Hrsg.), *Zeitschrift für Französische Sprache und Literatur : Les séquences figées : entre langue et discours*, (ZFSL – Beiheft 36), Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2008, p. 85-99.
- Martinet 1991: MARTINET, André, *Éléments de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, 1991.
- Mejri 1997: Mejri, Salah, *Le figement lexical. Descriptions linguistiques et structuration sémantique*, Tunis, Université des Lettres, des Arts et des Sciences Humaines-Tunis I, 1997.
- Mejri 2003: Mejri, Salah, « Le figement lexical », *Cahiers de Lexicologie* 82, Champion, Paris, pp. 23-39. – <http://fr.scribd.com/doc/151589414/1354-fige-lex>
- Mejri 2005: Mejri, Salah, « Figement absolu ou relatif : la notion de degré de figement », *Linx* N°53, Université Paris X Nanterre, 2005, p.183-196.
- Mel'cuk 2011: Mel'cuk, Igor, « Phrasèmes dans le dictionnaire » In: J.-C. Anscombre, S. Mejri (eds.), *Le figement linguistique : la parole entravée*, Paris: Honoré Champion, 2011, p. 41-61.
- Zaharieva, Kaldieva-Zaharieva 2013: ZAHARIEVA, Radostina, et KALDIEVA-ZAHARIEVA, Stefana, « Des principaux termes dans le domaine de la phraséologie », *Actes des premières rencontres phraséologiques*, Grenoble MSH-Alpes, 13-15 novembre 2013 (sous presse).
- Баранов, Добровольский 2008: Баранов, Анатолий Н., Добровольский, Дмитрий О., *Аспекты теории фразеологии*, Москва, Знак, 2008.
- Бодуэн де Куртене 1963: Бодуэн де Куртенэ, И.А., *Избранные труды по общему языкознанию*, Т.1, Москва, Изд-во АН СССР, 1963, с. 348.
- Гак 1977: Гак, Владимир Г., *Сопоставительная лексикология*, Москва, «Международные отношения», 1977.

Калдиева-Захаријева 2005: Калдиева-Захаријева, Стефана, *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*, София, АИ „Проф. М. Дринов“, 2005.

Калдиева-Захаријева 2013: Калдиева-Захаријева, Стефана, *Българска фразеология* (т.2 на Българска лексикология и фразеология), София, АИ „Проф. М. Дринов“, 2013.

Мелчук 1960: Мельчук Игор А., „О терминах "устойчивость" и "идиоматичность"“, *Вопросы языкознания*, № 4, 1960.

Мокиенко 1980: Мокиенко, Валерий М., *Славянская фразеология*, Москва, Высшая школа, 1980.

Назарян 1981: Назарян, Арманд Г., *История развития французской фразеологии*, Москва, Высшая школа, 1981.

Източници

Ashraf, Mahtab, Miannay, Denis, *Dictionnaire des expressions idiomatiques*, Paris, Librairie générale française, 1995.

Chollet, Isabelle, Robert, Jean-Michel, *Les expressions idiomatiques*, Paris, CLE International, 2008.

CNRTL : *Portail lexical du Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales* – <http://www.cnrtl.fr/portail/>

Dictionarul explicativ al limbii române – <http://dexonline.ro/>

Hatzfeld, Adolphe, et Darmsteter, Arsène, avec le concours d'Antoine Thomas, *Dictionnaire général de la langue française du commencement du 17e siècle jusqu'à nos jours, précédé d'un traité de la formation de la langue*, Paris, 1856. – <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k206409p>

Gorunescu, Elena, *Dicționar frazeologic francez-român și român-francez*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

Kaldieva-Zaharieva, Stefana, *Dicționar frazeologic român-bulgar*, Sofia, Editura Academiei Bulgare de științe „Prof. Marin Drinov“, 1997.

Littre, Émile, *Dictionnaire de français* – <http://littre.reverso.net/dictionnaire-francais/>

Mărânduc, Cătălina, *Dicționar de expresii, locuțiuni și sintagme ale limbii române*, București, Ed. Corint, 2010.

Rey, Alain, Chantreau, Sophie, *Dictionnaire des expressions et locutions*, Paris, Le Robert, 1989.

Ничева, Кети, Спасова-Михайлова, Сийка, Чолакова, Кристалина, *Фразеологичен речник на българския език*, Т. I–II, София, Изд. на БАН, 1974-1975.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

MENTALITĂȚI

IMAGINEA ROMÂNILOR ȘI SÂRBILOR ÎN VECHILE SOCIOGRAFII PUBLICATE ÎNTRE 1880 ȘI 1940

Armand GUȚĂ

From eight travel journals that were written between 1880 și 1940 we choosed only six, which, in our opinion, can offer relevant information concerning the mentalities and how was understood and presented in that time Romanian and Serbian nations within Romanian and Serban mentalities. Each book represent itself a historic and cultural micro-monography between 1880 and 1940. The manner in which these are presented in Romanian sociographs is quite different but, the conclusions are somehow a real fondness . We can observe a Romanian admiration about the Serbian endless struggle against Ottoman Empire and after during the First World War. The Romanian authors constantly remember the ancient historic, cultural and political ties between Serbs and Romanian. Concerning the Serbs image within Romanian mentalitaty ascertain that Serbs nation is presented in a favorabil light if we think at the end of XIX and the begining of XX th century and these perception hasn't anything to do the authors only with the political, religious and social realities of the time. The negative image of Romanian people into Serbian mentality is doubled even by their custom and traditions especially underlined by some authors . Concerning these Serbian attitude on Romanian population from Timok region we can say that underline the ticklish and never solved problem of the ethnic and religious minorities civil rights in Serbia before and after the Versailles and even Moscow politic and diplomatic treatys.

Key words: Romanian and Serbian inter-ethnic relationship, stereotypes and prejudice, disrespect of the civil rights, Serbian nationalistic and disdainfully attitude, Romanian sympathy

Începem scurtul nostru excurs cronologic asupra primelor sociografii dedicate românilor și sârbilor cu o monografie maghiară publicată în 1875 în Buletinul Academiei Maghiare. Savantul geolog maghiar Szabo Jozsef întreprinde între anii 1872 și 1873 două călătorii de studii în Serbia. Cercetarea acestui geolog a fost tradusă din maghiară și reprodusă de Sever Bocu abia în 1923. La rândul său, Sever Bocu a făcut și un aparat critic al informațiilor statistice publicate de Szabo Jozsef exemplificând aceste referințe: „«El fixează numărul românilor din Serbia la

175.000 de suflete... și urmând logica demografică ar trebui să trăiască azi în Serbia circa 316.000 de români». Iată cum sună însemnările geologului mahiar în traducere românească:

Valahii locuiesc părțile orientale ale Serbiei în masse mult mai compacte ca bulgarii; Pojarevaț, Negotin, Zaicar, Cladova sunt orașe principale locuite în majoritate de valahi, îndeosebi în trei districte. Sârbii se află în număr disparent, Pojarevaț, Craina, Tiupria (Ciupria). În trecerea mea pe aici am întâlnit numai valahime, sate întregi în care numai preotul și cârciumarul erau sârbi. Acestea sunt județele care se învecinează cu Țara Românească. Kanitz fixează aceste localități pe hartă, dar numai incomplet. Valahii au locuit aceste ținuturi încă înainte de așezarea sârbilor; în parte însă ei au imigrat acolo mai târziu. Rasa aceasta se distinge printre vecinii ei prin trăsături hotărât mai frumoase și mai nobile. Valahii din Serbia sunt muncitori, cruțători și țin cu îndărătnicie la portul și limba lor. În vreme ce bulgarii s-au sârbizat în număr mare, ceea ce nici nu e prea de mirat, dată fiind înrudirea lor de limbă ca sârbii, vlahii țin cu îndărătnicie la limba lor, pe care nu se mulțumesc a nu o schimba numai cu cea sârbească, ci a întreține mereu gelozia sârbilor: o femeie valahă, intrată prin măritiş într-o casă sârbescă, sfârșește prin a valahiza în scurt timp familia sa¹.

Analizând situația etnoculturală și politică a românilor din Serbia, savantul maghiar notează dura realitate a tratamentului discriminatoriu la care sunt supuși românii din punct de vedere al drepturilor politice, dar și indiferența generală a românilor față de statul gazdă din cauza acestui comportament administrativ ultranaționalist:

„...Am ajuns în posesia unor informații interesante, continuă Szabo, cu privire la condițiunile politice în care trăiesc valahii din Valea Timocului, dintr-o serie de articole publicate de revista „Budutnyost” (Buducnost/ Viitorul) din Belgrad, informații vrednice cu atât mai mult de crezământ cu cât sunt publicate de de sârbii înșiși. Să-mi fie permis a adăuga câteva. Vlahii au relativ de două ori atâtea școli și biserici ca sârbii, ridicate de satele românești pe cheltuiala lor proprie, după anumite impuneri ale guvernelor. Instrucția în aceste școli se face însă exclusiv în limba sârbească, fiindu-le interzis copiilor chiar conversația în limba valahă. În școlile acestea primare învățătorii sunt toți sârbi, cari nu cunosc deloc limba valahă și astfel ei nu pot explica elevilor studiile, cari nu înțeleg o boabă sârbește. Asta este cauza că copii valahi, după 3-4 ani de școală, nu știu nici să scrie, nici să citească, încât părinții, descurajați de acest rezultat al școlii, își retrag copiii și-i întrebuințează în gospodăriile lor. Asta explică faptul că în Serbia nu vei întâlni nici un valah în carierele publice, cu toate că în ceea ce privește darurile personale, ei nu numai că nu sunt inferiori sârbilor, ci direct mai bine dotați, iar în ceea ce privește numărul lor ei constituiesc a șasea parte a populației totale a Serbiei. Preoții sunt toți sârbi, rar vreunul care să cunoască limba valahă, ceea ce populația nepricepând, nu se mai țin predici deloc. Funcționarii sunt toți sârbi și se recrutează de prin județele de nord ale Serbiei, de regulă dintre oamenii care nici nu știau de existența unei națiuni valahe. Între asemenea împrejurări între popor și funcționari se deschide o prăpastie, aceștia din

¹ Szabo Jossef, *Note de drum din Serbia din punct de vedere etnografic și geografic. Despre românii din Timoc*, trad., adaptare de Sever Bocu, pp.384-386, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj Napoca, tom.II, 1923, publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, București, Cartea Românească SA, 1924, p.384.

urmă neînvăţând limba poporului, cel dintâiu neînvăţând limba statului. În felul acesta valahul este respins de funcţionari, pentru că aceştia nu-i pricep limba, iar uneori trebuie să sufere şi insultele lor. Înainte cu câţiva ani s-a introdus instituţia *Curţii cu juraţi* în Serbia. Crimele săvârşite în districtele valahe n-au putut fi judecate decât în districtele vecine (uneori foarte îndepărtate), fiindcă legea nu admitea întrebuintarea altei limbi la aceste curţi, decât a celei sîrbeşti¹. Acestei împrejurări i se datorează că valahii din Serbia se simţesc străini în ţara lor şi că nu iubesc deloc instituţiile patriei lor, cum aceasta s-ar cere, şi cu toate aceste măsuri, se vede un fapt cert valahizarea pe o linie tot mai întinsă în Serbia, în vreme ce nu vei găsi, nici măcar ca un fenomen, un valah sîrbizat².

Szabo Jozsef îşi încheie scurtul sa micromonografie adăugând la numărul mare de români din Serbia şi elementul aromânesc din cauza origini comune a celor doua populaţii:

Vom socoti ca valahi şi pe aşa numiţii Țințari sau Cuțo-valahi – pe această rasă atât de valoroasă, răspândită pe întreaga suprafață a peninsulei Balcanice. Țințarii se trag din valahii din Macedonia şi se mândresc cu originea lor latină. Oricum, țințarii aceştia vorbesc actualmente limba valahă coruptă cu bulgarisme şi grecisme, de aci am auzit numindu-i greci. Numărul lor în Serbia e de 20-25.000. Din rândul lor se recrutează: zidari, negustori, cîrciumari, caravanari, uzuzari. În genere ei îndeplinesc în Serbia, rolul ovreilor la noi. Szabo relatează şi întâmplări din viaţa unui sat mixt româno-sîrbesc, în care locuitorii, deşi izolaţi trăiesc în armonie, fiecare cu obiceiurile, dansurile, costumele lor. Românii dezvoltând totuşi mai mult fast prin superioritatea estetică a femeii şi a gustului lor estetic³.

Prima sociografie balcanică scrisă şi publicată în limba franceză de un român la Paris a fost cea a lui dr. M.G. Obedebaru, în 1883 sub titlul unui articol *Danubienne (region)* apărută în „Extrait du Dictionnaire Encyclopedique des Science Medicales, premiere serie Tom XXV”.

Introducerea în această sociografie se face printr-o expunere sintetică a arealelor etnoculturale şi demografice din vestul peninsulei Balcanice:

Populaţia sârbă omogenă se găseşte între Morava, Drin şi Ibar. În partea orientală între Morava şi Timok, cea mai mare parte populaţia este compusă din români şi bulgari. În general sârbii au o talie (înălţime) peste medie, cu umeri largi, sunt în general musculoşi şi mai rar graşi, au capul complet rotund şi trăsăturile feţei puternic reliefate, profil ascuţit, pomeţii înalţi, nasul arareori acvilin, cel mai adesea drept şi mare, buza

¹ *Ibidem*, p.385.

² *Ibidem*, p.386.

³ *Ibidem*.

superioară alungită, ochii mari și duri, irisul e de obicei albastru gri sau castaniu deschis, părul abundent, de culoare blondă sau șatenă, mustața bine conturată și stufoasă, pielea feței și a gâtului injectată de sânge ce denotă un comportament sanguin. Bărbați robuști, suportă ușor oboseala și intemperiiile naturii. Sunt deschiși, curajoși și corecți. Femeile sârbe nu au trăsături așa fine ca româncele din Serbia. Tot aici circulă ideea că femeia trebuie să aibă un păr bogat, ceea ce face pe acestea să folosească toate mijloacele naturale ca să-l obțină. Onestitatea în raporturile sociale, austeritatea obiceiurilor și noblețea de caracter a sârbilor frapează călătorul care pune piciorul pe solul Serbiei¹.

Obedenaru completează tabloul psihogenetic și etnocultural cu informații pertinente și sugestive despre obiceiuri, costume tradiționale, prin intermediul unui studiu comparativ între sârbii și românii din Serbia, menționând și unele influențe albaneze în portul popular și obiceiuri la sârbii din sudul Serbiei:

Asasinatele sunt foarte rare, beția nu e răspândită, Sârbii nu sunt servili, ei sunt toleranți, ospitalieri și amabili; nu se lasă înșelați și nu înșeală pe nimeni niciodată. Își păstrează cu sfințenie vechile și rarele costume și tradiții populare. În cele mai multe familii, femeile muncesc mai mult decât bărbații. Chiar și în familiile înstărite, stăpâna casei muncește la fel ca o slujnică deși are trei sau patru fete în casă². Costumul țaranului se compune, vara, dintr-o cămașă, un pantalon pe talie și o centură de lână, în picioare sandale și pe cap un fes. Românii din Serbia și-au păstrat căciula din piele de miel. Aproape tot timpul ei poartă o centură din lână peste una din piele unde își țin pistoalele și cuțitele. În călătorii ei adesea poartă în spate o pușcă lungă albaneză. Chiar și în orașe ei se plimbă cu centura de piele unde au pistoalele și cuțitele. Iarna, țărani poartă un cojoc din piele de miel sau oaie și pe cap o pelerină de ploaie. În sud, costumul este pur și simplu similar celui albanez. Sârbii iubesc armele frumoase, costumele militare, mai ales cele bogat împodobite, ei preferă o vestă din postav roșu, ce este complet acoperită de butoni mari de argint pe piept, care pare a fi un blazon de arme. Românii și țințarii (românii din sud), din contră, au un gust bine definit pentru costumele simple și ei nu poartă arme decât în caz de necesitate. Acest gust pentru arme și pentru costume bogate ornamentate și strălucitoare este, cum s-a mai scris de atâtea ori de natură albaneză. Acest fapt, denotă că o bună parte din populația sârbă se compune din albanezi slavizați ceea ce ne reamintește că Serbia, în câteva provincii de moravuri (tradiție albaneză), este institutia numită pobratime sau înfrățirea. Doi tineri străini unul de celălalt se prind frați. Își fac un jurământ mutual și o frăție la toate nivelurile. Preotul intervine pentru a binecuvânta această înfrățire. Există o perioadă de reculegere obligatorie, urmată de numeroase focuri de armă trase în aer. Frații înfrățiți merg împreună la luptă, se apără unul pe altul, și, în caz de moarte, supraviețuitorul trebuie să-și răzbune fratele³.

Dr. M. Obedenaru face referire la răspândirea teritorială și numărul românilor trăitori în Serbia de nord-est citând în acest scop opiniile unor antropogeografi și etnolingviști francezi și germani:

¹ MG. Obedenaru dr., 1883, *Danubienne (region)*, „Extrait du Dictionnaire Encyclopedique des Science Medicales, premiere serie Tom XXV”, Paris, p.607.

² *Ibidem*, p.608.

³ *Ibidem*, p.609.

Astfel, conform informațiilor publicate până atunci în mediul științific occidental Ellise Reclus dă pentru populația română din Serbia cifra de 160.000, iar Lejean îi estimează în 1857 la 133.300. Prin anul 1830 au sosit numeroși români ce i-au întărit pe cei aflați din timpuri imemorabile aici. Acești coloni români au reușit mai bine în Serbia decât au reușit sârbii ce au venit în Banat. Coloniștii sârbi în Banat nu au cultivat loturile care le-au fost cedate gratuit de către administrația imperială, și s-au lăsat pradă beției¹.

Citându-l apoi și pe Kanitz, Obedenaru ne oferă un microstudiu etnopolitic comparativ menit să lămurească odată pentru totdeauna asemănările și deosebirile dintre cele două popoare ce împart același teritoriul etnocultural:

Sârbii sunt superiori românilor în multe privințe, însă românii au calități deosebite care le permite să-i absoarbă (asimileze) pe sârbi. Însă românii își păzesc limba cu o tenacitate rară, ei nu învață limba niciunei comunități vecine, dar fac în așa fel ca vecinii să fie forțați să învețe românește. Tot Kanitz remarca că în Banat trăiesc românii, sârbi și germani, și toate trei grupurile etnice comunicau între ele doar în limba română. După această constatare se poate spune că limba română se comportă în Orient ca limba franceză în Occident. Când vorbește întotdeauna de Serbia, Kanitz subliniază că românii sunt excelenți vieri, păstori, moderați în pretențiile lor și aceste calități îi fac pe sârbii bogați să-i angajeze, dar cu condiția ca patronul să le învețe limba².

Abordând la nivel particular aceste deosebiri etnopsihologice și culturale dintre români și sârbi, sociograful român abordează câteva probleme de ordin economic și educațional:

Românii care lucrează cu salariu sunt economi, strâng banii pe care îi câștigă și după un timp își cumpără mici proprietăți. Astfel, familiile acestora prosperă. În Serbia, bărbatul care se căsătorește trebuie să plătească o sumă de bani tatălui viitoarei mirese. Românii nu au asemenea obiceiuri, însă uneori îl folosesc doar pentru a se conforma uzanțelor și obiceiurilor din țara în care trăiesc plătind mult mai puțin decât sîrbii. Dacă se întâmplă ca un sârb să vrea să se însoare cu o româncă din punct de vedere economic e mai câștigat. Româncă odată intrată în familia sârbească, sfârșește prin a-i convinge, cu timpul, pe toți ai casei să adopte idiomul său latin. Tinerii sârbi pentru a nu părea prostănaci, fac tot posibilul să se exprime în română. În districtele unde trăiesc românii, instrucția (educația) este mai răspândită. Însă, trebuie menționat că românii vorbesc limba română, și în școlile în care ei învață se studiază numai în limba sârbă, care este limba oficială, deși ar dori să scrie în limba lor natală. Este bine știut că circa 20.000 de tsintari sau români din sud (Macedonia și Epir) s-au stabilit în Serbia. Etnograful sârb acceptă că ei constituie unul dintre elementele etnice din Turcia cel mai apt pentru cultura intelectuală. Ei sunt comercanți, hangii, armurieri, bijutieri, gravori, croitori,

¹ *ibidem*, p.610.

² *Ibidem*, p.611.

tâmplari, tăietori de piatră, sculptori, și pretutindeni maiștri zidari și arhitecți. Ei sunt aceia care au construit cea mai am re parte dintre bisericile sârbești, – chiar biserici cu cinci cupole o construcție dificilă – și cele mai multe din vechile case existente în Belgrad. M. Kanitz nu se lasă și admiră elegantele bijuterii în filigran care ies din mâinile românilor. Ei confecționează aceste bijuterii la Niș, la Vidin și în Balcani, la Gabrovo. Alți călători nu au putut face deosebiri între românii din sud și ceilalți ce trăiesc în aceste provincii, de exemplu (erorile unor corespondenți de război în 1877 ce menționau că bulgarii au un deosebit talent la fabricarea bijuteriilor filigranate) deși ofrevera și arhitectura în Serbia sunt specifice doar artei românilor (aromânilor). Acești tsintari din Serbia nu se lasă sub nicio formă absorbiți de sârbi și nu demult și-au pus abnegația, inteligența și banii în susținerea cauzei sârbești. Este bine știut că unul dintre cei mai curajoși conducători revoluției sârbești a fost un tsințar, iar în timpul insurecției din 1862, tsințari s-au bătut alături de sârbi împotriva turcilor¹.

În prima și ampla lucrarea monografică asupra românilor făcută de dr. Tihomir R. Georgević, *Kroz naše Rumune, Putopisne beleške*, am găsit informații extrem de interesante și de contradictorii în același timp. Autorul își începe cartea printr-o mărturisire extrem de dură și sinceră cu privire la dorințele și obiectivele sale științifice și viitoarea percepție a lucrării sale în mentalitatea și opinia publică sârbească:

Am intenționat să-mi petrec vacanța școlară din vara a anului 1905, în România din dorința de a cunoaște limba română, istoria și literatura, ca după aceea să pot mai bine înțelege și analiza pe românii din regatul Serbiei și în acest mod ocazia de a cunoaște locuitorii nesârbi din țara noastră. (Întâiul prilej de a cunoaște locuitorii nesârbi când i-am întâlnit pe țiganii din regatul Serbiei, despre care singur am scris și publicat în 1903 și 1904)².

Însă din cauza alegerilor legislative, Georgevici a fost nevoit să-și amâne călătoria în România, dar nu a renunțat la planurile sale de a face cunoaștință cu români. Așa că T.G., însoțit de doi colegi, au plecat pe 20 iunie 1905 din orașul Aleksinac către regiunile din Serbia unde locuiesc românii, cei pe care de obicei noi îi numim vlasi³:

Știu că pentru mulți dintre acei numiți patrioți mai degrabă mi-ar smulge capul și ar spune că fac o mare trădare față de patrie, îndrăznind să vorbesc de români în Serbia, care după părerea celor mai mulți dintre ei, doar pomenirea existenței românilor în Serbia ar conduce la o chestiune românească în țară, ce în opinia multora este foarte periculos. S-ar putea să fie așa, însă chiar și fără aceste cuvinte ale mele întreaga lume știe că în Serbia se află români. Așa o dovedesc și statisticile noastre. Asta se știe și în regatul Românesc, unde se ține socoteala aromânilor din Macedonia, Epir și Albania și

¹ *Ibidem*, p.612.

² Dr. Tihomir R. Georgević, *Kroz naše Rumune, Putopisne beleške*, Beograd, Štamparija Svetozara Nikolića, 1906, p.1, 2.

³ *Ibidem*, p.3, 4.

chiar Asia Mică, Moravia, Silezia, peninsula Istria, Bosnia și Hertzeșgovina și așa mai departe și să nu mai vorbim de regiunile din imediata apropiere ca Transilvania, Bucovina și Basarabia și de ce nu și de cei de peste Dunăre¹.

Motivându-și încă odată intențiile sale ca fiind pur științifice, Georgevici ne oferă informații pertinente acceptate și vehiculate de mediul științific sârbesc de al începutul secolului al XX-lea:

Despre aceștia românii, nu au nici un fel de documente, dar în fiecare școală unde se numără țările în care trăiesc românii niciodată nu se uită de cei care locuiesc în Serbia. Peste toate acestea cel puțin 100.000 de români trăiesc aici într-o țară mică ca Serbia și acest lucru nu poate fi ascuns. Ceea ce eu încep să aflu despre românii din regatul Serbiei este doar în interesul științei și cred că este mult mai bine ca acesta cercetare să se facă de către noi și nu de niște străini. Fără cercetări în zilele de astăzi în cultură în țara noastră nu poate fi vorba. Cercetarea privitoare la românii noștri este extrem de importantă pentru că se cunosc foarte puține și de altfel, și ei sunt fii țării noastre. În concluzie, eu o să notez și o să organizez toate informațiile pe care le vom afla².

Etnograful sârb abordează cercetarea din perspectiva etno-demografiei regionale în conformitate cu metodologia occidentală și, de ce nu rusească, a începutului de secol al XX-lea:

În regatul Sîrbesc, românii trăiesc într-o regiune cuprinsă între munții Rtnja până la Dunăre și de la Morava Mare până la Timok, în patru județe din Serbia de nord-est: timocenii (în două județe: Zajecar și Bolijevac), moravicieni (în trei județe: Paracin, Despotovac și Resava) și cei din Pojarevac și Krajna. Cei mai mulți românii se găsesc pe langa Dunăre și Timok, și se lasă în jos spre sud și în vestul Timokului. Ultimile sate de români sunt în regiunea Zajecar: Bor, Brestovac, Parlita, Nicolicevo, Grlian, Șlivar, Bucie, Topla, Kriveli, Lubnița, Gamzigrad, Metovica, Oștel și Slatina.. În județul Bolijevac avem satele: Valakonie, Savinaț, Bacevița, Dobro Polije, Zlot, Lukovo, Mali Izvor, Osnici, Bogovina, Podgorac și Șarbanovaț. În vest se găsesc ultimele sate de români în regiunea Moravei, mai precis în județul Paracin: Bigrenița, Batint, Valška și Supska. În județul Despotovac: Isacovo, Belaica, Jidile, Jezero, și Resavica. În județul Resava : Bobova, Vitejevo, Subotica, Jasenovo, Troponije, Gladna. Înspre vestul Serbiei se găsesc sate de români în județul Pojarevac: Brejane, Petka, Polijana, Șlivovaț, Veliko Selo, Trniane și Zabrega; plasele Srezov și Morava: Boșniac, Cocetin, Vlaški Do, Vrbița, Mirijevo, Orljevo, Svilarevo, Tigevaț, și Porodni³.

¹ *Ibidem*, p.4.

² *Ibidem*, p.5.

³ *Ibidem*, p.6.

Tihomir R. Georgevici trece direct la analiza etnopsihologică și lingvistică a românilor din partea de nord-est a regatului sârb consemnând următoarele concluzii:

Toți românii din regatul Serbiei vorbesc dialecte ale limbii române. Cât de apropiate sunt aceste dialecte de limba română literară, pe moment nu pot spune. Există unele diferențe de pronunție a românilor ungureni față de limba română standard. Pe lângă limba română, cea mai mare parte dintre ei cunosc și limba sârbă. Toți românii din Serbia sunt ortodocși. Pe moment nu pot face nicio caracterizare spirituală și fizică a românior. N-aș spune că sunt deosebiți de isteți și cinștiți. De asemenea nu sunt nici curajoși și nici mândri, și adesea intră în conflict. Mulți dintre ei sunt destul de lacomi. Nici amabilitatea și nici altruismul nu se regăsește la mulți dintre ei. Nu sunt foarte masivi sau solizi dar sunt vînjoși și viguroși, îndeosebi femeile. Comportamentul (moravurile) sexuale la români se observă ușor prin studiul evoluției numărului locuitorilor de origine română¹. Toți românii din Serbia se împart în două grupe: țărani și ungureni. Țăranii se numesc acei români care au venit din Țara Românească. Ei locuiesc în Kraijna. Ungurani sau ungureni sunt acei români care au venit din Ungaria. Ei locuiesc în toate regiunile din Serbia. Dacă există locuri (sate) unde ungureni trăiesc amestecați cu țărani, eu, nu le cunosc. din ramura ungurenilor fac parte și bufanii. Aceștia sunt românii care au venit în Majdanpek de la muncă din Ungaria din locul numit Moldova de jos și care s-au ocupat cu mineritul. Specialitatea lor e mineritul și din această cauză se numesc ocnari, în ungurește sau cărbunari. De departe ei sunt singuri meșteri de cuptoare de lemn ars (cărbune de lemn), din Majdanpek. Între țărani și ungureni sunt destule diferențe².

Georgevici consemnează și mentalitarul intracomunitar referitor la originea regională și culturală a diferitor comunități de români din Serbia, opinie întărită și susținută și din prisma documentelor istorice medievale sârbești despre români. De asemenea autorul explică cauzele și condițiile socio-istorice propice colonizării teritoriilor sârbești de către vlasi :

Cele mai importante sunt acelea ce privesc munca și cum vorbesc, și îndeosebi în port și obiceiuri. Țăranii se cred cei mai curați și adevărați români, așa că nici ungurenii nu-i suportă. Cum întregul meu drum a trecut printre ungureni, toate însemnările mele de călătorie se referă la aceștia, iar despre relațiile dintre ei și țărani nu am pentru moment nicio informație. Despre originea și mutarea românilor aici cunosc foarte puține. Doar problema originii românilor suscită controverse foarte mari și intricate. Despre românii noștri știm încă puțin. Despre ei nu prea exista izvoare scrise. Despre ei nu se găsește nimic nici în literatura română. Eu nu știu dacă existau vlahi în toate aceste regiuni din timpuri vechi ale Serbiei (medievale). În Carici despre românii noștri se scriu aceste lucruri: Printre acești vlasi cu gru se pot găsi urmași ai vechi populații, pe care srbii i-au găsit când au venit aici. Numele locurilor, a pelor, dealurile, piscurile și munții și aproape toate din această regiune, doar cu mici excepții sunt sârbești. Multe dintre aceste locuri au denumiri vechi date de cei care au trăit aici, în strânse legături cu pura istorie sârbească. Poate a fost nevoie de multă vreme în care locuitorii sârbi din această regiune de când se știe limpede și clar s-au lăsat amprenta sârbească asupra ținutului. Și de aceea și

¹ *Ibidem*, p.14.

² *Ibidem*.

Kucevo și Branicevo și urmași lor au fost cei mai mari adversari ai turcilor în timpul războaielor din a doua jumătate a secolului al XV-lea ce a rărit numărul locuitorilor. Chiar în anul 1481, când cnezul Pavao și Zmaj Despot Vuk au mutat 50.000 de locuitori în Banat, aceste ținuturi trebuie să fi rămas complet pustii. Atunci s-a creat posibilitatea pentru mutarea poporului din alte regiuni, cum ar fi din valea Moravei, Mlavei, Peka și Timok unde rămășițele aceste vechi populații nu au avut destulă forță să repopuleze împrejurimile. Chiar atunci, în acele vremuri, s-au stabilit aici acei vlasi din România și Sibiu. Acesta coloniști au avut mari probleme economice și politice în regiunile lor de origine. Din Sibiu au început să se mute aici încă din timpul domniei împăratului Franz Josef, prin regiunea Kocin sub circumstanțe foarte grele, după înabuzirea în sânge amari răscoale condusă de Horia. Acești vlasi s-au mutat în jurul Kucevo și Branicevo și au ocupat văile râurilor și cascadelor Timocului [...]. O altă colonizare masivă a vlasilor a avut loc și în timpul patriarhului exarh Maxim, consemnată în anul 1773, în care se enumerau toate sate care se aflau între Branicevo și Kucevo, unde este chiar pomenită și naționalitatea populației, dar oricum nu erau atât de multe sate ca astăzi în această regiune, iar populația era exclusiv vlašă. Valsii din Kucevo și Branicevo se numesc *ungureni*, ceea ce dovedește că s-au mutat din Ungaria. Ei vorbesc și astăzi graiul lor care este originar din Sibiu. Vlasii din Țara Românească au început să se mute aici imediat după eliberarea Serbiei, iar cea mai mare migrație a fost cea din anul 1832, după ce fuseseră adoptate unele regulamente care îngreunau și spoliau și mai mult țărănimea sărăcită. Acești vlasi din România se numesc *țărani*, ceea ce înseamnă că țara lor e Vlașka și vorbesc griul care se vorbește acolo. În Serbia liberă țăranii singuri și-au luat pământuri și case ce au fost odinioară sub stăpânirea spahiilor, ocazie ce i-a momit pe vlašii din țara vecină. Există sate în toate județele din nord-estul Serbiei, chiar și în Morava, când au venit acum câteva zeci de ani. Populația vlašă cea mai numeroasă așezată în regiunea muntoasă bogată în izvoare din Peka, adică în zone piemontană, Golubina, Stola și Miroca; de unde au plecat spre vest și spre sud și i-au îndepărtat pe sârbi de toate râurile, în așa fel încât Morava s-a pierdut pentru toți¹.

În timpul anchetei sale de teren prin satele românești din regiunea timoceană, Tihomir Georgevici și-a completat informațiile etnoculturale despre obiceiurile și ritualurile românilor cu ajutorul învățătorilor, consilierilor de la primărie și a preoților sârbi ce locuiau și lucrau în aceste enclave etnice nesârbe:

Dl. Jivojin Popovici, preot în Bolijevca mi-a spus că la românii din jurul localității e obiceiul pe când un băiat aduce la el o fată și o ține până când după lege poate face cununia ce are loc numai la biserică și petrecerea o face după ce ajung acasă și acolo e mare cinste și veselie. După câte știu eu, la sârbi nu e acest obicei, poate că era atunci pe când biserica era foarte departe sau distrusă și nu exista obiceiul ca fata să stea cu băiatul necununată în casa băiatului, până când el este pregătit să facă nuntă, ce se făcea cu mari cheltuieli, doar ca să se respecte creștineasca lege. La turci la fel ca la românii cununia (*nigiah*) și nunta (*digjun*) nu trebuie să fie împreună. Încă dl. G. Popovici mi-a povestit că

¹ *Ibidem*, p.17.

în satul Valanovcu (regiunea Timok) când preotul merge și petrece mortul, babele păzesc ca pe drum să nu se întorcă și să privescă la mort, că dacă o fac va muri vreunul din casă¹. În Valaconiu ca în mai toate satele vlăhești am văzut numeroase crășme pe drum. Acolo trăiesc mulți români amestecați care nu erau mai prejos de ceilalți din regiune; fie s-au mutat din oraș sau din alt sat, fie s-au căsătorit în acest sat. Locuitorii aveau aceleași însușiri și comportamente ca semenii lor. Ei sunt puțin cam lacomi, avari, delăsători și uneori chiar leneși, iar alții își cheltuiau și ultimul bănuț pe rachiu la crășmă, căci românii au sau n-au bani ei trebuie să bea. Astfel, cârciumarii fac bani frumoși și devin cei mai bogați din sat, ce fac comerț cu bucata și cu toptanul, sporindu-și averea cu cele mai bune loturi, acareturi, livezi și animale. E o modă ca adeseori să se mute în case mari lângă orașe, așa că mulți țărani și-i amintesc de pe vremea pe când erau săraci ca ei².

În Valaconiu, ca în mai în toate satele românești din Serbia, toți românii sărbătoresc o sărbătoare ce o numesc praznic. În România aceta sărbătoare e necunoscută și cuvântul praznic, ce este de origine slavă înseamnă *fest (tag)*. Și românii din Banat au acesta sărbătoare numită tot praznic. Despre obiceiurile din Valaconiu am aflat mai multe: *krajica* (crăița). Acest obicei corespunde celui sârbesc numit *kralijca*. În vrenurile vechi în timpul Rusaliilor (*Trojcke nedelije*) ieșeau prin Valaconiu crăițele, care jucau și cântau. În față lor ieșeau bolnavii și ele îi (*drmusale*) ca să-i însănătoșească. Acest obicei astăzi a dispărut complet, dar mulți încă îl țin minte. *Kolinda* (colindă), din latinescul *calendae*, înseamnă în limba română de azi cântece de Crăciun, și mai înseamnă a merge din casă în casă și a interpreta câteva cântece de Crăciun primind în schimb daruri. Se face în *Badni dan* (ajunul) Crăciunului. În acea zi se adună o ceată de copii între 10 și 12 ani care poartă în mâini boate pe care părinții le-au confecționat. Bețele se curăță bine de scoarță ca să rămână lemnul alb, pentru că apoi în vârful său se ornează cu spirale scrijelite ce se ard în foc pentru a se întări ca niște sulite. În vârful ciomegilor se leagă mai multe fire colorate de lână. Cu aceste ciomege împodobite ei merg prin sat din casă în casă și cântă³. Un alt obicei e acela de *Krlesat* (Chiraleisa! / *Gospode Pomiluij*) ce se performează la Bobotează când se adună câteva fete ce iau cu ele câțiva băieți și merg din casă în casă unde cântă și scutură din clopoței. Cântecele are versuri deosebite ca acestea: „Krelelesa, Mândelesa, Site rare, Ieș afare, Site țase, Tu-n casă, Boju, n-grau, Și-ntregrau, Oj linosa, Vaș lăptosă”. Când fete cântă rămân în față casei, dar băieții intră în casă și primesc făină, carne, brânză, slănină, și după ce au terminat de umblând și de stâns din casă în casă, se opresc la mrginea satului și petrec cu voie bună până la chemarea la slujba bisericii. Pe mine m-a interesat ce relație există între viață tradițională și obiceiuri și, de asemenea, văzând în fața unui han din Valaconiu mai mulți valahi, am rugat să-mi descrie costumele lor populare la bărbați și femei⁴.

DI. Dragutin Mihailovici, învățător din Valaconiu mi-a povestit de obiceiul iertării practicat de români: „Când un om e bolnav de multă vreme și suferă, nu se poate însănătoși, se crede că este păcătos și, înainte de a deceda, trebuie să-și ceară iertare familiei. Astfel, bolnavul se culcă pe pământ, se îmbrățișează și se sărută de către toți membrii familiei. Ies din casă pe rând unul câte unul toți din familie cu excepția (*sem*) copiilor se apropie de el care le strigă: Iartă-mă! Fiecare dintre membrii familiei îi răspunde: Să-ți fie iertate păcatele și de mine și de Dumnezeu. După ce toți din familie au trecut prin față sa și l-au iertat, bolnavul se întoarce către toți și le zice: Iertați-mă! Atunci îi răspund toți într-un glas: Să-ți fie iertate păcatele și de noi și de Dumnezeu! Și el le răspunde: Și vouă să vă fie iertate! Se crede că, după acest obicei, bolnavul fie va muri sau

¹ *Ibidem*, p.22.

² *Ibidem*, p. 25.

³ *Ibidem*, p.26.

⁴ *Ibidem*, p.29,30.

se va însănătoși. Dacă bolnavul nu moare după acest ritual, se crede că i s-a ușurat suferința, iar dacă moare, că i-au fost iertate toate păcatele comise în timpul vieții și că îi va fi mai ușor pe lumea cealaltă. Însă dacă bolnavul și după această iertăciune boalește, atunci soția lui i-a atunci o cană sau un pahar cu apă sfințită ce i-o dă s-o bea bolnavului, așa că în curând ori se face bine ori moare!¹.

Românii se feresc ca cineva să moară fără lumânare, pentru că, dacă moare fără lumină, atunci va fi despărțit pe lumea cealaltă. El poate fi auzit de ceilalți morți dar nu poate fi văzut. La marile praznice când se dă de pomană nu se poate vedea și întâlni cu ceilalți ceea ce înseamnă că încă e separat. Din această cauză cei din casă numai ce văd că bolnavul e pe cale să-și de-a sufletul și aprind repede o lumânare și i-o pun în mână dreaptă, ca s-o țină până îi iese sufletul².

Consemnând informațiile despre haiduci în satele din nord-estul Serbiei, Georgevici e mirat de faptul că românii de aici nu știu baladele lui Haiduk Velku și alții eroi ai independenței sârbești, însă a constatat grija rudelor celor decedați pentru ridicarea unor cruci mari (troițe) din piatră în memoria haiducilor locali ce au avut adeseori atitudini antisârbești. „Lângă satul Zlotu am găsit undeva la margine pe partea stângă a drumului o cruce pe care scria doar două cuvinte Iovan Negrin, ridicată de familia Iovan Pârvin Negrin haiducu ce a fost împușcat în 1901. Acolo am auzit și zicala *De la Zlot pân la Podgoraț numai morminte de hoți*”³.

Chiar dacă nu este scrisă de un român, sociografia francezului Victor Bérard, *Serbia eroică. Serbia și istoria ei. Victoriile sârbești, poporul sârb*, face un portret etnopsihologic extrem de realist al țăranului sârb din provincia Cosovo până în 1918. Tradusă în românește imediat după publicarea ei în Franța, această micomonografie a fost considerată până în 1921 cea mai realistă și dură sociografie făcută asupra unei regiuni și asupra unui popor:

Țăranul era peste măsură de necăjit, despuiat, bătut și adesea ucis de șefii musulmani, cari își însușeau toate drepturile de boerie și socoteau pe creștini ca birnici și clăcași. Stăpânii albanezi, mai ales beyi din câmpia Cosovei, întrebuițau mijloace de stors, din care unul a rămas celebru sub numele de *Taş Parassi*, (banul dintelui), dajdia dintelui. În fiecare primăvară și în fiecare toamnă, beyul albanez se așeza întru grânarele, pivnițele, cotețele orăteniilor și la plecare, cereau, pe deasupra, țăranului prăpădit dajdia dintelui adică plata pentru întrebuințarea falcilor boierești în această săptămână de petrecere⁴.

¹ *Ibidem*, p.31.

² *Ibidem*, p.34.

³ *Ibidem*, p.52.

⁴ Victor Bérard, *Serbia eroică. Serbia și istoria ei. Victoriile sârbești, poporul sârb*, Editura Facla, București, 1916, pp.18-19.

Referindu-se la eterna problema a apartenenței politice a provinciei Cosovo, Berard din simpatie față de sârbi face apel la o legendă ce circula încă la începutul secolului al XX-lea în mediul etnocultural sârbesc:

Înalta câmpie a Cossovei este un fel de Beoție foarte roditoare, într-un cadru de munți. Pământul e presărat pe alocurea cu pietre rotunde și galbene care seamănă cu niște colțuri de pâine ruptă. Legenda sîrbă pretinde că acestea sunt cele din urmă proviziuni ale luptătorilor creștini dela 1389, prefăcute în piatră prin minune când turcii au vrut să le ducă la gură; de la 1389, toți sârbii au așteptat ziua când luându-și revanșa, să alunge pe turci din această câmpie și să se reîntoarcă spre ași mânca pâinea de la Cossovo¹.

Poporul sîrbesc a învins prin patriotismul, prin moravurile democratice și prin poezia sa populară întreținută în toate generațiile învățată în cele mai mici cătune, de poeți și de cântăreții pesmelor².

La rândul său, doctorandul în teologie T. Palade, a beneficiat de un stagiul de documentare timp de doi ani în Serbia între 1914 și 1916 și, în acest răstimp, el a avut ocazia să cunoască destul de intim psihologia poporului vecin. La întoarcerea sa în patrie a dedicat acest studiu extrem de fidel realităților momentului și evenimentelor ce au influențat atitudinea anti-austriacă a sârbilor:

Populația e mulțumită până la orgoliu de rezultatele războiului din anii trecuți și are încrederea unui viitor și mai frumos. Te surprinde însă rigurozitatea cu care îți înfățișează fiecare sîrb chestiunile ce vin în atingere cu interesele neamului său. Și dacă spiritul aprins de discuție al sîrbilor se explică printr-o infiltrare puternică a meridionalismului în sângele lor, încât din completativi, cum sunt în genere slavii, i-au făcut expansivi, solida lor conștiință națională trebuie căutată în sistematica educație ce le-o face presa³.

În opinia ieșeanului, chiar dacă statul sârb se confrunta cu mari dificultăți de ordin economic din cauza embargoului austriac, situația socio-economică a populației nu era mai rea decât cea a poporului român din cauza abilităților conducătorilor și a comportamentului onest al acestora: „Statul îi sărac, țara modestă încât arivismul, ce e caracteristica intelectualilor români, acolo nu se poate desvolta. Vrea cineva să conducă în Serbia trebuie să fie scris, să fi muncit conștiincios și constant”⁴.

Descriind atmosfera extrem de patriotică și puternica solidaritatea națională, Palade ne oferă imagini emblematice ce subliniază atitudinea fanatică (naționalistă) a populației la începerea primului război mondial. Ce este interesant

¹ *Ibidem*, p.21

² *Ibidem*, p.32.

³ T. Palade, *Însemnări din Serbia și Macedonia sârbească*, Iași, 1916, Tip. H. Goldner (extras din revista „Arhiva”, an. XXVI), p.6.

⁴ *Ibidem*, p.7.

la acest gen de atitudine naționalistă este faptul că până și românii din Timoc erau raliați trup și suflet acestui comportament:

Am fost de față la decretarea mobilizării de la începutul războiului și am văzut un spectacol mareț. Când a izbucnit războiul regele a lansat către țară un manifest cu următorul început: „*Braci i sestre odkuda se govore naši srbski izezik otacibina e u opasnosti*”. La Paragin, Zaiciar și Negotin am întâlnit foarte mulți soldați din ținutul Timocului locuit de români. Am vorbit cu ei și din discuție m-am ales cu următoarele: „Ei sunt români de neam, țin la România, și pentru acesta orice tânăr de vreo 18-20 de ani, când începe să cunoască lumea, după obicei trece Dunărea și stă la noi câțiva ani, din dorința de a-și cunoaște țara. Dar sunt cetățeni ai Serbiei și statul deși nu le dă școală și biserică, altcum însă nu-i supără. Fiecare e bun stăpân pe bucata lui de pământ, și cum valea Timocului e una dintre cele mai roditoare ale Serbiei ei au gospodării frumoase. Poartă costumul național din Oltenia și vorbesc cu toți limba lor. Sârbii ce viu între ei o deprind și o întrebuințează oricând. La Serbia deasemenea țin, căci le este dârjavă și nu pot s-o lase să se prăpădescă. Austriei, dacă vor să ajungă la Niș, unde este cartierul general, vor trebui întâi să treacă peste ei toți”¹.

Doctorandul român analizează din punct vedere etnocultural cele două popoare, încercând să scoată în evidență particularitățile etnopsihologice folosind ca referențiale tocmai elemente definitorii ale tradiției și culturii populare într-un spațiu geografic restrâns la zona de nord-est a regatului Sârb:

Am observat la românii din Serbia, de pe Timok și Dunăre și la sârbii de acolo asemănări și deosebiri cari par generale la ambele popoare. Țăranul sârb e cumpătat, cinstit, religios, liric. Cel român vioi, ironic, artist. Îmbrăcămintea țăranului sârb e practică, nu caută să pară: căciulă rotundă, suman și pantaloni comuni de postav gros, opinci cu nojițe și tuzluci groși. A țărâncei sârbe, deși lucrată cu mai multă îngrijire este tot atât de simplă: pieptănătură cu cozi, pe deasupra bariz închiz și puțin lăsat pe spate, în urechi cercei mari și rotunzi, la gât mărgelă, apoi bluză tot de culoare închisă strânsă pe talie și cu mâneci largi jos, deasupra ei ilic deschis, cu fireturi și colțuri rotunde, rochie strânsă pe talie, apoi largă și elegantă până jos. Țăranul român din Serbia are pălărie rotundă de postav, sau căciulă îngrijită, cămeșă națională cusută cu ață colorată la guler, mâneci și piept, deasupra ilic împodobit sau cojocel de miel, la cingătoare chimir subțire, apoi pantalon drept, rareori creț, alb cu negru la locul vipuștei, în picioare ghete și mai rare opinci cu tuzluguri împodobiți. Țăranca română – bariz crep de mătase, bluză ca zăpada și cu fluturi, fote de obicei de catifea, în picioare cele tinere poartă ghete, cel bătrâne opinci. Aceste frumoase costume românești au fost date de către mulți străini necunoscători drept sârbești. Prin blândeță și îngăduială românul și sârbul se apropie,

¹ *Ibidem.*, p.9.

prin modul înșă cum privește în genere fiecare viața externă, ei se deosebesc. Cel dintâi o iubește și-o respectă, celălalt o dorește, o colorează și vrea s-o stăpânească¹.

În pofida presiunii uriașe psihologice la care a fost supus poporul sârb odată cu declanșarea războiului, T. Palade a remarcat faptul că respectul și onestitatea față de bunurile conaționalilor ce plecau sau își conduceau rudele spre trenurile militare a rămas neștirbit: „În timpul mobilizării peronul gărilor era plin de bagaje nepăzite de nimeni și totuși ele rămân neatînse”².

Din dorința de a ne demonstra cu alte argumente calitățile și particularitățile deosebite ale sârbilor ce i-au ajutat să se detașeze net de marea masă a slavilor de sud, tânărul ieșean face apel la unele articole din presa bulgară. Astfel, în opinia lui Palade, există diferențe majore între cele două culturi slave în pofida fondului comun slav: „Clasa cultă sârbescă își are originea în țărănime; tradiția culturală a ei este înșă veche și aleasă. Intelectualii sârbi s-au format de timpuriu sub influența culturală a Veneției, Vienei, Lipscăi și Berlinului. Și precum țăranul sârb e superior țăranului bulgar, acesta fiind mai mult turanic, tot astfel intelectualul sârb e mult departe de cel bulgar, ce a fost izolat de activitatea culturală a Apusului, din secolele trecute. Și acesta o mărturisesc însuși bulgarii”³.

Pentru a susține aceste opinii bursierul român la Belgrad ne oferă și un exemplu elocvent al diferențelor culturale între cele două popoare, exprimate chiar de într-un ziar de mare tiraj din Sofia:

Astfel, în ziarul oficial „Kambana” din 2 iulie 1914, I. Kalciov a publicat un studiu rezumativ referitor la bulgari și la sârbi, ce ne-a fost tradus în sârbește în „Ștampa” din 3 iulie: „Sârbii sunt din fire ospitalieri, veseli, cântăreți, muzicali, camaradieri, vorbăreți și sprinteni, deși în unele cazuri varsă ușor sânge și sunt sălbateci. De intrați ca oaspete într-o casă sârbescă rămâneți transportați de bună primire. Prin firea lor, prin cântece și obiceiuri ei curat farmecă și mulțumesc toate inimele și mai laes ale acelor cari stau cultural mai jos decât ei. Inteligența sârbă stă mai sus decât cea a noastră... Inteligența noastră e foarte superficială și ușuratică. Că sunt sârbii din punct de vedere cultural mai departe de cât noi arată și faptul că ei au jucat un rol mare în însăși cultura Austro-Ungariei. Presa din Sârbia se află în mâini mai bune decât la noi. Cea mai mare parte a ziarelor sârbești e în mâna oamenilor de seamă și solizi, oameni exercitați cu tradiție în publicistică, deprinși cu meseria, oameni cu orizont de gândire întins și cu cunoștințe din lume, oameni cari gândesc adânc ca să analizeze chestiunile politice și să le aprecieze drept. Presa din Serbia e un factor puternic, mai ales în Austro-Ungaria. Poporul sârb citește mai mult decât al nostru. La noi jurnalistică, cu puțină excepție e în mâini incompetente. Cei mai mulți dintre jurnaliștii noștri sunt oameni slabi moralicești, materialicești și îndeobște superficiali ca cultură. Când e vorba să se strângă fonduri cu oari cari scopuri patriotice sârbii sunt darnici fie bogați, fie săraci. Între profesorii și învățătorii sârbi sunt – lucru pe care trebuie să-l mărturisim – oameni destul de învățați

¹ *Ibidem*, p.9.

² *Ibidem*, p.10.

³ *Ibidem*.

și de vrednici... Sârbii sunt un popor atât de fanatic că n-are egal în nici un alt popor în lume”¹.

Referindu-se la situația socio-economică a Serbiei în anul 1914, autorul face mici comparații cu situația politico-economică din România:

Și în această țară în care nu sunt bogați, dar nici săraci, în care cei de jos nu suferă ca cei de jos să cheltuiască, în care țăranul are o proprietate și intelectualul câștigă atât cât trebuie să trăiască modest o familie, în care statul nu pune dări mari ca să ridice clădiri importante, sau să asfalteze stăzile, unde nu se importă și nu se exportă decât foarte puțin, unde aproape fiecare gospodărie e echilibrată, și unde, deviza *Što je srbski e najboli* (ce e sârbesc e cel mai bun), străinul se simte și mai străin².

T. Palade subliniază și faptul că patriotismul sârbilor s-a transformat în fanatism și că sentimentele naționale reprezintă o chestiune vitală cu o importanță politică enormă: „Ceiace îi preocupă însă pe toți sunt chestiunile naționale, Ei, sunt departe de a fi mulțumiți. Vitejia armatei lor, tactul conducătorilor, sprijinul neconținut al Rusiei le-a dat încrederea că orice sacrificiu mai mult înseamnă un pas mai aproape de realizarea deplină a unității lor³”.

De asemenea, Palade analizează beneficiile, avantajele: demografice, economice, teritoriale aduse Serbiei și poporului sârb de prevederile păcii de la București din 1913, dar și dezavantajul de a fi o țară mică la cheremul imperiilor învecinate: „Războiul balcanic a avut pentru sârbi urmări însemnate. El le-a îndoit țara și locuitorii, dar i-a făcut tot odată să simtă și lipsa copleșitoare a unei ieșiri la mare. Toate încercările lor de a dobândi această eșire au găsit o opunere neîngăduitoare în atitudinea Austro-Ungariei. Serbia fu deci condamnată a rămâne și mai departe vasala economică a monarhiei vecine. Contralovitură a acestei opresiuni a fost atentatul de la Serajevo, care a făcut să izbucnească războiul actual⁴”.

Căutând explicații pertinente ale cauzelor atentatului politic de la Sarajevo din vara anului 1914, bursierul român face conexiunea inversă între sărbătoarea națională și religioasă Vidovdan și politica habsburgică imperială antisârbească ca fiind singurele responsabile de această crimă politică :

Intențiile răposatului arhiduce față (oare Viena n-a făcut Albania/ Kossovo, vechiu pământ sârbesc, îmbibat de sângele vărsat de poporul sârb, de sârbi) le arată mai bine

¹ *Ibidem*, p.11.

² *Ibidem*, p.12

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p.14.

publicistul Max Harden într-un articol tradus în „Ștampa” din 24 iunie: „Vidov-dan e o zi foarte însemnată în istoria poporului sârb. Mereu până acum sîrbii au socotit Vidov-dan ca o zi de dureroasă amintire pentru căderea împărăției sârbești la Kossova. Pentru întâia oară în acesta an Vidov-dan a fost sărbătorită nu ca o Vinere mare, ci ca Învierea sârbescă [...]. Se pare că Viena a uitat cele ce a spus acum 38 de ani graful Șuvalov: «Că odată din Bosnia se va naște cel mai mare pericol pentru pacea europeană»”¹.

Comentând evoluția evenimentelor politice de după atentat, Palade ne înfățișează duplicitatea acțiunilor politice diplomatice și administrativ-politienești imperiale în privința tratamentului acordat minorității sârbe din Bosnia și Herțegovina. Autorul își încheie scurta analiză a evenimentelor politico-militare având convingerea că în pofida disproporției de forțe militare, cu ajutor divin și datorită patriotismului lor unic, sîrbii vor câștiga războiul și respectul Europei:

În vremea acesta însă în Austria se grămădiau trupe la granița sârbească ce fusese declarată închisă, și se începu prigonirea supușilor sârbi. În Bosnia și Herțegovina sub autoritatea autorităților austriece, sîrbii au fost bătuți până la moarte, averile lor jefuite, icoanele și bisericile batjocorite, temnițele umplute cu ei... La 12 iulie baronul Gizl, ambasadorul austro-ungar la Belgrad, a înmănat ministrului președinte sârb N. Pasici nota umilitoare. Ea n-a putut fi primită și la 15 iulie ora 2 p.m. Războiul a fost declarat. El a găsit Serbia perfect pregătită sufletește. Țăranii ce-și strânseseră în grabă restul din recolta grâului și își terminase prășitul păpușoiului, lăsând țara ca o grădină, s-au dus cu toți pe unde aveau să-și facă datoria. Într-unul dintre vagoanele trenului, cu care plecam spre țară... În cel vecin, un alt grup de ofițeri tineri cânta un cântec în care versul *Ljuba mi plaćala* – soția mi-a plâns, se repeta ca un refren. Dacă a murit în războiu vre-unul dintre aceștia de sigur că pe mormântul lui au răsărit ljubiciće-vioarele².

Ultima sociografie analizată este scrisă de un ofițer de stat major și un geograf în anul 1935. Opiniile acestor doi autori ce fac inițial referire la originea etnică și apoi la caracteristicile etnopsihologice ale țaranului român ca soldat. Acestea sunt neașteptat de obiective chiar tranșante și credem că reprezintă opinia unui segment socio-profesional balcanic într-un context politic bine determinat de semnarea Înțelegerii Balcanice între România, Iugoslavia și Turcia. Totuși, ținem să menționăm că la data publicării acestui studiu, multe din probleme economice invocate erau de domeniul trecutului:

Românii sunt daci romanizați, limba lor, în cea mai mare parte a ei, este de origine latină, ce a fost adusă de legionarii romani în Dacia în timpul lui Traian. Printre ei există de asemenea mulți sloveni și maghiari româniizați. Caracteristici: „Românii sunt un popor sănătos și un element bun în luptă. Oamenii de la țară ating adeseori vârste înaintate. În poporul român încă persistă multe contraste din punct de vedere social și economic între marii latifundiați – pe de o parte, și țăranii români – pe de altă parte. Pe când primii trăiesc o viață comodă și îmbelșugată în palatele lor, pe atât de săraci și flamânzi sunt țăranii... Reformele agrare au reușit doar parțial să rezolve această problemă. Țăranul

¹ *Ibidem*, p.15, 16.

² *Ibidem*, p.17.

român de astăzi era aproape lipsit de pământ, ca un rob pe domeniul latifundiarului, trăind într-o sărăcie lucie. Țăranul român este primitiv, cu inimă bună și melancolic. Însă după o muncă prelungită devine dur, nerăbdător, și câteodată furios. În muncă e lent, îi place viața fără griji, suportă ușor presiunile. Își iubește foarte tare țara și limba. Ca soldat poate să fie foarte bun, când este condus de superiori capabili”¹.

Concluzionând în urma lecturii celor șase surse bibliografice consultate, putem afirma că, în toate aceste socio-monografii regionale, se observă preocuparea deosebită față de vecin, însă în moduri diferite și prin intermediul unor abordări contradictorii. Dacă în monografiile scrise de români se observă o tratare cât mai obiectivă a subiectului abordat fără nicio urmă de naționalism. Putem observa de asemenea numeroase fraze ce denota admirația, înțelegerea și sprijinul moral acordat poporului sârb în lupta sa de eliberare de sub jugul otoman și apoi a celui austro-ungar. De celălaltă parte însă monografiile sârbești ne oferă imagini politizate și subiective asupra românilor, în special a celor din regiunea Timoc. Atitudinea pro-naționalistă și uneori ultra-naționalistă se observă în chiar mărturiile unor cunoscuți sociografi sârbi ce recunosc că din dorința evitării unei „chestiuni românești”, și doar pentru a nu se repeta episodul „chestiunii albaneze” din Kossovo atitudinea administrației locale este extrem de intransigentă față de aceștia. Monografiile românești dedicate populației sârbe abundă în aprecieri pozitive și admirative față de acest popor vecin. În cazul monografiilor sârbești despre românii din Timoc observăm o atitudine antiromânească bazată pe stereotipuri și prejudecăți încă vehiculate de mass media din țara vecină. Comparând la final cele două atitudini științifice și morale extrase din lectura acestor sociografii observăm fără falsă modestie că cea românească este una tolerantă și chiar prosârbească, însă atitudinea sociografilor sârbi este critică, radicală și uneori chiar disprețuitoare față de minoritatea etnoculturală de origine română, atitudine ușor cosmetizată însă continuată până în secolul al XXI-lea.

¹ Pukovnik Kosta R. Georgevici, Dragutin I. Jivanovici, *Vojna Geografija, Osnovni deo, Balkanskog Poluostrva, Kraljevine Jugoslavije, Arbanije, Grcke, Bugarske, Rumunije, Mađarske, Austrije i Italije*, Trece popravljeno i dopunjeno izdanije, Beograd, Stamparija Dragutin Georgevici, 1935, pp.282-283.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 4

CROWDFUNDING W KULTURZE NA PRZYKŁADZIE PLATFORMY WSPIERAMKULTURE.PL, CZYLI JAK AUTORZY GROMADZĄ FUNDUSZE NA REALIZACJĘ WŁASNYCH PROJEKTÓW

Anna PLUSZYŃSKA

Autoarea abordează conceptul de „crowdfunding” (finanțare socială) în contextul condițiilor pe care le oferă portalurile de internet din Polonia. După ce analizează structura și mecanismul procesului de finanțare, articolul aduce informații concrete cu privire la portalul *wspieramykulture.pl* (*suszinemcultura.pl*), care funcționează sub patronatul Centrului Național de Cultură sau al Institutului Adam Mickiewicz, precum și la câteva proiecte concrete care au fost realizate în cadrul acestui portal.

Cuvinte cheie: Crowdfunding, portal, cultură, finanțare, proiect cultural

Wyrażenie „crowdfunding” to neologizm powstały ze słów „crowd” (społeczeństwo) i „funding” (finansowanie). Naprzemiennie używanym w Polsce terminem jest – „finansowanie społecznościowe” lub „społeczne finansowanie”.

Crowdfunding był stosowany, zanim został w ten sposób nazwany. Najczęściej za początek wyznacza się wiek XVII. Zastosowano wówczas nietypowy dla tej epoki model biznesowy, zbliżony do crowdfundingu. W celu sfinansowania druku książki, autor umieszczał na okładce nazwisko osoby, która wsparła finansowo tę publikację. Innym przykładem, który dał pewne podstawy dla rozwoju finansowania społecznościowego, jest historia amerykańskiego zespołu Marillion. W tym przypadku, fani zebrali (bez wiedzy artystów) fundusze na trasę koncertową zespołu. W chwili obecnej crowdfunding wygląda nieco inaczej. Przede wszystkim jest bardziej przemyślany¹.

Pojęcie „crowdfundingu” zostało po raz pierwszy użyte 12 sierpnia 2006 roku przez Michaela Sullivana. Przygotował on na swoim portalu fundavlog, specjalną zakładkę, dzięki której można było przekazywać małe kwoty pieniężne na

¹ W. Mikowska, M. Lenarciak, Nowe słowo: crowdfunding, źródło: <http://www.portalilmowy.pl/wydarzenia,5,15655,1,1,Nowe-slowo-crowdfunding-.html>, data odczytu: 23.09.2014 r.

rzecz videoblogerów. Celem takiego działania była popularyzacja tego rodzaju witryn internetowych i możliwość wynagrodzenia, przez odbiorców treści, najlepszych blogerów¹.

Zjawisko finansowania społecznościowego cieszy się ostatnio dużym zainteresowaniem, także w środowisku naukowym. Termin ten jest różnie definiowany.

T. Lambert i A. Schwienbacher uważają, że „crowdfunding polega na skierowaniu, głównie za pośrednictwem internetu, otwartego zaproszenia, które ma na celu zgromadzenie środków finansowych w formie darowizny lub w zamian za określoną gratyfikację, w celu wsparcia określonej inicjatywy”².

A.K. Agrawal, Ch. Catalini, A. Goldfarb sądzą, że „system finansowania społecznościowego pozwala użytkownikom dokonywać inwestycji w różnego rodzaju projekty i przedsięwzięcia, często na niskie kwoty, poza regulowanym rynkiem kapitału, z wykorzystaniem internetowych platform społecznościowych, które umożliwiają bezpośrednią interakcję pomiędzy inwestorami, a osobami zbierającymi środki finansowe”³.

Zdaniem K. Króla, crowdfunding to „rodzaj gromadzenia i alokacji kapitału przekazywanego na rzecz rozwoju określonego przedsięwzięcia w zamian za określone świadczenia zwrotne, które angażuje szerokie grono kapitałodawców, charakteryzuje się wykorzystaniem technologii teleinformatycznych oraz niższą barierą wejścia i lepszymi warunkami transakcyjnymi, niż ogólnodostępne na rynku”⁴.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że finansowanie społecznościowe mylnie kojarzone jest ze zbiórką publiczną i choć crowdfunding nosi pewne znamiona zbiórki, to jednak nią nie jest. W przeciwieństwie do zbiórek publicznych, crowdfunding głównie polega na tak zwanym „świadczeniu wzajemnym”⁵. W praktyce wygląda to tak, że projektodawcy ogłaszają kampanię na dedykowanych temu platformach internetowych (np. na wspieramkulture.pl), proszą o wsparcie – od drobnych kwot po pokaźne sumy, w zamian oferując prezenty lub udziały w przedsięwzięciu⁶.

Jak zaznacza K. Król „nie każda zbiórka mikropłatności od wielu osób jest crowdfundingiem. Nie jest nim na pewno kupowanie akcji spółek wchodzących na giełdę przez inwestorów indywidualnych, czy składanie datków „na tacę” w

¹ K. Król, *Crowdfunding. Od pomysłu do biznesu, dzięki społeczności*, Warszawa 2013, s. 29.

² T. Lambert, A. Schwienbacher, *An Empirical Analysis of Crowdfunding*, 24.03.2010, s. 8, źródło: www.crowdsourcing.org, data odczytu: 23.09.2014 r.

³ A.K. Agrawal, Ch. Catalini, A. Goldfarb, *The geography of crowdfunding*, NBER Working Paper Series, s. 4, źródło: <http://www.nber.org/papers/w16820.pdf>.

⁴ K. Król, op. cit., s. 23.

⁵ W. Mikowska, M. Lenarciarz, op. cit.

⁶ M. Bellon, *W crowdfundingu postaw na wiarygodność*, źródło: <http://firma.pb.pl/3073353,64529,w-crowdfunding-u-postaw-na-wiarygodnosc>, data odczytu: 23.09.2014 r.

Kościele. Dodając jedynie czynnik internetyzacji procesu, należałoby uwzględnić szereg mechanizmów finansowych, które nie powinny być określane jako crowdfunding (jak darowizny lub pożyczki społecznościowe)”¹.

Finansowanie społecznościowe może przybrać różną formę. Wyróżnia się dwa, najbardziej popularne typy crowdfundingu, tj. udziałowy i nieudziałowy. Podstawowa różnica między nimi dotyczy relacji pomiędzy wspierającymi a twórcą (projektodawcą). Crowdfunding udziałowy charakteryzuje się tym, że wspierający w zamian za wpłatę stają się właścicielami akcji, udziałów lub innych instrumentów własnościowych. Z kolei crowdfunding nieudziałowy jest pewnego rodzaju wczesną sprzedażą. Wspierający dokonując wpłaty otrzymuje, po zakończonym projekcie i w zależności od wysokości dofinansowania, produkt, usługę lub inne bonusy związane z realizacją danego projektu. Przy tej okazji warto wspomnieć o trzech wariantach crowdfundingu: 1) wszystko albo nic, 2) bierz, co masz, 3) maksymalnie 100%. Ten pierwszy przewiduje, że projekt uznaje się za zakończony pomyślnie, jeśli zostanie co najmniej osiągnięty cel finansowy określony przez twórcę. Może on zostać przekroczony, ale jeśli wyznaczona suma nie zostanie zebrana, to pieniądze wracają do wspierających. Drugi wariant zakłada, że niezależnie od wysokości zebranej w określonym czasie kwoty, pieniądze trafiają do twórcy. W tym przypadku istnieje pewne ryzyko, że z powodu zbyt małego budżetu projekt nie zostanie zrealizowany lub będzie on gorszej jakości. W trzecim przypadku, „cel finansowy musi zostać osiągnięty w wyznaczonym terminie i nie może zostać przekroczony z uwagi na ograniczoną liczbę oferowanych jednostek udziałowych oraz wymogi formalno-prawne”².

Crowdfunding jest alternatywną formą finansowania przedsięwzięć różnego typu. Stanowi szansę dla tych, którzy mają trudności z pozyskaniem kapitału na realizację własnych pomysłów. Mechanizm ten stwarza zatem nie tylko szanse debiutantom, chcącym wejść na rynek, ale także półprofesjonalistom mającym problem z przekonaniem inwestorów.

Charakterystyczne dla tego modelu jest to, że najpierw generowane są przychody ze sprzedaży docelowego produktu (w tym przypadku możemy mówić o bardzo wczesnej sprzedaży), a dopiero później ponoszone są nakłady inwestycyjne. Ponadto, o realizacji pomysłu nie decyduje wydawca czy producent, a sami odbiorcy. Crowdfunding jest zatem pewnego rodzaju mechanizmem weryfikacji pomysłu. Uruchamiając projekt na portalu finansowania społecznoś-

¹ K. Król, op. cit., s. 24.

² Ibidem, s. 57-59 i 63.

ciowego uzyskujemy nie tylko ustną deklarację wsparcia pomysłu, ale konkretną pomoc finansową na jego realizację. W dodatku, crowdfunding może być traktowany jako narzędzie marketingowe, ponieważ poprawia wizerunek pomysłodawcy (twórcy) i pomaga zdobyć darmową promocję¹.

Finansowanie społecznościowe nie jest jednak pozbawione wad. Praktycy zauważają, że jest „to znacznie trudniejsza forma pozyskiwania pieniędzy niż np. sprzedaż. Konieczne jest zaufanie, które odgrywa (...) kluczową rolę”². „Wiarygodność projektodawcy wymaga jego obecności w sieci, odpowiadania na komentarze, a także wystawiania się na krytykę”³. Pomysłodawca winien szczegółowo zaprezentować swój projekt, dzięki czemu cel przedsięwzięcia będzie zrozumiały dla masowego odbiorcy.

Crowdfunding wymaga dużej aktywności, intensywnej pracy i samozaparcia. Na zebranie finansów jest określony czas, dlatego niekiedy trzeba powziąć dodatkowe działania, by móc się cieszyć sukcesem. Należy stale podtrzymywać zainteresowanie projektem, regularnie zdawać relacje z przebiegu kampanii i przypominać o wspieraniu projektu⁴.

Pierwszym portalem finansowania społecznościowego był założony w 2000 r. *artistshare.net*, umożliwiający fanom wspieranie kreatywnych projektów ulubionych twórców. W chwili obecnej, najbardziej rozpoznawalnym portalem finansowania społecznościowego na świecie jest *kickstarter.com* – założony w 2009 r.⁵.

Portali finansowania społecznościowego na świecie jest coraz więcej. „Według statystyk z grudnia 2012 r. na całym świecie funkcjonuje 536 platform crowdfundingowych. W 2011 r. dzięki nim udało się zebrać prawie 1,5 mld USD. W tym czasie przeprowadzono ponad 1 mln kampanii zakończonych sukcesem”⁶.

Wyróżniamy dwie kategorie portali. Jedne dopuszczają możliwość zbierania funduszy na dowolne projekty. Inne specjalizują się, a tym samym zbierają społeczność zainteresowaną konkretnym tematem (np. muzyką, filmem etc.). Co ważne, platformy finansowania społecznościowego prowadzą działalność z reguły na terenie jednego kraju. W konsekwencji czego, na świecie nie funkcjonują międzynarodowe portale tego typu. Głównym powodem takiej sytuacji są odmienne regulacje prawne w poszczególnych krajach⁷.

Historia finansowania społecznościowego w Polsce, mimo, że nie jest spektakularna, to nie jest też krótka. Jako przykład pierwszego projektu crowdfundingowego w Polsce przywołuje się nazwisko Artura Wyrzykowskiego,

¹ K. Król, op. cit., s. 41-42, 45.

² M. Bellon, op. cit.

³ K. Król, op. cit., s. 55.

⁴ M. Bellon, op. cit.

⁵ K. Król, op. cit., s. 233.

⁶ M. Bellon, op. cit.

⁷ K. Król, op. cit., s. 67-68.

absolwenta Warszawskiej Szkoły Filmowej, który w roku 2006 postanowił nakręcić krótkometrażowy film, na podstawie własnego scenariusza. Zwrócił się on do wirtualnej społeczności o finansowe wsparcie, oferując w zamian kopię filmu na DVD, rozsyłaną po zakończeniu dystrybucji kinowej¹.

Finansowanie społecznościowe cieszyło się największym zainteresowaniem w roku 2011, kiedy to powstało jednocześnie kilka platform. Obecnie, w Polsce funkcjonuje wiele, mniej lub bardziej popularnych, portali crowdfundingowych takich jak: megatotal.pl, polakpotrafi.pl, ideowi.pl, wspieram.to, a także dedykowany projektom kulturalnym, portal wspieramkulture.pl.

Ten ostatni został stworzony przez Fundację EGER i działa od grudnia 2012 roku. Serwis wspieramkulture.pl różni się od innych, gdyż specjalizuje się w promowaniu wyłącznie projektów kulturalnych (a nie społecznych, naukowych czy biznesowych). Projekty dotyczą różnych dziedzin sztuki i są grupowane w czternaście kategorii: projekty specjalne, moda, taniec, architektura, design, film, fotografia, komiks, muzyka, rękodzieło, sztuki plastyczne, teatr i performance, nowe media oraz projekty wydawnicze.

O wsparcie mogą ubiegać się zarówno profesjoniści – uznani artyści, jak i amatorzy, chcący zrealizować swoje marzenia. Twórca, jako niezależny, wyłączny autor projektu prezentuje swój pomysł w serwisie poprzez opisy, wideo-zapowiedzi i foto-galerię. Pomysłodawca wyznacza wyraźny cel, np. wydanie książki i z góry określa kwotę potrzebną do zrealizowania projektu, a także czas trwania zbiórki. „Twórcy platformy zastrzegają sobie dwa dni na akceptację projektu czyli zweryfikowanie zgłaszanych pomysłów. Ma to zapobiec pojawianiu się na platformie fałszywych projektów i prób wyłudzeń”². Od momentu pojawienia się projektu na stronie, twórca ma od 14 do 60 dni na zbieranie potrzebnej kwoty.

Pieniądze wpłacają internauci, którym dany projekt się spodobał i którzy poprzez wpłatę chcieliby pomóc w jego realizacji. Użytkownicy serwisu mogą wesprzeć realizację projektu dowolną kwotą. Minimalna wpłata wynosi zaledwie 5 złotych³. W zamian mogą zyskać przede wszystkim satysfakcję, ale również dowody wdzięczności twórców, czyli prezenty. Wszystko jednak zależy od kwoty wsparcia

¹ K. Król, op. cit., s. 102.

² Wspieramkulture.pl – kulturalny crowdfunding po polsku, źródło: <http://culture.pl/pl/wydarzenie/wspieramkulturepl-kulturalny-crowdfunding-po-polsku>, data odczytu: 23.09.2014 r.

³ J. Marczyński, Jak znaleźć sponsora, źródło: <http://www.rp.pl/artykul/9131,960800-Jak-zdobyc-pieniadze.html>, data odczytu: 23.09.2014 r.

oraz kreatywności twórcy. Prezentami mogą być przykładowo autografy, gadżety lub po prostu podziękowanie od twórcy¹.

Zebrane środki są gromadzone na niezależnym rachunku bankowym firmy Transferuj.pl, odpowiedzialnej za przekazy pieniężne i świadczącej usługi transferowe. Dzięki temu pieniądze są zabezpieczone, co oznacza, że w przypadku kradzieży, serwis gwarantuje ich przekaz. „Serwis pobiera 9 procent od zbieranej kwoty. Twórca jednak musi pamiętać, że transfer środków finansowych to dodatkowy koszt w wysokości 2 procent dla firmy transferowej, co łącznie daje 11 procent, które Twórca musi uwzględnić w swojej zbiórce”².

Finansowanie na wspieramkulture.pl działa na zasadzie „wszystko albo nic”. Jeśli uda się zbierać potrzebną sumę – pieniądze od wspierających zostaną przekazane twórcy. Jeśli autor projektu, „planowaną kwotę zbierze wcześniej, może nadal prosić o wpłaty i dzięki temu, być może, wzbogacić swój pierwotny plan”³. Jeśli zbiórka się nie uda, wspierający otrzymują zwrot pieniędzy na swoje konta. Wyjątkiem od tej zasady są imprezy cykliczne, głównie festiwale, czyli projekty mające wysokie budżety, dlatego na nie można wpłacać pieniądze przez cały rok pomiedzy jedną a kolejną edycją⁴.

To co wyróżnia serwis wspieramkulture.pl od innych, to rola Patrona, który pomaga w budowaniu zaufania do projektów. Patron to osoba lub instytucja, ciesząca się autorytetem w lokalnym lub ogólnokrajowym środowisku kultury i mediów, gotowa dobrowolnie promować projekt. Wsparcie ze strony Patronów nadaje nie tylko wiarygodność, ale także jest znakiem jakości: daje dodatkową gwarancję, że projekt zasługuje na uwagę ponieważ jest ciekawy pod względem merytorycznym. Patron może zostać zaproszony przez twórcę zgłaszającego projekt lub sam zgłosić się do tej roli. Obecnie projektom patronują m.in. Narodowe Centrum Kultury czy Instytut Adama Mickiewicza⁵.

Każdy projekt kulturalny może zdobyć dofinansowanie. Wobec twórców nie są stawiane żadne wymogi spełnienia określonych kryteriów, co często zdarza się przy dofinansowaniu ze źródeł publicznych. Jak zaznaczają twórcy portalu: „wprowadzenie projektu na serwis, wypełnienie formularza to dopiero początek długiej drogi – do pomysłu trzeba jeszcze przekonać ludzi. To jest prawdziwe

¹ W. Mikowska M. Lenarciarz, op. cit.

² Ibidem.

³ P. Kaszuwara, M. Drabczyk, Crowdfunding. Zostań mecenasem sztuki za 5 złotych, źródło: <http://interaktywnie.com/biznes/artykuly/wywiady/crowdfunding-zostan-mecenasem-sztuki-za-5-zlotych-245434>, data odczytu: 23.09.2014 r.

⁴ I. Szymańska, Kup sobie kulturę, za ile chcesz, źródło: http://wyborcza.pl/1,75475,13151179,Kup_sobie_kulture_za_ile_chcesz.html#ixzz3DrykJOpi, data odczytu: 23.09.2014 r.

⁵ Wspieramkulture.pl – kulturalny crowdfunding po polsku, źródło: <http://culture.pl/pl/wydarzenie/wspieramkulturepl-kulturalny-crowdfunding-po-polsku>, data odczytu: 23.09.2014 r. i M. Drabczyk, Wspieramkulture.pl – tu każdy może zostać mecenasem kultury, w: Mecenat Kultury i Sportu, Media Planet, Wrzesień 2013, s.11, źródło: http://doc.mediaplanet.com/all_projects/12782.pdf, data odczytu: 23.09.2014 r.

wyzwanie i równocześnie istota finansowania społecznościowego. (...) Umieszczenie inicjatywy w tego typu serwisie wymaga również odwagi od jej autora. Oddaje on wszak swoje dzieło lub pomysł pod publiczną, często bezwzględną ocenę. (...) Wielu twórców ma problem z prezentacją swojego pomysłu na serwisie, bo jest to równoznaczne z wystawieniem się na społeczną ocenę. Tymczasem działania promocyjne ze strony autora są niezbędnym warunkiem sukcesu kampanii”¹.

W pierwszej kolejności, projektodawca winien opisać projekt. Eksperci radzą, by komunikat był krótki, konkretny, a z treści winno wynikać, że twórca z pasją angażuje się w projekt. Warto opis wzbogacić elementami wizualnymi i multimedialnymi. Często zawile i zbyt skomplikowane opisy projektów giną w zalewie informacji, dlatego dodatkowe elementy stają się skuteczniejsze. Kolejnym ważnym zadaniem jest określenie wysokości kwoty, której autor potrzebuje do zrealizowania przedsięwzięcia. Szacunkowy budżet powinien być dostosowany do realiów. Jak pokazuje praktyka, darczyńcy wspierają projekty zarówno z dużymi jak i małymi budżetami. Nie chodzi bowiem o wysokość potrzebnego wsparcia, a o pomysł, koncepcję. Wspierający doceniają transparentność, dlatego też warto pokazać twarz. Jak mówi Wiktoria Mikowska – „jeżeli wspierający widzą, że za danym projektem stoi konkretna osoba, dużo chętniej angażują się w niego finansowo”².

W projekcie są ważne jeszcze dwie kwestie. Pierwsza to promocja. Projektodawcy winni stale podtrzymywać zainteresowanie kampanią i wysyłać komunikaty przypominające. Po drugie muszą dobrze przemyśleć jakie mogą zaoferować prezenty w zamian za wsparcie. Wartość prezentu winna być dostosowana do kwoty, jaką chce za niego otrzymać. Warto pamiętać, że internauci chętnie wspierają projekty mniejszymi niż wysokimi kwotami, dlatego należy zaproponować także drobne upominki.

Powody, dla których twórcy korzystają z formy crowdfundingu są różne. Środki finansowe są zbierane przykładowo: na wydanie napisanej już książki, na promocję gotowej publikacji czy na podróż, która umożliwi zgromadzenie materiałów do monografii.

Autorka pragnie na zakończenie przedstawić kilka ciekawych projektów z zakresu literatury.

Pierwszy projekt dotyczy publikacji i promocji książki poetyckiej „Tramwaje na pustyni”. Projekt niezwykle, ponieważ o wsparcie nie zabiegał sam twórca. Piotr

¹ M. Drabczyk, *Wspieramkulture.pl* – tu każdy ..., op. cit., s. 11.

² M. Bellon, op. cit.

Fedorczyk – poeta, redaktor, dziennikarz i copywriter nad swoją drugą poetycką książką pracował blisko rok. Przygotował ostateczną wersję, ale zmarł 22 marca 2013 roku nie doczekawszy się publikacji. Fundacja Duży Format postanowiła wydać tomik poezji. Udało się zebrać oczekiwaną kwotę. Zysk ze sprzedaży książki będzie przeznaczony na dofinansowanie debiutanckiego tomiku w II Ogólnopolskim Konkursie na Tomik Wierszy Duży Format.

Kolejnym, równie ciekawym projektem wydawniczym jest publikacja książki pod tytułem „Pati, mała księżniczka”. Książka o Patrycji Szczęch, to zbiór opowiadań autorstwa uczniów i nauczycieli ze Szkoły Podstawowej nr 2 w Sędziszowie Małopolskim. Jak piszą pomysłodawcy, „część opowiadań jest oparta na faktach, niektóre zawierają elementy prawdziwe pomieszczone z fantazją, jeszcze inne są zupełnym wytworem wyobraźni autorów. Książka jest wyjątkowa z wielu względów. Po pierwsze pozwala uczniom zaprezentować swoje umiejętności szerszej publiczności i motywuje ich do działania w realnym świecie, uczy wykorzystania wiedzy w praktyce. Po drugie praca nad tym dziełem uczy dzieci empatii i zauważania potrzebujących. Po trzecie możemy pomóc rodzinie chorej Pati finansowo. Wreszcie najważniejsze to pomoc samej Pati, której potrzeba dużo pozytywnej energii oraz wsparcia duchowego”¹.

Projekt zakończył się dużym sukcesem, ponieważ udało się zebrać 180% planowanego budżetu. Pieniądze zostały przeznaczone nie tylko na wydanie książki, ale także na organizację premiery i cyklu spotkań „Poczytam Ci”.

Nieco odmienny projekt zaprezentowała Magdalena Ganowska, która zdecydowała się sama wydać swoją książkę (jako self-published projekt na amazon.com). Książka pod tytułem „Imperfect” została napisana w języku angielskim i jest to po części historia oparta na bolesnych doświadczeniach autorki, ale z pozytywnym zakończeniem. Jak zaznacza Magdalena Ganowska: „wydanie okazało się dużo łatwiejsze niż dotarcie do czytelnika, pozyskanie go”. Na promocję także potrzebne są fundusze, dlatego autorka postanowiła je zebrać na portalu wspieramkulture.pl. Projekt zakończył się sukcesem².

Warto wspomnieć o jeszcze jednym projekcie prezentowanym przez Klaudynę Pétersdóttir i Staszka Skarżyńskiego. Pomysłodawcy postanowili zebrać finanse na miesięczny pobyt w osadzie Vidaråsen, by po powrocie opublikować reportaż ilustrowany zdjęciami. Co ciekawe, kłopotliwa nie była sama publikacja, gdyż udało im się znaleźć zainteresowanego wydaniem reportażu wydawcę, a kosztowna podróż do Norwegii.

„Vidaråsen to miejscowość, która leży 150 kilometrów od Oslo, stolicy Norwegii. Jest miejscem, w którym mieszkają osoby niepełnosprawne intelektualnie, m.in. z zespołem Downa. Jednak nie jest to jednak ani szpital, ani dom opieki. W Vidaråsen niepełnosprawni są u siebie, a opiekunowie tylko im pomagają. Vidaråsen

¹ Źródło: <http://wspieramkulture.pl/projekt/686-Pati-mala-ksiezniczka>.

² Źródło: <http://wspieramkulture.pl/projekt/443-Imperfect-by-Magdalena-Ganowska>.

ma swój parlament, w którym mieszkańcy decydują o sprawach osady. Zajmują się rolnictwem, opiekują zwierzętami gospodarskimi i domowymi. W tamtejszej piekarni pracował pierwszy na świecie mistrz piekarski z zespołem Downa, a drewniane zabawki i lalki z warsztatów w Vidaråsen są sprzedawane w całej Skandynawii”¹.

Pomysłodawcy projektu przekonali władze osady, że taka książka jest potrzebna i zostali zaproszeni przez mieszkańców. Projekt na serwisie wspieramkulture.pl uzyskał wystarczające wsparcie do wcielenia planu w życie.

Na całym świecie finansowanie społecznościowe zostało uznane za sprawdzony system pozyskiwania kapitału. Powstają nie tylko liczne portale, ale kształtuje się także cała branża. Obserwujemy także przyrost organizacji dedykowanych popularyzacji tego modelu, pełniących funkcje doradców, ośrodków wymiany opinii, ale także wpływających na poprawę prawno-gospodarczych warunków do rozwoju tego mechanizmu. Wśród tych organizacji można wymienić: European Crowdfunding Network, Crowdfunding Professional Association, World Crowdfunding Federation czy International Organization of CrowdFunding Comissions².

Bibliografia:

- Agrawal A.K., Catalini Ch., Goldfarb A., The geography of crowdfunding, NBER Working Paper Series, s. 4, źródło: <http://www.nber.org/papers/w16820.pdf>
 Bellon M., W crowdfundingu postaw na wiarygodność, źródło: <http://firma.pb.pl/3073353,64529,w-crowdfunding-u-postaw-na-wiarygodnosc>
 Drabczyk M., Wspieramkulture.pl – tu każdy może zostać mecenasem kultury, w: Mecenat Kultury i Sportu, Media Planet, Wrzesień 2013, źródło: http://doc.mediaplanet.com/all_projects/12782.pdf
<http://wspieramkulture.pl>
 Kaszuwara P., Drabczyk M., Crowdfunding. Zostań mecenasem sztuki za 5 złotych, źródło: <http://interaktywnie.com/biznes/artykuly/wywiady/crowdfunding-zostan-mecenasem-sztuki-za-5-zlotych-245434>
 Król K., Crowdfunding. Od pomysłu do biznesu, dzięki społeczności, Warszawa 2013
 Lambert T., Schwienbacher A., An Empirical Analysis of Crowdfunding, 24.03.2010, s. 8, źródło: www.crowdsourcing.org
 Marczyński J., Jak znaleźć sponsora, źródło: <http://www.rp.pl/artykul/9131,960800-Jak-zdobyc-pieniadze.html>

¹ Źródło: <http://wspieramkulture.pl/projekt/692-Reportaz-o-Vidarasen>.

² K. Król, op. cit., s. 64-67.

Mikowska W., Lenarciak M., Nowe słowo: crowdfunding, źródło:
[http://www.portalfilmowy.pl/wydarzenia, 5,15655,1,1,Nowe-slowo-crowdfunding-.html](http://www.portalfilmowy.pl/wydarzenia,5,15655,1,1,Nowe-slowo-crowdfunding-.html)
Szymańska I., Kup sobie kulturę, za ile chcesz, źródło: [http://wyborcza.pl/1,75475,13151179](http://wyborcza.pl/1,75475,13151179,Kup_sobie_kulture__za_ile_chcesz.html#ixzz3DrykJOpi)
,Kup_sobie_kulture__za_ile_chcesz.html#ixzz3DrykJOpi
Wspieramkulture.pl – kulturalny crowdfunding po polsku, źródło: [http://culture.pl/pl/](http://culture.pl/pl/wydarzenie/wspieramkulturepl-kulturalny-crowdfunding-po-polsku)
wydarzenie/ wspieramkulturepl-kulturalny-crowdfunding-po-polsku

PARALELE ROMÂNNO-BULGARE
EXTRASE DIN CARTEA LUI LUCIAN BOIA *DE CE ESTE ROMANIA ALTFEL?*

Ivan STANKOV

In Lucian Boia's book *De ce este România altfel?* all the remarks on national specificity are made from a European and Eurocentric perspective. Western Europe and the level of development reached by Western countries is the starting point for all comparisons the book is built on. The features which are considered typical of Romanians are tested using Western-European standards. The resulting differences lay the foundation for the author's argumentation regarding historical asynchronicity, institutions that do not function properly, the inferiority complex, the social-economic leaning to Communism. Almost all the characteristics considered to be typical of Romanians have their counterparts in nowadays Bulgaria. This also justifies why both countries share a similar status on their way to becoming more "European".

Key-words: Romanian history, Bulgarian history, Europe, Balkan countries, national specificity, historical synchronicity and asynchronicity, communism, Lucian Boia, *De ce este Romania altfel?*

Bulgaria și România sunt două țări cu același statut în cadrul Uniunii Europene, cu aceleași vise naționale, cu un prezent asemănător, ca o consecință a unui destin istoric similar. Văzute de departe, ele ar putea fi chiar confundate una cu alta. Au mai făcut-o și ziariștii, și politicienii nepregătiți.

În ultimii douăzeci de ani, popoarele ambelor țări au fost tot mai apropiate. Deși ambele țări se uită una la alta cu o îngâmfare simpatică, ele se află peste tot împreună. Și nu numai în prezent. Și în geografie, în istorie, în mentalitate. S-au obișnuit să fie împreună atât de mult încât dacă s-ar întâmpla doar una dintre ele să intre în Schengen sau în zona euro, asta ar însemna un eșec total pentru cealaltă. La coada Europei, dar totuși împreună – asta ne ajută să considerăm nereușitele istorico-politice ca fiind ceva temporar.

Popoarele ambelor țări suferă de ideea că asupra lor există un blestem. Că sunt blestemate, că ceva nu merge, că marile puteri, cele occidentale și cele orientale s-au jucat cu ele de-a lungul istoriei așa cum se joacă pisica cu șoarecele, că acum se joacă în continuare, iar ambele țări, fiind pe drumul spre Europa, se tem că niciodată nu vor ajunge acolo.

Bulgaria e cea mai menționată țară în cartea lui Lucian Boia, *De ce este România altfel?* Pe de o parte, ca un vecin al principatelor românești medievale și al statului românesc din secolul al XIX-lea, iar, pe de alta, ca o țară potrivită pentru paralele comparative în prezent.

Îmi dau seama că o parte semnificativă din români are o părere negativă despre această carte, dar tot ce s-a scris despre Bulgaria în ea, apreciativ sau negativ, e scris fără dispreț, fără orgolii și foarte bine documentat. Chiar și aspectele care ating coarda sensibilă a demnității naționale au o argumentare profundă. Sunt convins că Lucian Boia nu ponegrește nici România, nici Bulgaria, pur și simplu le analizează din perspectivă istorică. Multe din trăsăturile menționate de Boia ca fiind specific românești sunt valabile într-o mare măsură și pentru Bulgaria.

Și încă ceva. Trebuie neapărat să remarcăm că în cartea lui L. Boia toate observațiile asupra specificul național sunt dintr-o perspectivă europeană, eurocentrică. Europa Occidentală și nivelul de dezvoltare a țărilor vest-europene sunt punctul de plecare al tuturor comparațiilor. În cartea lui Boia acest etalon de comparație este Europa de Vest, spațiul performanțelor civilizatoare mari din Evul Mediu până azi. Performanțe care atrag toate celelalte comunități din vest și est, inclusiv China și Japonia.

Prima trăsătură specifică este întârzierea istorică. Deși exista totuși o diferență semnificativă în dezvoltarea istorică a ambelor țări în epoca medievală, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea România și Bulgaria se trezesc cu o mare întârziere față de țările occidentale și urmează o recuperare îndelungată și chinuitoare care continuă până în prezent. Pe parcursul secolului al XX-lea, elitele ambelor țări au un singur scop – care pare de neatins –, să recupereze această întârziere.

După părerea lui L. Boia, această întârziere este, de fapt, o consecință geografică – Principatele s-au aflat permanent la periferia tuturor puterilor mari – Roma, Bizanțul, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic, Imperiul Rus. După prăbușirea celui al doilea Regat bulgar țara rămâne în aceeași zonă periferică ca și Principatele, chiar mai rău – fără drepturi pe propriul teritoriu, fără instituții, fără stat. Fiind zonă de risc, nimeni nu „investește” în aceste teritorii.

L. Boia susține că așezarea geografică a României contribuie puternic la o *izolare relativă a unui spațiu aflat în afara regiunilor bine conturate ale Europei, departe de centrele de „iradiere” politică, economică și culturală* (p. 10). Rezultatul este o civilizație rurală conservatoare și rezistentă, iar pe de altă parte – deschiderea elitei spre influențe externe. România, dar și Bulgaria, poate chiar într-o mai mare măsură, sunt supuse la influențele turcă, greacă și rusă. Nu numai în domeniul limbii, deși acolo e evident, dar și în mentalitate.

Una dintre trăsăturile specific românești, după L. Boia, este preluarea permanentă a modelelor politico-culturale străine începând cu evul mediu până în

prezent. De-a lungul istoriei sale, Bulgaria urmează în mare aceiași pași – modelul bizantin, modelul turc, modelul rus.

Mai e o trăsătură importantă pe care L. Boia o vede drept strict românească, anume, statul slab. El menționează: „Un stat puternic e un stat care reușește să prindă corpul social într-o rețea completă și eficientă de instituții și de reguli. Un stat care reușește să pună principiile de guvernare și interesul colectiv deasupra intereselor personale și de grup” (p.14). În afară de dependența din afară, această situație este cauzată și de sărăcia Principatelor pe de o parte, iar de pe alta – de „structura prea sumară și «patriarhală»” (p.14) a țărilor românești. Aceste observații sunt pe deplin relevante nu numai pentru Bulgaria din timpul Renașterii, ci și pentru o bună parte din secolul al XX-lea.

Boia scoate în evidență dezvoltarea lentă a orașelor românești și a populației lor, în mare măsură neromânească. Același lucru s-ar putea spune și despre orașele bulgărești. A doua jumătate a secolului al XIX-lea găsește Bulgaria complet rurală și cu un mediu urban slab dezvoltat. La fel ca în România, și în Bulgaria în ultimul sfert al secol al XIX-lea vin mulți străini – în economie, în știință, în artele plastice, în politică. Unii din ei, precum frații August și Karel Škorpil, Konstantin Jireček, Ivan Mrkvička, își pun amprenta pe istoria și cultura bulgare.

Aproape simultan, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în ambele țări se activează formele vizibile ale europenizării – european devine modul în care oamenii se comportă în locuri publice, modul de a se îmbrăca, standardizarea limbii. Și constituția Bulgariei din 1879, și cea a României din 1886 sunt strict bazate pe Constituția Belgiei din 1831. În ambele țări pe tron se urcă conducători din neamuri dinastice europene.

Foarte interesant și foarte important este subiectul legat de complexul de inferioritate la români, pe care L. Boia îl vede specific poporului de la sud de Dunăre. Însă, el este în aceeași măsură și al bulgarilor. Probabil tot aici își are originea și un mit faimos în ambele culturi, mitul despre ospitalitatea ambelor popoare. La prima apariție a refugiaților din Siria la granița cu Turcia, ospitalitatea bulgarilor s-a dovedit absolut falsă și ipocrită.

Ambele popoare se consideră în contextul european drept nesemnificative, deși teritorial și ca populație sunt absolut comparabile cu mai multe țări occidentale, chiar unele dintre ele foarte prospere. Nici România, nici Bulgaria nu au reușit să apară într-o poziție mai demnă în negocierile cu Uniunea Europeană. Pur și simplu ambele țări sunt obișnuite din istorie ca altcineva din afară să le impună deciziile importante interne.

E uimitor faptul că ambele țări pretind că proverbul „Capul plecat sabia nu-l taie” ar fi specific doar propriei culturi. Bulgarii cred că proverbul e autentic bulgăresc, românii cred că e românesc. Ambele popoare îl folosesc cu autoironie și autoumilință, fără să știe că proverbul există în ambele culturi și a apărut în urma experienței comune de supraviețuire sub iataganul turcesc.

După părerea lui L. Boia, în procesul modernizării sale, România se confruntă cu greutăți mari când este nevoită să armonizeze obiceiurile vechi socio-culturale cu regulile noi europene. Istoricul se întreabă dacă românii se încadrează cu adevărat într-o civilizație de tip occidental sau doar o imită. Răspunsul este „da și nu” și este valabil în aceeași măsură și pentru Bulgaria. În ciuda vieții social-politice instituționalizate, lucrurile merg greu. „Românii au continuat să se încreadă mai mult în strategii «informale» decât în forța abstractă a legilor. Au rămas neîntrecuți în «aranjamente» de tot felul, în umbra convențională a principiilor și regulilor. Corupția și clientelismul sunt în bună parte moșteniri din societatea tradițională, unde nici nu prea puteau fi numite așa, fiindcă făceau parte din ordinea lucrurilor” (p. 38) Acest fragment ar putea la fel de bine descrie societatea bulgară.

Interpretând umorul românesc ca o ultimă variantă de a trece peste nereușitele sociale fără pierderi fatale, L. Boia se bazează pe exclamația lui George Bacovia: „O țară tristă, plină de umor!”. În Bulgaria umorul are același statut și dovada cea mai bună este *Bai Ganio* al lui Aleko Konstantinov. Nu știu dacă umorul este un leac contra tristeții istorico-politice, dar el a fost în prim-plan în ambele țări și în timpul comunismului. Umorul era ultimul, poate chiar singurul adăpost al libertății.

L. Boia descoperă și în interbelic defecte serioase în funcționarea democratică a instituțiilor. În Bulgaria lucrurile se petreceau în același mod. Ambele țări au deformări identice în viața politică din a doua jumătate a anilor '30 până la sfârșitul războiului. Inclusiv în ceea ce privește (in)capacitatea de a salva evreii în România și în Bulgaria. Aici, nu din curtoazie, trebuie să fac un compliment sincer pe care îl face de fapt și L. Boia. În perioada interbelică are loc primul mare export cultural românesc în Europa – Constantin Brâncuși, Eugen Ionescu, Mircea Eliade, Tristan Tzara, George Enescu. Aici orice paralelă cu Bulgaria ar fi exagerată.

Identic însă este procesul de convertire la comunism – cu rolul hotărâtor al armatei sovietice și cu numărul mic al membrilor partidelor comuniste în ambele țări. Armata străină nu este suficientă, după cum se observă în celelalte țări din tabăra sovietică, și L. Boia caută o explicație a faptului că „potențialul comunist al României în anii '30 depășea totuși, sensibil, limitele minusculului partid comunist” (p. 65) Acesta este adevărul și pentru Bulgaria. În ambele țări, din cauza insuficienței dezvoltări a culturii economice, politice și ideologice, comunismul se așează pe un teren curat, *virgin*, cum spune autorul: „Fie și dacă luăm în considerare numai faptul că o bună parte din populație era alcătuită din țărani săraci, în mare măsură analfabeți sau semianalfabeți... Într-o condiție similară se aflau și o parte din

locuitorii oraşelor. Toţi aceştia n-aveau nici un motiv să regrete vechea stare de lucruri. Nici nu aveau un nivel intelectual de natură să contracareze impactul ideologic al comunismului; „învăţătura” comunistă s-a aşezat la ei pe un teren virgin” (p.66). Aceste propoziţii par scoase dintr-o carte despre istoria comunismului bulgar. Asemănarea poate fi prelungită şi în ceea ce priveşte originea, nivelul intelectual şi mentalitatea primilor conducători.

După L. Boia, şi în timpul comunismului se manifestă obiceiul înrădăcinat românesc de a se supune puterii. Un obicei istoric, care e şi foarte bulgăresc. Acest obicei funcţionează şi acum. Nici în România, nici în Bulgaria nimeni nu a ieşit la protest împotriva măririi vârstei de pensionare, pe când în ţările occidentale au protestat sute de mii de oameni. Acest obicei de supunere în faţa puterii se contrapune societăţii civile, activităţii civile şi democraţiei însăşi.

Boia este bine documentat şi în ceea ce priveşte colaboraţionismul intelectualilor cu noua putere. Unii scriitori îşi pierd viaţa în România şi în Bulgaria opunându-se regimului, dar o mare parte din scriitorii interbelici colaborează conştient cu noua putere.

Anii '70 şi '80 sunt numiţi de Boia perioada comunismului dinastic. Şi în Bulgaria, deşi într-o formă mai puţin dură, familia lui Jivkov participă la putere, şi în partid, şi în executiv. Această „personalizare a Puterii şi inclinarea paternalistă” (p. 74) nu este valabilă doar pentru români, este tipică şi pentru bulgari. Nu numai în perioada comunistă. Nici azi bulgarii nu aleg idei politice în campaniile electorale. Ei în continuare caută Salvatorul, închipuirea personalizată a Puterii. Persoanele întotdeauna au dominat instituţiile şi „aranjamentele” au dominat regulile în ambele ţări.

Şi românii, şi bulgarii cred că anumite trăsături specifice le aparţin numai lor. Însă multe dintre ele sunt, de fapt, comune. Trăsăturile similare au o explicaţie în perspectivă istorică. Geografie similară, destin istoric asemănător, structură social-politică asemănătoare şi tradiţii culturale asemănătoare... Ambele ţări nu au cum să fie prea diferite. Această asemănare va continua până vor ajunge să semene cu celelalte ţări pe care le au drept model. Abia atunci diferenţele dintre ele vor fi mai interesante decât asemănările.

Despre autori

Banković-Mandić, Ivančica – doctor în filologie, profesor la Centrul „Croaticum” de predare a limbii croate ca limbă străină, Facultatea de Filosofie, Universitatea din Zagreb; domeniu de interes: filologie croată (ibmandic@gmail.com)

Čilaš Mikulić, Marica – doctor în filologie, profesor la Centrul „Croaticum” de predare a limbii croate ca limbă străină, Facultatea de Filosofie, Universitatea din Zagreb; domeniu de interes: filologie croată (mcilas.mikulic@gmail.com)

Eftimova, Andreana – conf.dr. la Facultatea de Jurnalism și Comunicare Media, Universitatea „Kliment Ohridski” din Sofia; specialist în lingvistică bulgară și psiholingvistică

Guță, Armand – cercetător dr. la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București; domenii de interes: istoria și folclorul românesc sud-dunărean (daizuscomozoi271@yahoo.co.uk)

Ivanova, Iva – doctorand al Universității „Kliment Ohridski” din Sofia, specialitatea Filologie – lingvistică bulgară

Janyšková, Ilona – cercetător științific la Institutul pentru studierea limbii cehe al Academiei Cehe de Științe, departamentul de etimologie, Brno, Cehia

Kaldieva-Zaharieva, Stefana – doctor în filologie, cercetător științific gr. I la Institutul de limbă bulgară „Prof. L. Andreicin” al Academiei Bulgare de Științe; domenii de interes: lingvistică bulgară, lingvistică comparată, lexicologie, lexicografie, frazeologie bulgară și română (skaldieva@yahoo.com)

Karlíková, Helena – cercetător științific la Institutul pentru studierea limbii cehe al Academiei Cehe de Științe, departamentul de etimologie, Brno, Cehia

Liutakova, Rumiana – lector dr. la Facultatea de filologii clasice și noi, Catedra de romanistică, Secția de limba și literatura română de la Universitatea din Sofia „Sf. Kliment Ohridski”; domenii de interes: lingvistică română și bulgară

Nikolova, Nadka – conf.dr. la Facultatea de Filologie, Universitatea „Konstantin Preslavski” din Șumen; domeniu de interes: limba bulgară literară, sociolingvistică și lingvistică comparată a limbilor slave

Pluszyńska, Anna – lect.dr. la Catedra de Management și Economie în domeniul Media la Facultatea de Management și Comunicare Socială de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia; domeniu de interes: procesul de gestionare a proprietății intelectuale și eficiența administrării creației

Stankov, Ivan – prof.dr. la catedra de filologie bulgară, Universitatea din Veliko-Târnovo, lector de limba și literatura bulgară la Universitatea din București, domenii de interes: literatură română și bulgară contemporană, literatură comparată (stankoviv@abv.bg)

Zaharieva Bojidarova, Radostina – lector la Universitatea „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia; domenii de interes: lingvistică romanică, lingvistică bulgară, lingvistică comparată (rzaharieva@hotmail.com)

Cuprins

Volumul cuprinde lucrările prezentate la sesiunea științifică internațională „Zilele culturilor slave în România”. București, 2-4 octombrie 2014

Lingvistică

Ivančica Banković-Mandić, Marica Čilaš Mikulić, <i>Utjecaj sociolingvističkih odstupanja na procjenu izgovora neizvornih govornika hrvatskoga jezika</i>	7
Andreana Eftimova, <i>Проблемът за евфемизацията на медийната реч в България и политическата коректност</i>	29
Iva Ivanova, <i>Маркери на разговорност при рекламирането на мода</i>	51
Ilona Janyšková, Helena Karlíková, <i>Odkaz díla Václava Machka soudobé slavistice</i> ..	63
Stefana Kaldieva-Zaharieva, <i>Вариантност във фразеологията</i>	71
Rumiana Liutakova, <i>Domenii de îmbogățire a vocabularului actual din limbile română și bulgară</i>	87
Nadka Nikolova, <i>Плурализъм или авторитарност – за доктрините на брашовското филологическо общество през 20-те години на XIX в.</i>	101
Radostina Zaharieva, <i>Езиковата характеристика устойчивост, проявена във фразеологията</i>	111

Mentalități

Armand Guță, <i>Imaginea românilor și sârbilor în vechile sociografii publicate între 1880 și 1940</i>	127
Anna Pluszyńska, <i>Crowdfunding w kulturze na przykładzie platformy wspieramkulturę.pl, czyli jak autorzy gromadzą fundusze na realizację własnych projektów</i>	145
Ivan Stankov, <i>Paralele româno-bulgare extrase din cartea lui Lucian Boia, „De ce este România altfel?”</i>	155

Despre autori	161
----------------------------	-----